

MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

**ANADOLU'DA İSİS SARAPİS KÜLTÜ VE BUNUN KAUNOS'TA
İZLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN: ERKAN KART

DANIŞMAN: PROF. DR. ADNAN DİLER

TEMMUZ 2008
MUĞLA

MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

**ANADOLU'DA İSİS SARAPİS KÜLTÜ VE BUNUN KAUNOS'TA
İZLERİ**

HAZIRLAYAN: ERKAN KART

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
“Yüksek Lisans”
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 23.07.2008

Tezin Sözlü Savunma Tarihi: 23.06.2008

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Adnan Diler

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Cengiz IŞIK

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. A. Kadir BARAN

Enstitü Müdürü
Prof. Dr. Aslan EREN

HAZİRAN, 2008
MUĞLA

TUTANAK

Muğla Üniversitesi **Sosyal Bilimler** Enstitüsü'nün **29/05/2008** tarih ve **415/4** sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin **25/4** maddesine göre, **Arkeoloji** Anabilim Dalı **Yüksek Lisans** öğrencisi **Erkan KART**'ın "**Anadolu'da İsis Sarapis Kültü ve Bunun Kaunos'da İzleri**" adlı tezini incelemiş ve aday **23/06/2008** tarihinde saat **11:00**'de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra **60** dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin **KABUL** olduğuna **OYBİRLİĞİ** ile karar verildi.

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Adnan DİLER

Üye
Prof. Dr. Cengiz IŞIK

Üye
Yrd. Doç. Dr. A. Kadir BARAN

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Anadolu’da İsis Sarapis Kültü ve Bunun Kaunos’ta İzleri**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../.....

Erkan KART

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.

Soyadı : KART

Adı : Erkan

Kayıt No:

Tezin Adı

Türkçe : “Anadolu’da İsis Sarapis Kültü ve Bunun Kaunos’ta İzleri”

Y. Dil : “The Cult of Isis Sarapis In Anatolia and its Traces at Caunos”

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

O

O

O

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Üniversitesi

Fakülte : Fen-Edebiyat Fakültesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : DİLER Adnan

Ünvanı : Prof. Dr.

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. İsis ve Sarapis Kültü
2. Kültler
3. Mısır Tanrıları

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER :

1. İsis
2. Sarapis
3. Kaunos
4. Kült
5. Stel

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMER: Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstrakt ve thesaurus'ları kullanınız.

1. Isis and Sarapis
2. Caunos
3. Cult

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum	☐
2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	☐
3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir	☐

Yazarın İmzası :

Tarih : 23/07/2008

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	II
SUMMARY.....	IV
KISALTMA VE KAYNAKÇA.....	VI
METİNDE KULLANILAN KISALTMALAR.....	XIV
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM I: ANADOLU'DA İSİS VE SARAPİS KÜLTÜ.....	3
I.1. MISIR MİTOLOJİSİNDE İSİS VE SARAPİS KÜLTÜ	3
I.1.A. <i>İsis Kültünün Kökeni ve Genel Karakterleri</i>	3
I.1.B. <i>Sarapis Kültünün Kökeni ve Genel Karakterleri</i>	9
I.2. HELLENİSTİK VE ROMA DÖNEMİNDEKİ YAYILIM ALANLARI	18
I.2.A. <i>İsis</i>	18
I.2.B. <i>Sarapis</i>	30
I.3. ANADOLU'DAKİ İSİS VE SARAPİS YAYILIM ALANLARI.....	35
I.3.A. <i>Karia Bölgesi</i>	35
I.3.B. <i>İonia Bölgesi</i>	39
I.3.C. <i>Lydia Bölgesi</i>	43
I.3.D. <i>Aiolis Bölgesi</i>	45
I.3.E. <i>Mysia Bölgesi</i>	47
I.3.F. <i>Lykia Bölgesi</i>	48
I.3.G. <i>Pamphylia Bölgesi</i>	50
I.3.H. <i>Pisidia Bölgesi</i>	51
I.3.I. <i>Kilikia Bölgesi</i>	52
I.3.J. <i>Phrygia-Galatia ve Kapadokia Bölgeleri</i>	53
I.3.K. <i>Bithynia-Paphlagonia ve Pontus Bölgeleri</i>	55
I.3.L. <i>Bölüm Değerlendirme</i>	58
BÖLÜM II: KAUNOS'TAKİ SARAPİS VE İSİS İZLERİ.....	60
II.1. STEL TİPOLOJİSİ	62
II.2. STELLERİN KÜLT İÇİNDEKİ ÖNEMİ	63
II.3. MUHTEMEL KÜLT ALANI LOKALİZASYONU	69
SONUÇ	71
LEVHA LİSTESİ.....	74
HARİTA VE ÇİZİM LİSTESİ.....	80
HARİTA VE ÇİZİMLER.....	81
LEVHALAR	

ÖNSÖZ

“Anadolu’da İsis Sarapis Kültü ve Bunun Kaunos’ta İzleri” olarak sunduğum yüksek lisans çalışmamda İsis ve Sarapis kökeni için var olan tartışmalara yeni bir örnek eklemek veya var olan tartışmalara açıklık getirmek değil, bu kültürün Kaunos’taki izleri araştırması amaçlanmıştır. 2004 kazı döneminde Kaunos Antik kentinde bulunmuş adak stelleri üzerindeki yazıtlardan, stellerin İsis ve Sarapis’e adanmış olduğunu biliyoruz. Herodot’tan öğrendiğimize göre, yabancı tanrılara kolay kolay yer vermeyen Kaunos halkı, Mısır’ın bu tanrılarını nasıl kabul etmiştir? Söz konusu steller üzerindeki kabartma Kaunos’ta bulunmuş diğer adak stellerinden ayrı bir forma sahip ve benzer örnekleri yok denecek kadar azdır. Çalışmanın sonucunda stellerin kült içerisindeki yeri hakkında yorum getirilmiştir.

Her konuda ve tez çalışmam sırasında desteğini benden esirgemeyen, bana yardımcı olan hocam, Prof. Dr. Sayın Adnan DİLER’e, yüksek lisans eğitim boyunca kendisinden çok şey öğrendiğim hocam Doç. Dr. Sayın Kaan İREN’e, kaynak toplamamda yardımcı olan Hüseyin ÇOLAK’a teşekkür ederim.

Çizim tekniği öğrenmemde, stellerin çiziminde bana yardımcı olan ve bilimsel anlamda onlardan çok şey öğrendiğim, onlardan diyorum, çünkü çok kalabalık ve bir aile gibi olan, “Kaunos Kazı Ekibi’nden” bahsediyorum ve ekibin başkanı olan, bu özgün steller üzerinde çalışmam için imkân veren, tez çalışmam sırasında her zaman vakit ayıran yapıcı eleştirileriyle önümü aydınlatan hocam Prof. Dr. Sayın Cengiz IŞIK’a teşekkür ederim.

Aynı duygularım desteklerini her zaman arkamda hissettiğim ailem içinde geçerlidir.

Erkan KART
Muğla 2008

ÖZET

Bilindiği gibi İsis ve Sarapis Mısır Panteonun önemli tanrılarındandır. Mısır'ın en eski tanrıları arasında ve Mısır'daki ilk yazılı metinler tanrıça İsis'ten bahsetmektedir. Nil Nehri'nin simgesi Osiris ise onun kardeşi ve aynı zamanda eşidir de. Osiris mitolojisine göre de Osiris öldürüldükten sonra onu tekrar yaşama getiren İsis'tir. Mısır'a hayat veren Nil, ancak İsis sayesinde hayat bulmuştur. Bu yönüyle bereketle ilişkilendirilmiş özeliği ile Anadolu'daki ana tanrıçayla özdeşleştirilir. Kucağındaki oğlu Horus (Harpokrates) ile betimlenmiş figürleri ise, çocukların ve kadınların koruyucu tanrıçası konumundadır. Yeryüzündeki insanların, böceklerin, cennette yaşayan tanrılara kadar yaşayan her şeyin hâkimidir. Bu yüzden gökteki “Ay” ve yıldız “Sothis” onun simgesidir. İsis Mısır'da her dönemde en önemli tanrılar arasında görülmekte ve tapınım görmektedir.

Hellenistik Dönemde yaşanan kültürel ve siyasi değişimler, dinsel anlamda bir takım oluşumları da beraberinde getirmiştir. İÖ 4. yüzyılın sonlarına kadar varlığını bilmediğimiz Sarapis kültü, bu zamanla birlikte görülmeye başlamış ve kısa süre zarfında geniş bir alana yayılmıştır. Kültün ne zaman ortaya çıktığı hakkında farklı görüşler olmasına karşın en yaygın olanı, I. Ptolemaios (İÖ 305–283) Döneminde ortaya çıktığıdır.

Sarapis kültü, Mısır'ın ve dönemin en güçlü idari yöneticileri olan Ptolemaioslar tarafından Mısır toprakları içinde yaşayan farklı ırktaki insanları bir arada yönetmek amacıyla oluşturulan bir ortak kültür durumundadır. Sarapis, Mısır ve Hellenlerin birçok tanrısını kendi hüviyeti içinde barındırmaktadır. Hellenistik Dönemden itibaren Sarapis, Osiris'in yerini alıp, İsis'in kocası şeklinde aynı mekânda ibadet görmekte aynı arkeolojik malzeme üzerinde beraber işlenmişlerdir. Bu birleşim için Sarapis'in yaygın terminolojik açıklaması şudur: Mısır tanrıları, “Osiris” ile “Apis” kelimelerinden türemiştir. Doğallıkla bu birleşim sadece terminolojik anlamda değildir. Mısır'ın yeraltı tanrısı olarak tapınım gören Osiris'in özelliği, bir anlamda Sarapis'e geçmiştir.

İsis ve Sarapis kültünün, Hellenistik Dönemde tüm Akdeniz havzasına yayılmıştır. Etkisi Roma İmparatorluk Döneminde etkisinin doruk noktasına ulaşmış ve Hristiyanlık Döneminde kadar da varlığını sürdürmüştür.

Sarapis kültünün, Ptolemaiosların hüküm sürdükleri Mısır topraklarından çevreye yayıldığı ve Akdeniz havzasında yoğun bir şekilde tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Bu yoğunluk Anadolu topraklarının kıyı bölgelerinde de görmektedir. Ancak yoğunluk deniz kenarından i bölgelere doğru azalmaktadır.

Anadolu'da ve kültün görüldüğü birçok bölgede bu tanrılara adanmış çok sayıda adak yazıtı bulunmuştur. nemli ticaret yollarının kavşağında bulunan Kaunos'ta bu kültün varlığını belgeleyen toplam yedi adet yazıt biliyoruz. Ancak yüksek lisans çalışma dayanağı olan adak stellerinin ayrı bir önemi vardır. Çünkü stellerin, yaklaşık orta kısmındaki alçak kabartma şeklinde yapılmış altar ve bunun üst yapısını oluşturan semerdam bir nişle zelleřmektedir.

SUMMARY

As it is well-known, Isis and Sarapis are two important gods in the Egypt Pantheon. Isis is among the most ancient gods in Egypt, thus the goddess is mentioned in the earliest texts in Egypt. Osiris, who is the symbol of the Nile River, is both her husband and her brother. According to the Osiris mythology, after Osiris was killed, Isis turned him back to life. Nile River, which gives life to Egypt, revives by the agency of Isis. Therefore, Isis is related with abundance and is equated with magna mother in Anatolia. In the figures in which Isis is illustrated with her son Horus on her lap, she is defined as the protective goddess of children and women. She has the dominance over everything; from people, insects who live on earth to gods who live in heaven. Thus, the moon and the star 'Sothis' are symbols of her. Isis is expected to be one of the most important gods in Egypt and thus worshiped in all times.

The cultural and political developments in Hellenistic era, made it essential to make some formations in religion. Sarapis culture, which was unknown till the fourth century of BC, was seen and spread quickly within this time. Although there are different views about the era when cult appeared, one of the most prevalent one is that it was in I. Ptolemaios era.

Sarapis cult, which was constituted by Ptolemaioses who were the strongest administrators of Egypt in that era, is an associate culture created to govern different races. Sarapis cult includes many gods of the Egypt and Helens. Beginning from Hellenistic era, Sarapis takes place of Osiris and is worshipped as Isis's husband in the same temple he was worshipped. In consequence, the most common opinion is that Sarapis's name is derived from the words "Osiris" and "Apis". Naturally, Sarapis inherits not only the terminology but also Osiris's characteristic of being worshipped as the underground god of Egypt .

It is known that the cult of Isis and Sarapis spread to the Mediterranean in Hellenistic era, its impact reached the peak during the Roman Empire and continued its existence till the birth of Christianity.

It is observed that the cult of Sarapis outspread from Egypt and was worshipped predominantly in the Mediterranean environment especially in the coastal area of Anatolia.

There are seven tablets proving the existence of this cult in Kaunos. There are also many tablets and stels dedicated to these gods in Anatolia and in everywhere this cult is seen. But especially the stels which I have examined during my Masters Thesis and which were found in Kaunos have a special importance. Because these stels include an altar formed relief and a caved roof over. These kinds of stels are very rare to be found.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

Kaynakça listesinde DAI kısaltmaları kullanılmıştır. Diğer kısaltmalar aşağıdaki gibidir.

- Anadolu 2001 M. U. Anadolu, *İstanbul ve Anadolu'daki Roma İmparatorluk Dönemi Mimarlık Yapıları* (2001).
- Armstrong 1986 A. H. Armstrong, *Classical Mediterranean Spirituality: Egyptian, Greek, Roman* (1986).
- Baines-Malek 1986 J. Baines – J. Malek, *Eski Mısır II* (Çev. Zeynep-Oruç Aruoba) (1986).
- Baydur 1994 N. Baydur, *Anadolu'daki Kutsal Dağlar, Dağ Tanrılar* (1994).
- Bierbrier 1999 M. L. Bierbrier, *Historical Dictionary of Ancient Egypt* (1999).
- Blumer 1991 F. İ. Blumer, *Kleinasiatische Münzen* (1991).
- Boyana 1997 H. Boyana, *Bithynia Tanrıları ve Kültleri* (Ankara Üniversitesi yayınlanmamış doktora tezi, Ankara 1997).
- Bonnefoy 2001 Y. Bonnefoy, *Antik Dünya'da ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü* (Çev. L. Yılmaz) (2001).
- Budge 2004 E. A. Wallis Budge, *The Gods of the Egyptians I* (2004).
- Clark 1946 C. R. Clark, "The Egyptian Mother Goddess", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 4, 1946, 240–42.
- Cumont 1911 F. Cumont, *The Oriental Religions in Roman Paganism* (1911).

- Diler 2004 A. Diler, “Erzurum Arkeoloji Müzesinden Pişmiş Topraktan Boğa Bibru” Taner Korkut ed., 60 *Yaşında Fahri Işık’a Armağan* 2004, 283–291.
- Dunand 1973 F. Dunand, “*Le Cultre d’ Isis Dans le Bassin Oriental de la Méditerranée. Le Culte d’Isis en Asie Mineure Clergé et Rituel des Sanctuaires Isiasques*” EPRO 26 III (1973).
- Dunand-Zivie 2004 F. Dunand-C. Zivie, *Gods and Men in Egypt from 3000 BC to 395* (Çev. David Lordon) (2004).
- Dürüşken 2000 Ç. Dürüşken, *Roma’nın Gizemli Dinleri* (2000).
- Dyggve-Poulsen 1960 E. Dyggve- V. Poulsen, *Lindos Foullesde I’acropole 1902–1914 et 1952. III Le Sancturiae d’Athana Lindia et I’architectura Lindienne* (1960).
- Erhat 2000 A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* (2000).
- Ferguson 1985 J. Ferguson, *The Religions of the Roman Empire* (1985).
- Fotopoulos 2003 J. Fotopoulos, *Food offered to idols in Roman Corinth: Rhetorical Reconsideration of 1 Corinthians 8:1-11:1* (2003).
- Fraser 1967 P. M. Fraser, “Current Problems Concerning the Early History of the Cult of Sarapis” *OpAth.* 7, 1967, 23–45.
- Fraser 1960 P. M. Fraser, “Two Studies on the Cult of Sarapis in the Hellenistic World” *OpAth* 3, 1960, 1–54.
- Frazer 1991 J. G. Frazer, *Dinin ve Folklorun Kökleri I*, (Çev. Mehmet H. Doğan) (1991).

- Frazer 1964 J. G. Frazer, *Adonis, Attis, Osiris* (1964).
- Freeman 2003 C. Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları* (Çev. S. K. Angı) (2003).
- Goldman 1935 H. Goldman, "Preliminary Expedition to Cilicia, 1934, and Excavations at Gözlü Kule, Tarsus," *AJA* 39, 1935, 526–549.
- Hassan 1998 F. Hassan, "The Earliest Goddesses of Egypt" L. Goodison – C. Morris (ed.) *Ancient Goddesses. The Myths and the Evidence* 1998, 98–112.
- Head 1892 B. V. Head, *British Museum: Catalogue of Greek Coins of Ionia* (1892).
- Head 1897 B. V. Head, *British Museum: Catalogue of Greek Coins of Caria, Cos, Rhodos* (1897).
- Head 1901 B. V. Head, *British Museum: Catalogue of Greek Coins of Lidya* (1901).
- Head 1906 B. V. Head, *British Museum: Catalogue of Greek Coins of Phrygia* (1906).
- Herodotos *Herodot Tarihi* (Çev. Müntekim Ökmen) (2004).
- Heyob 1975 S. K. Heyob, *The Cult of Isis Among Women in the Graeco-Roman World*, EPRO 51 (1975).
- Hill 1897 G. F. HILL, *British Museum: Catalogue of Greek Coins: Lycia, Pamphylia and Pisidia* (1897).
- Işık 2004 A. Işık, *Pers, Helenistik ve Roma İmparatorluk Döneminde Paphlagonia ve Pontus Bölgesi Kültüleri* (İstanbul Üniversitesi, yayınlanmamış doktora tezi, 2004 İstanbul).

- İnan 1956 A. İnan, *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti* (1956).
- Kaminski 1991 G. Kaminski, "Untersuchungen Zum Antiken Opferstock" *Jdl* 106, 1991, 64–181.
- Kater-Sibbes1973 G. J. F Kater-Sibbes, *Preliminary Catalogue of Sarapis Monuments*, EPRO 36 (1973).
- Kemertaş 2000 G. Kemertaş, *Anadolu'da Mısır Tanrularına Yapılan Tapınaklar* (Trakya Üniversitesi, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2000 Edirne).
- Klauck 2003 H. J. Klauck, *The Religious Context of Early Christianity: A Guide to Graeco-Roman Religions* (2003).
- Koester 1998 H. Koester "The Cult of the Egyptian Deities in Asia Minor" H. Koester (ed.) *Pergamon, Citadel of the Gods*, 1998, 111–135.
- Kreeb 2005 M. Kreeb, "Überlegungen zu einem Bronzeobjekt aus Kalymnos" A. Hoffmann (Hrsg.) *Ägyptische Kulte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches* BYZAS I 2005, 169–179.
- Lagona 1997 S. Lagona, "1996 Yılında Aiolis Kyme'si Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları" *KST* XIX/I 1997, 837–844.
- Lott 1994 J. Lott, *Isis and Osiris. Exploring the Goddess Myth* (1994).
- Machteld 1964 M. J. Machteld, "Archaeology in Asia Minor" *AJA* 68, 1964, 149–166.
- Magie 1953 D. Magie, "Egyptian Deities in Asia Minor in Inscriptions and on Coins" *AJA* 57, 1953, 163–187.

- Magness 2001 J. Magness “The Cults of Isis and Kore at Samaria-Sebaste in the Hellenistic and Roman Periods” *HarvTheolR* 94, 2001, 157–177.
- Mansel 1999 A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi* (1999).
- Marek 2006 C. Marek, *Die Inschriften von Kaunos* (2006).
- Michaelis 1885 A. Michaelis, “Sarapis Standing on a Xanthian Marble in the British Museum” *JHS* 6, 1885, 287–318.
- Moncrieff 1909 P. D. Scott-Moncrieff, “De Iside et Osiride” *JHS* 29, 1909, 79–90.
- Norris 1982 F. W. Norris “Isis, Sarapis and Demeter in Antioch of Syria” *HarvTheolR* 75, 1982, 189–207.
- Öğün-Işık 2001 B. Öğün-C. Işık, *Kaunos. 35 Yılın Araştırma Sonuçları (1966–2001)* (2001).
- Özkan 2002 Ç. Özkan, *Anadolu’da Helenistik ve Roma Dönemine Ait Doğu (Mısır) Kökenli Kült ve Kült Alanları* (Ankara Üniversitesi, yayınlanmamış yüksek lisan tezi, 2002 Ankara).
- Plutarkhos Plutarkhos, Morales “De Iside et Osiride” Loeb Classical Library (1936).
- Rumscheid 2000 F. Rumscheid, *Priene "Küçük Asya'nın Pompeisi" Rehberi* (Çev. Selma Bulgurlu) 2000.
- Robinson 1905 M. Robinson, “Greek and Latin Inscriptions From Sinope and Environs” *AJA* 9, 1905, 294–333.

- Saygı 2000 L. E. Saygı, *Anadolu'da Serapis Kültü*, (Ankara Üniversitesi, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2000 Ankara).
- Sevin 2001 V. Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I* (2001).
- Schober 1933 A. Schober, *Der Fries des Hekatenios von Lagina* (1933).
- Stambaugh 1972 J. Stambaugh, *Sarapis under the early Ptolemies*, EPRO 25 (1972).
- Stiehl 1963 R. Stiehl, "The Origin of the Cult of Sarapis" *History of Religion* 1, 1963, 21–33.
- Şahin 2001 N. Şahin, *Zeus'un Anadolu Kültleri* (2001).
- Tacitus 1998 Tacitus "*Historia*" (Çev. C. H. Moore Harvard University) (1998).
- Takács 1995 S. A. Takács, *Isis and Sarapis in the Roman World*, EPRO 124 (1995).
- Takács 2005 S. Takács, "Cult, Dedicators and Dedications of Isis and Sarapis in Lydia and Mysia" A. Hoffmann (Hrsg.) *Ägyptische Kulte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches* BYZAS I (2005) 155–168.
- Tiradritti 2005 F. Tiradritti, "The Return of Isis in Egypt" A. Hoffmann (Hrsg.) *Ägyptische Kulte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches* BYZAS I (2005) 209–225.
- Troxell 1982 H. A. Troxell, *The Coinage of the Lycian League* (1982).
- Turcan 1996 R. Turcan, *The Cult of the Roman Empire* (1996).

- Ünlüoğlu 2002 B. B. M. Ünlüoğlu, *Anadolu'da İsis*, (İstanbul Üniversitesi, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2002 İstanbul).
- Ünlüoğlu 2005 B. B. M. Ünlüoğlu, "The Cult of İsis in Asia Minor" bkz: A. Hoffmann (Hrsg.) *Ägyptische Kulte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches* BYZAS I (2005) 95–108.
- Vidman 1969 L. Vidman, *Sylloge inscriptionum religionis Isiacae et Sarapiacae* (1969).
- Young 1941 J. H. Young. "Studies in South Attica: The Salaminion at Porthmos" *Hesperia* 10, 1941, 163–191.
- Waelkens 1992 M. Waelkens, "The Excavations at Sagalassos 1991" *KST* XIV/2, 1992, 325–353.
- Walter 1987 B. Walter, *Ancient Mystery Cults* (1987).
- Walters 1988 E. J. Walters, "Attic Grave Reliefs that Represent Women in the Dress of İsis." *Hesperia Suppl* XXII, 1988, 1–188.
- Wild 1981 R. A. Wild, *Water in the Cultic Worship of İsis and Sarapis*, EPRO 87 (1981).
- Williams 1985 E. R. Williams, "İsis Pelagia and a Roman Marble Matrix from the Athenian Agora", *Hesperia*. 54/2, 1985, 109–119.
- Winter 1994 E. Winter, "Ptolemaic Rulers" J. Herrmann - E. Zürcher (ed.), *History of Humanity III. From the Seventh Century BC to the Seventh Century AD.* (1994).

- Witt 1971 R. E. Witt, *Isis in the Graeco-Roman World* (1971).
- Witt 1997 R. E. Witt, *Isis in the Ancient World* (1997).
- Wolfgang 2002 W. Radt, *Pegaron Antik Bir Kentin Yapıları* (Çev. S. Tamer) 2002.
- Woodward 1926A. M. Woodward, "Archaeology in Greece, 1925 26" *JHS* 46, 1926, 223–249.
- Wroth 1964 W. Wroth, *British Museum: Catalogue of Greek Coins of Mysia* (1964).
- Wroth 1894 W. Wroth, *British Museum: Catalogue of Greek Coins of Troas, Aeolis* (1894).

Metinde Kullanılan Kısaltmalar

a.g.y	adı geçen yer
bk.	Bakınız
c.	cilt
iz.	Çizim
Har.	Harita
dn	dipnot
İÖ	İsa'dan önce
İS	İsa'dan sonra
Lev/lev.	Levha
Res/res.	Resim
no:	numara
v.d.	ve devamı

GİRİŞ

Kaunos antik kentinde bulunmuş iki adak steli üzerindeki yazıttan, stellerin Mısır tanrıları İsis ve Sarapis'e adanmış olduğunu öğreniyoruz. Mısır'ın bu iki tanrısından "İsis", Mısır'da bilinen en erken tanrıçalardan biridir ve erken yazıtlarda da adına sıkça rastlamaktayız¹. Tanrı Sarapis ise, Büyük İskender'in kurmuş olduğu Hellenistik dünyada ortaya çıkmış bir tanrıdır. Bu tanrı, Mısır ve Hellen topraklarında yaşamış birçok tanrının özeliğini kendi kimliğinde eriterek, farklı bir kimlik kazanmıştır².

Hellenistik Dönemle birlikte Mısır'ın bu iki tanrısının bir arada tapınım gördüğünü ve aynı arkeolojik malzeme üzerinde betimlendiğini biliyoruz³. Mısır'ın erken tarihinden itibaren bilinen tanrıça İsis ile Hellenistik Dönemden itibaren onun eşi, yandaşı şeklinde bilinen Sarapis, uzun süre tapınım görmüşlerdir. Bu da toplumlar tarafından farklı özellikler yüklenmelerine, bu tanrıların kökenleri için farklı mitler uydurulmasına ve tanrı betimlerinin farklı olmasına neden olmuştur.

Bu iki tanrının kökeni ve ikonografileri daha iyi anlaşılabilmesi için, bu tanrılar ne zaman ortaya çıktı?; İsis ve Sarapis'in ortaya çıktıkları dönemde Mısır pantheonundaki yerleri ne idi?; nasıl bir ikonografik yapıya sahiptirler?; bu ve benzeri sorulara I. bölümde yanıt aranmıştır.

Hellenistik ve Roma Dönemlerinde meydana gelen siyasi olaylar, beraberinde dinsel anlamda da bir takım değişimler getirmiştir⁴. Siyasi anlamdaki değişimler, söz konusu tanrılar için ikonografik ve dinsel anlamda nasıl bir değişim getirmiş; kültürlerin yayılım alanları neresi? Bu yayılımda etkili olabilecek etkenler nelerdir? Sorularına ise I. bölüm 2. alt başlıkta cevap verilmiştir.

¹ Hassan 1998, 99.

² Sarapis'in Hellenistik görünümü tanrı Osiris ile birleştirilmiş Apis, Hades, Zeus ve Dionysos birleşimli bir tanrıdır. Fotopoulos 2003, 95 v.d.

³ Heyob 1975, 37.

⁴ Kemertaş 2000, 7.

Çalışmamızın ana bölümüne, İsis ve Sarapis kültünün Kaunos'taki yeri ve önemi nedir?; Kültün bu kente geliş sebebi ne olabilir?; bu tanrılara adanmış kült objelerinin ne olduğu araştırılmıştır. Bu bölüme girmeden önce diğer Anadolu kentleriyle karşılaştırabilmek için de Mısır tanrılarının Anadolu'daki konumları ayrı bir başlık altında toplanmıştır. Ve kültün Anadolu'da görüldüğü bölgeler ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme yapılırken yazıt, sikke, mimari gibi buluntular tanımlanmaya çalışılmıştır. Bölgeler için kültün en erken ve yoğun görüldüğü yerlerden, kültün daha zayıf görüldüğü bölgelere doğru bir sırlamaya gidilmeye çalışılmıştır. Bu bölümün sonunda bölümle ilgili genel bir değerlendirme yapılmak istenmiştir.

II. bölümde Mısır tanrılarına adanmış kült objeleri ve adak yazıtları arasında Kaunos antik kentinde bulunmuş diğer yazıtlar değerlendirilmiş ve yüksek lisans çalışmam olan adak stellerinin tipolojisi yapılmıştır. Bu stellerin Anadolu'da ve diğer bölgelerdeki buluntulardan ayrı bir yere sahip olduğu görülmüştür. Bu buluntuları özgünleştiren üzerlerindeki alçak kabartmadır. Bu kabartma bir "altar" ya da "naiskos" şekli ve bunun üstünde semerdan çatı formundaki niştir. Bu buluntuların benzer örnekleri değerlendirilmiştir. Sonrasında stel üzerindeki kabartmanın kült içerisindeki yeri nedir?; Kaunos'ta bu tanrılara ait bir kült alanı var mıdır?; var ise, bu kült alanının neresi olabileceği hakkında öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde ise, konuya ilişkin genel bir değerlendirilmeye gidilmiştir.

BÖLÜM I: ANADOLU'DA İSİS VE SARAPİS KÜLTÜ

I.1. Mısır Mitolojisinde İsis ve Sarapis Kültü

I.1.A. İsis Kültünün Kökeni ve Genel Karakterleri

Bilindiği üzere Mısır'ın tarih öncesi dini inançları totem esasına dayanmaktadır. Bunun en çarpıcı etkisini, Mısır'ın köylerinin totem olan hayvan isimleriyle anılmış olmasında görüyoruz. Örneğin: çakal, köpek, yılan, şahin. Daha sonraları bu hayvanlardan bazıları insan vücuduna girerek her biri ayrı kuvveti temsil eden ilahlar olmuşlar ve Mısır'ın siyasi birliği içinde Mısır Panteonuna dâhil edilmişlerdir⁵.

Greko-Romen Döneminde İsis'in ölümle ilintilendirilmiş tipik görevi, Heliopolis kenti rahiplerinin Piramit yazıtlarından (İÖ 4000–3000) anlaşılmaktadır ki, bu görev diğer tanrılar arasında daha çok bu tanrıçaya verilmiştir⁶. Mısır dini hakkında yazılmış en eski yazıtlardan (İÖ 2465–2150) itibaren İsis'ten düzenli bir şekilde bahsedildiğini görüyoruz. Bu da gösteriyor ki, İsis Mısır'ın en eski tanrıçalarındandır. Heliopolis'teki (Har. 1) teolojik sistemde yer tanrısı *Gep* ile gök tanrısı *Nut*'un birleşmesinden doğan İsis (Lev. I a), Osiris, Set ve Nephys ile birlikte Mısır'ın ilk dört tanrısı arasında yer almaktadır⁷. İsis, Osiris'in karısı ve kız kardeşidir⁸. Mısır'ın tanrıları arasında çocukları koruyucu niteliklere sahip kadınların ve bereketin tanrıçası olarak bilinen İsis, Anadolu'daki ana tanrıçanın, Demeter'in diğer bir adıdır⁹.

Piramit yazıtları, İsis'ten “*As*” veya “*Aset*” şeklinde bahsetmektedir. Bu kelimenin ne anlama geldiği henüz tam olarak açıklanamamıştır. Ancak Mısırlıların daha önce tapmış oldukları Libya tanrıları *Net* ve *Bast* gibi tanrılardan biri olma olasılığı yüksektir. İsis, Mısır dilinde “taht” anlamına gelmektedir¹⁰.

⁵ İnan 1956, 218.

⁶ Budge 2004, 203.

⁷ Hassan 1998, 99.

⁸ Clark 1946, 240.

⁹ Herodotos II 59.

¹⁰ Witt 1971, 15.

Hiyeroglifte İsis taht anlamına gelen bir işaretten türetilmiştir¹¹. Mısır'daki betimlerinde başının üzerinde bu tahtın simgesi sık sık görülmektedir (Lev. I b)¹². Kelimenin kök anlamı, dişil sembollerle beraber “*tahtın efendisi-tahtın hanımı*” anlamına gelmektedir. Eski Mısır’da taht, dişil çizgi üzerinde devam etmektedir. Yani hâkim olan kraliçedir. Krallar, ancak evlilik yoluyla tahtta söz sahibi olabilirdi¹³.

Kyme’de bulunmuş yazıtta İsis, kendini aşağıdaki karakteriyle tanımlar¹⁴:

Ben “İsis”, yeryüzünün sahibesi...

Ben insanların adına meyveyi keşfeden...

Ben yeryüzü ile cenneti ayıran...

Ben gemiciliği keşfettim.

Ben ölüleri gözetim...

Ben onlara, tanrıların heykellerini şereflendirmelerini öğrettim...

Ben Yunanlılar ve Barbarlar için dil yarattım...

Ben yasa koyucu olarak adlandırılan...

İsis’in atribütleri öylesine çoktur ki, hiyeroglifte “*çok adlı*” veya “*bin isimli*”, Hellen yazıtlarında ise “*sayısız adlı*” şeklinde geçmektedir¹⁵. İsis yardımsever bir tanrıça ve anadır. Etkisi ve sevgisi yerde, gökte ve her yerededir. Yeryüzündeki insanların, böceklerin, cennetteki tanrılara kadar yaşayan her şeyin hâkimidir. Gücünü sadece yeni canlılar yaratmak için değil, iyilik ve başarı için de kullanır¹⁶. Başlangıçta da İsis vardı. En eskiden de eski olan kendisi; yeryüzünde yaşayan her şeyin sahibesi İsis’tir¹⁷. Cennetin tanrıçası olduğu için gökteki “*Ay*” ve yıldız “*Sothis*” onun simgesidir. Bunun yanında adalet dağıtıcısı ve büyücüdür¹⁸. Diodoros, Osiris ve İsis için şöyle demektedir: “*Mısır’ın ilk halkı gökyüzüne bakarken, evrenin yapısından korku ve şaşkınlığa düşüp, Güneş ve Ay diye sonsuz iki tanrı olduğunu düşündüler ve bunlardan Güneş’e Osiris, Ay’a ise İsis adını*

¹¹ Budge 2004, 202.

¹² Heyob 1975, 1.

¹³ Ünlüoğlu 2002, 7.

¹⁴ Klauck 2003, 132.

¹⁵ Frazer 1964, 115.

¹⁶ Budge 2004, 203.

¹⁷ Witt 1997, 14.

¹⁸ Heyob 1975, 44.

verdiler.” (*Library of History I 11*). İsis, hem hayat vermeye hem de öldürmeye muktedirdir¹⁹. Kendisi ise ölümsüzdür²⁰. Eşi Osiris, kardeşi Set tarafından öldürüldükten sonra onu bulan ve yaşama döndüren İsis’tir²¹.

Osiris, Nil Nehri ile özdeşleştirilmiştir. Nehir sularının çekilmesi Osiris’in ölümü, yükselmesi ise onun yeniden dirilmesi anlamındaydı. Osiris’i hayata döndüren İsis’tir ve bu nedenle de Aşağı ve Yukarı Mısır’ın kralları tarafından büyük saygı görmüştür. Nil Nehri kıyısında her yıl İsis rahiplerince özel bir ritüelle kutlanan “*taşkın şenliği*” olasılıkla prehistorik dönemden itibaren yapılıyordu²².

Mısır dini hakkında araştırma yapan C. Tiele, İsis’in ana karakterinin ne olduğu konusunda bugün için kesin verilerin bulunmadığını söylerse de, doğurganlığın ve bereketin tanrıçası olabileceğini ileri sürmektedir²³. Araştırmacı Renouf ise, İsis’i “*şafak*” ile özdeşleştirmek istemiş, ancak bunu herhangi bir belgeyle destekleyememiştir. O’nu bir tahıl tanrıçası olarak görebilmemizi sağlayan en azından bir neden vardır: Mısırlı orakçılar ilk sapları kestiklerinde bunları yere koyar ve göğüslerine vurarak döverler, bir yandan da ağlayarak İsis’i çağırırlardı²⁴.

Tanrıçanın doğurganlığı ve bereketi Asya’daki ana tanrıçaya karşılık gelmektedir. Ancak eşine ve çocuğuna bağlılığıyla Asya’nın ana tanrıçalarından ayrılmaktadır. Mısırlı tarihçi Manetho’ya göre İsis, buğday ile arpanın yaratıcısıdır. Tanrıçanın festivallerinde, insanlar O’nu buğday ve arpa saplarını tutarak yâd ediyorlardı²⁵.

Yazıtlar üzerindeki İsis epithetonları “*yeryüzündeki yeşilliği yaratan tanrıça*”, “*yeşilliğin tanrıçası*” şeklindedir. Bunun yanında “*ekmek, bira ve bolluk*”

¹⁹ Frazer 1991, 301; Witt 1971, 38.

²⁰ Witt 1971, 15.

²¹ Hassan 1998, 100.

²² Witt 1971, 14, 15.

²³ Frazer 1964, 115 dn 2; İsis’in karakterini detaylı görmek için bk. Budge 2004, 213, 214.

²⁴ Frazer 1991, 300 dn 242; Ayrıca bk. Diodoros, *Library of History i 14*; Diodoros eserinin başında ise, Manetho’nun bunları daha detaylı bir biçimde anlattığını belirtmiştir.

²⁵ Frazer 1964, 117 dn 2.

tanrıçası”dır da²⁶. Hellenler, İsis’i tahılın tanrıçası olarak Demeter ile eş tutmuşlardır. Hellen yazıtlarında “*dünyanın meyvelerini yaratan*” olarak geçmektedir²⁷. Herodot, İsis’i Hellen tanrıçası Demeter ile özdeşleştirmekten çekinmemiştir: “*Derler ki, Apollon ve Artemis, Dionysos ile İsis’in çocuklarıdır; Leto onların sadece sütannesi ve koruyucusuydu. Mısır dilinde Apollon, Horus’tur; Demeter, İsis; Artemis ise Bubastis’tir*” (Herodotos II 135). Hellenler, O’nu yalnızca Demeter olarak değil, Aphrodite, Rhea veya Hestia olarak da isimlendirmişlerdir. Bununla birlikte Trakyalılar O’nu Kybele; Lykialılar Leto ve Suriyeliler Artemis ya da Astarte olarak görmüşlerdir²⁸. Apuleius, İsis’in değişik yörelerde farklı adlarla anılmasını, İsis’in ağzından aktarmaktadır: “*Adım, tanrısallığım, bütün dünyada değişik biçimlerle, farklı adetlerle ve birçok isimle donatıldı. Bütün insanlığın içinde ilk halk olan Phrygialılar bana tanrıların anası “Pessinuntia” der; kendi topraklarından fışkıran Attikalılar bana “Cecropia Minervası” der; her yanı denizlerle çevrili Kıbrıslılar bana “Paphyus Venüs” adını verir; okçu Giritliler “Diana Dictynna” der; Sicilyalılar yeraltının “Proserpina’sı” adını verir; Eleusisler beni çok eski tanrıçaları olan “Ceres” diye çağırır. Bazıları “Iuno” der bana, “Bellona”, kimi “Hekat”; kimi de “Rhamnusia”. Özellikle doğuda oturup doğan güneşin ilk ışıklarıyla aydınlanan Etyopyalılar ve eski bilgeliklerin hepsinde mükemmel olan ve bana kendilerine özgü törenleriyle tapan Mısırlılar, Kraliçe “İsis” olan gerçek adımla hitap ederler.*”²⁹(*Metamorphoses, 11, 5 İsis*).

İsis’in simgelerinden biri, şefkatle ve bağlılıkla çocuğu Horus’u kolluyor olmasıdır (Lev. I c)³⁰. O, akbaba figürüyle bezenmiş bir başlık taşımakta ve elinde papirüs esasını tutmaktadır. Başlığı, genellikle çift boynuzla çevrelenmiş bir güneş diskidir (Lev. II a). Boynuzlarını kız kardeşi olan Hathor’dan almıştır³¹. İsis, bir tanrıçanın değil de sıradan bir kadının başlığı ile da görülmektedir. Fakat

²⁶ Frazer 1964, 117; Witt 1971, 16, 17.

²⁷ Frazer 1964, 117 dn 7.

²⁸ Turcan 1996, 81; İnan 1956, 229.

²⁹ Dürüşken 2000, 130.

³⁰ Clark 1946, 240; Witt 1997, 15.

³¹ Mısır’da aşk sevgi tanrıçası olan Hathor, Hellenlerin Aphrodite’ye-Venüs’e karşılık gelmektedir. Hathor’un başındaki inek boynuzları birçok antik yazar tarafından hilale benzetilmektedir bk. Heyob 1975, 49 dn 49.

başlığında tanrısal gücün simgesi olan “*uraeus*” bulunmaktadır³². İsis ve Hathor, birlikte “*sonsuz gökyüzü ineği*” olarak dile getirilmişlerdir. Bazen inek, ya da inek başlı kadın olarak betimlenmiş olmasının nedeni budur. İşte bu nedendir ki, inek, İsis’in kutsal hayvanı sayılmıştır ve Mısır’da kurbanı yasaklanmıştır³³. Herodot’ tan öğrendiğimize göre, Mısırlılar gibi Libyalılar ve Kyreneli kadınlar da İsis’in etkisiyle inek yemezler ve tanrıça onuruna oruç tutarlardı³⁴. İsis her dönemde tapınım görmesiyle Mısır’ın diğer tanrıçalarından farklı konumdaydı. Mısır’ın ilk hanedanından son hanedanına kadar İsis, Mısır’ın en büyük tanrıçası şeklinde kabul edilebilir³⁵.

Ra’nın ve Horus’un dişili olarak ülkenin en büyük ve en önemli tanrıçasıdır: Mumyalanacak cesetleri gözetken, ölüm yolculuğunda koruyucu kanatlarını mumyaların üstüne örtmüş olan tanrıça O’dur (Lev. III a); Mumyalanmış cesetlerin ruhlarını karşı kıyıya götüren yine O’dur ve mumyaların tanrısı Anubis, O’nun yardımcısıdır³⁶. Öteki dünya ve yeniden doğuşla bu kadar yakın ilgisi olan tanrıça, elbette ki ölümsüz olacaktır³⁷.

Orta Krallık Döneminden itibaren (İÖ 2035–1550), özellikle Yeni Krallık Döneminde (İÖ 1552–1070) Ammon-Mut-Khons üçlüsüne tapınımın revaçta olduğu dönemde tanrıça İsis, insan şeklinde ortaya çıkar³⁸. İsis, kadınları koruyan tanrıça Hathor’un özelliklerini almaya başladığı Yeni Krallık Döneminde, popüler etkisi artmaya devam etmiştir. Bu dönemden itibaren ideal kadının özelliklerini almaya başlamıştır: Eş, anne, kardeş ve yaşlı bir büyücüdür³⁹.

İÖ 3000 yıllara inen İsis tapınımının en erken mimari kalıntıları, Abydos’taki (Har.1) Seti I (İÖ 1318–1304) Tapınağı’nın içinden gelmektedir. Burası tanrıçanın en güzel ve detaylı betimlerini içeren kutsal bir alandır⁴⁰. Giza

³² Budge 2004, 203.

³³ Kemertaş 2000, 13.

³⁴ Herodotos IV 286.

³⁵ Budge 2004, 203–213.

³⁶ Witt 1971, 17.

³⁷ Witt 1997, 61.

³⁸ Ünlüoğlu 2002, 9.

³⁹ Tiradritti 2005, 214.

⁴⁰ Ünlüoğlu 2002, 10.

Platosunda, Keops piramidinin doğusunda, İsis'e bir tapınak inşa edildiği bilinmektedir. Keops piramidi ise İsis'in mezarı şeklinde düşünülmekte, tanrıçaya burada sağlıklı ilintili özelliği ile tapınılmaktadır⁴¹. En büyük tapınağı ise deltanın ortasında kurulmuş Busiris'tedir. İsis'in Mısır'daki en önemli bayramlarından biri burada kutlanmaktadır⁴². Tanrıçanın “*sonsuz isme sahip*” olduğu ve “*güneyin kraliçesi*” olarak adlandırıldığı Philai Adası'nın en eski yapıları ise, Sais Sülalesi dönemine tarihlendirilmiştir (İÖ 664–525). Bu komplekse daha sonraları I. ve II. Ptolemaioslar Dönemlerinde eklemeler yapılmıştır. Efsaneye göre Osiris, İsis tarafından buraya gömülmüştür⁴³. Piramit yazıtlarında, Osiris'in eşi olarak aynı mitoslarda görülen İsis, İÖ I. Binden itibaren eşi Osiris'ten bağımsız olarak tapınım görmeye başlamıştır⁴⁴. Ancak bu iki tanrının ne zamandan beri ortak tapınım gördüklerini somut verilerle açıklamak zordur⁴⁵.

İsis'in kocası ve kardeşi olan Osiris, Mısır'daki başlıca tanrılar arasında yer almaktadır. Osiris'in mitosu antik yazarlardan sadece Plutarkhos tarafından anlatılmıştır. Bu hikâye yakın çağlarda Sakkara'daki beş piramidin duvarlarına ve galerilerine işlenmiştir⁴⁶. Osiris, insanlara buğdayı, arpayı ve mısırı nasıl yetiştireceklerini, birayı ve şarabı nasıl üreteceklerini ve tanrılara tapmayı öğretmiştir; insanları yazıyla ve astronomiyle tanıştırmıştır⁴⁷. Fakat Güney Mısır'ın ilahı olan kuraklık ve kötülük tanrısı Set, Osiris'i ortadan kaldırmak ve bu saltanata son vermek istemiştir. Set kıtlığın simgesi; Osiris yükselen Nil Nehrini simgeliyordu. İsis'e “*Nil'in Nişanlısı*” olarak hitap edilmesinin nedeni budur⁴⁸.

⁴¹ Tiradritti 2005, 214.

⁴² Herodotos II 59.

⁴³ Ünlüoğlu 2002, 10.

⁴⁴ Tiradritti 2005, 214.

⁴⁵ Heyob 1975, 37.

⁴⁶ Bk. Frazer 1964, 6. Güney Mısır'ın ilahı olan kuraklık ve kötülük tanrısı Set, iyilik ve bereketin tanrısı kuzeyli Osiris'i ortadan kaldırmak istemiştir. Osiris, Set tarafından hile ile öldürülüp bedeni parçalara bölünerek Mısır'ın çeşitli yerlerine atılmıştır. İsis, eşinin bedenine ait olduğu her parçanın bulunduğu yere bir mezar yaptırmıştır. Bu yüzden Osiris adına çok sayıda mezar bulunmaktadır. (Bu mezarın yerleri hakkında detaylı bilgi için bk. Budge 2004, 127.) Yaslı ve sadık bir eş olan İsis, sabırla kocasının bedenine ait parçaları bulur. Parçaları alarak Mısır'a getirir. Bu parçaları büyü yeteneklerini kullanarak birleştirir ve kocasına (Nil'e) yeniden hayat verir. Sonrasında hayata döndürülmüş bu bedenin tohumuyla kendini dölleyerek Horus'u doğurur. Osiris, yaşamını ve dünyadaki yerini Horus'a aktarır ve kendisi bir ruh olarak yaşamını sürdürür. Budge 2004, 127; Moncrieff 1909, 79 v.d.

⁴⁷ Lott 1994, 9.

⁴⁸ Ferguson 1985, 24.

Osiris, ölümlerin koruyucu tanrısıdır. Doğan her şeyin simgesidir O. Ölümlere yeniden canlanmayı vaat etmek için onların dünyasına iner. O'nun gücü ölümlerin organlarını yeniden canlandırmaktadır⁴⁹. İşte bu nedenle ölümler arasındaki yeri çok önemlidir. İnanılmaktadır ki, ölümler, gök nehirlerindeki sonsuzlukta dolaşmaya başlamadan, ışıklı ruhlar arasında ikinci bir defa dolaşacaklardır⁵⁰.

Mısırlılar, ölümden sonraki yaşama inanmışlardır. Bunu tabiatın kışına ve baharına benzetirler. Osiris nasıl hayata yeniden kavuşmuşsa, insan hayatı da ona benzemelidir diye düşünmüşlerdir. Mısırlılara göre insan “*Vücut*” ve “*Ruhdan*” oluşuyordu. Bu iki öge ölümden sonra da baki kalabilirdi. Eğer bir insan Osiris önünde bütün günahlarını affettirebilir ve tamamen günahsız olarak kalabilirse, cennette yeniden yaşayabilirdi. İşte bu nedenle Osiris, aynı zamanda ölümler ilahı da olmuştur. Ölen insanın günah ve sevaplarını sorgulamakta ve kalbinin samimi olup olmadığını bir tüy ile tartmaktadır. Rahiplere göre, bu sınavdan geçebilmenin yöntemleri vardır: Mezara yiyecek-içecek koymak gibi; ilahları memnun edecek tılsımlar yapmak gibi. Bunlardan en çok tercih edileni ise, “*Ölümler Kitabını*” satın alarak mezara koymaktadır. Bu kitap, rahipler tarafından yazılmış dualarla ve Osiris'i sakinleştirecek ve hatta aldatacak formüllerle doludur⁵¹.

I.1.B. Sarapis Kültünün Kökeni ve Genel Karakterleri

Klasik Dönemdeki hiçbir yazar, Sarapis'ten ve onunla ilgili herhangi bir mitolojiden bahsetmemektedir. İÖ 4. yüzyılın sonlarında Sarapis ile ilgili anlatımlar, ancak birkaç yazıt şeklindedir. İÖ 3. yüzyılda kendi toprakları olan Mısır'da ve Hellen dünyasında yaygın bir şekilde karşımıza çıkar. Hellenistik ve Roma Dönemlerinde dinsel yaşamın en önemli tanrısı olduğunu söylemek, yanlış olmayacaktır. Abydos'ta çıkan yazıtta ölüm tanrısı şeklinde yorumlanmaktadır⁵². Hellenistik Dönemde, Osiris'in kült merkezi olan Abydos kentinde (Har.1),

⁴⁹ Kemertaş 2000, 21.

⁵⁰ İnan 1956, 230.

⁵¹ İnan 1956, 230 v.d.; Budge 2004, 40–147.

⁵² Stambaugh 1972, 1.

Mısırlılar arasında Osiris adı kullanılmaya devam ederken, Hellenler, Osiris yerine Sarapis adını kullanmışlardır⁵³.

Sarapis gök tanrısı Zeus'un itibarını ve dinginliğini yansıtır (krş. Lev. III b Zeus ile Lev. IV b Sarapis) O, “*Zeus Sarapis*” veya “*Helios Zeus Sarapis*” şeklinde de bilinmektedir. Diğer tanrılardan da özellikler almıştır: Asklepios gibi sağlık (krş. Lev. III c Asklepios ile Lev. IV b Sarapis), Osiris ve Hades gibi ölüm tanrısıdır da (krş. Lev. IV c Sarapis ile Lev. IV d Hades)⁵⁴. Betimlerde, başında kalathos, elinde ise kornikopya ile bereketle özdeşleştirilmiştir (Lev. IV a). Khthonik⁵⁵ elbisesiyle Hades'e yakın durmaktadır. Baba bir tanrı görüntüsü yaratan tanrı Sarapis, Hades, Zeus, Dionysos, Posedion, Adonis gibi tanrıların özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Sarapis'in kâhini tanrının ağzından şu tanımı yapmıştır: “...Başım, cennetin göğüsüdür, belim okyanustur; ayaklarım yeryüzünün yaratıcısı; kulaklarım gökyüzünde asılıdır; uzakları gören gözlerim ise parlak güneşin ışığıdır”⁵⁶.

Sarapis ile ilgili en eski tanım ve en yaygın olanı I. Ptolemaios döneminde (İÖ 305–283) karşımıza çıkar⁵⁷. Antik yazarların çoğu O'nu ve karakterini belirlerken ulusal diğer tanrılarla aynı olduğunu belirtmektedirler.

Diodorus Siculus (İÖ 1. yüzyıl) Sarapis'i tanımlarken, Hellenlerin bir kısmının O'nu Osiris, bazılarının Dionysos veya Ammon, bazılarının Zeus, birçoklarının Pan ve geri kalanlarının ise kendi aralarında Pluton şeklinde çağırdıklarını belirtmiştir (*Library of History I 25, 2*).

Tacitus da (İS 1. yüzyıl) Sarapis'i benzer bir şekilde tanımlamıştır: Hasta bedenleri iyileştirdiği için Asklepios, ayrıca O'nu bazen Osiris genelde ise Jupiter olarak isimlendirmiştir (*Historia IV 84, 5*).

⁵³ Witt 1971, 55.

⁵⁴ Ferguson 1985, 36 v.d.

⁵⁵ Khthonik (χθονικός, 3) : Yunanca “χθών” (toprak) ismi ve bu isimden türemiş üç bitimli χθόνιος (toprak altı) sıfatı ile ilişkili sıfattır. “Yeryüzünün altında ya da içinde oturan, bulunan” anlamındadır. Yeraltı tanrılarını ve onların ruhlarına ait olanı betimler. Freeman 2003, 226, dn 3.

⁵⁶ Witt 1971, 52, 53.

⁵⁷ Dunand-Zivie 2004, 214.

Kyriillus Alexandrinus (İS 4. yüzyıl) Sarapis'in Pluton değil, aksine Osiris veya Apis olduğunu belirtmiş ve “*Osirapis*” gibi tek isimle karşılaşıldığında ise Osiris ve Apis birleşimi tek bir tanrı olarak görmüştür (*Contra Iulianum Imperatorem* I, 13).

Sarapis adının etimolojisi ile ilgili olarak, modern araştırmacılardan Ulrich Wilcken, Sarapis adının Memphis kentinin boğası Apis ile Osiris'in birleşiminden doğduğunu ileri sürer ve bu görüşünü antik yazarlardan Nymphodorus, Phylarchus ve Athenodorus ile ispatlamaya çalışır⁵⁸. Antik Yunancada Σάρραπις (Sarapis) veya Σέρραπις (Serapis) olarak geçer; Σόραπις şeklinde yazılışı da ender olarak görülmektedir. Latince de ise Serapis şekli yaygındır. Az da olsa Sirapis şekli de görülmektedir⁵⁹.

Plutarkhos'a göre Sarapis adı, antik Yunancada “gülümsemek” anlamına gelen “σαίρειν” mastarı ile ilişkilidir. Bu düşüncenin kanıtı da Mısırlıların kutladığı “*sevinç*” anlamına gelen “*Sairei*” (Σαίρει) adlı bayramın varlığıdır⁶⁰.

Tanrı Sarapis adını ve karakterini aldığı Apis boğası, tanrı Osiris'in ruhunu temsil ettiği düşünülen kutsal boğaydı⁶¹. Herodot, Apis boğasının bazı özelliklere sahip olması gerektiğini belirtmektedir. O'na göre, beyaz lekeleri olan siyah renkli bu boğanın başında üçgen şeklinde bir işaretin yanında, alnında beyaz bir üçgen ve sırtında akbabaya benzeyen bir başka simge olmalıdır; sağ yanında bir hilal, dili üzerinde ise hamam böceğine benzeyen bir işaret vardır; ayrıca kuyruk tüylerinin çift olması gerekmektedir⁶². Plinius, Apis'in sağ yanında bulunan hilal şeklindeki “Ay” ile ilgili olarak (Lev. V a) Apis'in sahip olduğu dikkat çekici özelliklerden biri olduğunu belirtmektedir (VIII. 72)⁶³.

⁵⁸ Stambaugh 1972, 2–5; U. Wilcken, *Urkunden der Ptolemaerzeit* I 77–89; Bu görüşü Fraser ve Takács tarafından da kabul etmektedir. Sarapis, ismini Ptolemaios I tarafından İskenderiye'de yaratıldığını belirtmektedirler: Fraser 1960, 3 dn 1; Takács 1995, 28.

⁵⁹ Saygı 2000, 16.

⁶⁰ Plutarkhos V 29.

⁶¹ Budge 2004, 349; Bierbrier 1999, 29.

⁶² Herodotos III 27, 28.

⁶³ Budge 2004, 347, 351; Boğa kültürünün Anadolu'da en eski örnekleri Neolitik Dönemde Çatalhöyük'te bilinmektedir. Diler 2004, 286.

Bütün bu özelliklere sahip Apis boğası, yaşadığı müddetçe Memphis'te Ptah mabedinin karşısında yapılmış olan bir mabette, rahipler tarafından özenle bakılmış ve beslenmiştir. Gündüzleri belirli zamanlarda açık avluya çıkarılan kutsal boğanın her hareketinden rahipler bir anlam çıkarmışlardır. Bu hayvanın ölümü Mısırlılar için büyük bir mateme neden olduğu gibi, yeni bir Apis boğasının doğuşu da büyük sevinç gösterilerine sebep olmuştur. Ölen boğalar mumyalanarak büyük cenaze törenleri düzenlenir ve Sakkara'da bulunan yeraltı galerindeki lahitlerine konulurdu. Bu kutsal hayvan için düzenlenen ayinler, Sarapeum adı verilen mabette yerine getirilmiştir⁶⁴. Mısırlıların inançlarına göre Apis ile Osiris birleriyle yakın ilişkilidir ve hatta Osiris öldükten sonra ruhunun Apis boğasına geçtiğine inanılmıştır. Erken Ptolemaioslar Döneminde Hellenler Osiris-Apis'i kendi tanrıları olan Hades ile özdeşleştirmişlerdir. Bu tanrı Mısırlılar arasında Sarapis olarak bilinmektedir. Sarapis'in hem Hellen hem de Mısırlılar tarafından saygı görmesi, İÖ 250 yılından sonraya rastlar⁶⁵.

Mısır tanrısı Osiris ve Apis'in birleşimi olarak kabul edilen tanrı Sarapis, yerli saf bir Mısır tanrısı mıydı; yoksa bir başka kültür merkezinden mi getirilmişti? Ortaya çıktığı yer için de birden çok görüş vardır. Antik yazarlar, onun Sinope'den geldiği konusunda hem fikirdirler. Tanrının ortaya çıkışıyla ilgili olarak anlatılan hikâye çoğu antik kaynakta yer almaktadır⁶⁶. Bu konuda elimizdeki en eski antik kaynak, Tacitus'un "*Historia*" adlı eseridir. Büyük İskender'in ölümünün ardından imparatorluğun paylaşımı sırasında Mısır'ı alan ve İskenderiye şehrini kuran Ptolemaios I Soter (İÖ 305–283)⁶⁷, Tacitus'a göre bu kültün kurucusu olarak kabul edilir: "*Ptolemaios I, rüyasında çok yakışıklı ve tanrısal güzellikte genç bir erkek görür. Genç, krala en sadık arkadaşlarını Pontus'a gönderip heykelini bulup getirmelerini bunun krallığa ve ülkeye refah, güç ve ün getireceğini söyler. Daha sonra parlak bir ateş şeklinde göğe yükselir (Tacitus IV 83, 84)*". Kral gördüğü rüyanın yorumu için Mısır rahiplerine başvurur ancak onlar yabancı memleketleri ve Pontus'u yeterince bilmedikleri için Atinalı

⁶⁴Inan 1956, 225, 226.

⁶⁵Budge 2004, 349.

⁶⁶Plutarkhos "*De Iside et Osiride*"; Tacitus, "*Historia*"; Digoenes "*Leartius*".

⁶⁷Winter 1994, 314.

Timotheus'u⁶⁸ ve Manetho'yu⁶⁹ önerirler. Timotheus, Pontus'u gezmiş olan seyyahlardan, burada "Sinope" (Sinop) adlı bir kent ve kentten çok uzakta olmayan "Jupiter Dis" tapınağı olduğunu ve tanrının heykelinin de yanında "Proserpine" adlı bir tanrıçanın heykelinin olduğunu da belirtmiştir. Ptolemaios, daha sonra bu rüyayı unuttur. Ta ki, aynı rüyayı bir kez daha görünceye değin. Ancak bu kez, genç adam emirlerinin yerine getirilmemesi durumunda kralı öldürmek ve krallığını yok etmekle tehdit etmektedir. Bunun üzerine Ptolemaios, Sinope kralı "Skydrothemis"a elçisiyle beraber hediyeler göndermiştir. Ancak yolculuk öncesi Apollon Pythios'a⁷⁰ kehanet başvurusunda bulunur. Tanrının yanıtı biraz farklıdır. Tanrı oraya gitmelerini ve babasının heykelini getirmelerini söylemiştir. Elçiler Sinope kentine gelip, krala tanrının buyruğunu ve Ptolemaios'un isteğini bildirirler. Ancak aradan üç yıl gibi uzun bir süre geçmesine rağmen kral heykeli geri verme konusunda kararsızdır. Ptolemaios ise bu isteğinden hiç vazgeçmez. Bu zaman zarfında Sinope kentinde hastalık, felaketler ve olumsuz olaylar baş gösterir. Halk bunu tanrının öfkesine yorumlar ve heykelin verilmesini isterler. Heykel kendini bizzat gemiye çıkarır üç gün içinde heykel İskenderiye varır⁷¹.

Plutarkhos'a göre Ptolemaios rüyasında Pluton'u görmüş ona Sinop'tan heykelini alıp getirmesini söylemiştir. Heykel Mısır'a yerleştirildikten sonra ise Mısırlılar arasında Sarapis adını aldığını belirtir⁷². Timotheus ve Manetho Sarapis heykelinin Hellenlerin yeraltı tanrısı Pluton olduğunu söylerler. Sarapis'in, Pluton'un Mısırlılar arasındaki adı olduğunu belirtirler⁷³.

Antik kaynakların bazıları Sarapis kültürünün Ptolemaios III Euergetes (İÖ 246–241) Döneminde, Antakya yakınlarındaki Seleukeia'dan getirildiğini

⁶⁸ İÖ 300 dolaylarında Eleusis ayinlerinin rahibi idi. Sarapis kültürünü İskenderiye'de düzenlemiş, aynı zamanda Pessinous'un Attis söylencesine açık bir anlatım kazandırmıştır. Sarapis kültürünü oluştururken diğer kaynakların yanı sıra Frig mitlerinin de fazlasıyla etkisinde kalmıştır. W. Burkert, *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic* 69, 70.

⁶⁹ Heliopolis kentinin rahibiydi. Cumont 1911, 64.

⁷⁰ Mısır'da tanrı Apollon, Horus'tu ve babası Sarapis (Osiris) idi. Tanrı Apollon, aynı zamanda Zeus ve Hades olarak da tapınım görüyordu. Bk. Şahin 2001, 163 dn 209.

⁷¹ Şahin 2001, 162, 163.

⁷² Moncrieff 1909, 87.

⁷³ Dunand-Zivie 2004, 214.

belirtmektedir (Isidore of Alexandria)⁷⁴. Tacitus da Sarapis heykelinin Suriye'deki Seleukeia şehrinden Ptolemaios III Euergetes Döneminde getirilmiş olduğunu aktarmakta ancak bu iddialara kendisinin inanmadığını da belirtmektedir (*Historia IV 84, 85*).

Bazı araştırmacılar Sarapis'in kökeni için Sinope şehrini doğru bulmamaktadır. Sinope kentinin Mısır'daki Memphis kenti ile bir şekilde karıştırıldığını ileri sürmektedirler⁷⁵. Hellen dilindeki "*Sinopion*", Mısır dilinde Se-n-hapi, (Apis'in Evi) olarak geçen Memphis'teki bir tepenin adı ile bağlantılı bulunmuştur. Buna bağlı olarak da Sarapis'in kökeninin Karadeniz'deki Sinope şehri değil, Memphis'teki "*Sinapion*" adlı tepe olduğunu kabul etmektedirler⁷⁶. Sinope şehrinin bulunduğu Paphlagonia bölgesinde, Mısır tanrularına adanmış yazıt ve sikkelerin hiçbiri Roma İmparatorluk Dönemi öncesine tarihlenememektedir⁷⁷. Ancak 1951 yılında E. Akurgal ve L. Budde tarafından Sinop'da yapılan kazıda İÖ 4. yüzyıla tarihlenen tapınağın Sarapis'e olabileceği belirtilmektedir⁷⁸. Bu da göstermektedir ki, kültün Roma Dönemi öncesi varlığını kesin olarak belirten arkeolojik belge henüz yoktur.

Elimizdeki bugünkü belgelere göre Sarapis adı, Ptolemaios I Döneminde çok yaygındır. Ancak Ptolemaios I Dönemi öncesinde de Sarapis adına rastlanılmaktadır. Örneğin, antik yazarlardan Macrobius, İÖ 312/311 yıllarında ölen Kıbrıs kralı Nikokreon için "*Sarapis rahibinin*" kehanette bulunduğunu belirtmiştir (*Saturnalia I 20, 16*). Aynı dönem için bir diğer örnek, Büyük İskender'in yaşamının anlatıldığı eserlerdir: Plutarkhos, *Alexander 76* ve Arrianos, *Ephemerides* (Kralın Günlükleri) (*VII 26, 2*) Bu kaynaklarda İÖ 323 yılında Babil'deki Sarapis tapınağının varlığından ve Büyük İskender'in ölüm döşegindeyken buraya getirilmiş olduğundan söz edilir⁷⁹. Buradan hareketle, Sarapis'in bir Sami tanrısı, bir Baal veya bir Ea olabileceği sonucuna varılmıştır. Bu görüşün savunucuları, Babil tanrısının çok eskiden Sinope'ye götürülmüş

⁷⁴ Heyob 1975, 3 dn 6.

⁷⁵ Heyob 1975 8; Moncrieff 1909, 87; Stiehl 1963, 32; Şahin 2001, 163.

⁷⁶ Moncrieff 1909, 87; Stiehl 1963, 32.

⁷⁷ Magie 1953, 180; Stiehl 1963, 32.

⁷⁸ Işık 2004, 190.

⁷⁹ Stambaugh 1972, 10, 11; Fraser 1967, 27.

olduğunu ve Sinope üzerinden İskenderiye'ye getirildiği tezini ileri sürmektedirler⁸⁰. İÖ 360–328 yılında yaşamış olan Hellen tarihçisi Kallisthenes (*The Conquest of Alexander I 30–33*), Sarapis'in İskenderiye şehrinin kuruluşunda önemli bir rol oynadığını ve aynı zamanda İskender'in de mimarı Parmenion'a burada Sarapis için bir tapınak inşa etmesini bizzat emrettiğini belirtmiştir⁸¹. Ancak, bilindiği üzere İskenderiye'deki Sarapis Tapınağı, Hellenistik Dönemin sonuna tarihlendirilmektedir. Stambaugh, Babil'deki Sarapis tapınağının Babil'in yerel tanrısının Hellen yazarları tarafından adlandırılmış şekli olabileceği tezini savunarak konuya açıklık getirmek istemiştir⁸².

Sarapis kültüne ilişkin bu anlatımlardan genel olarak kabul göreni şudur: I. Ptolemaios Soter, Mısır tanrısı Osiris-Apis'i, Sarapis şeklinde değiştirmiş Mısır ve Hellenlerin ortak tanrısı ilan etmiştir⁸³. İşte bu nedenle ki, tanrı Sarapis kültü Ptolemaiosların dinsel ve politik ürünü olarak yorumlanır⁸⁴. Greko-Roma dünyasına yayılan Mısır'lı kültürler de İskenderiye'deki Sarapeum'dan yola çıkmıştır⁸⁵.

Sarapis kültürünün kökenin tartışmalı olması, ikonografik açıdan da sorunlar yaratmıştır. Sarapis heykellerinin ilk örneklerinden sayılan İskenderiye heykelinin heykeltıraşı olarak Bryaksis kabul edilir. Ancak, Bryaksis için bazı kuşkular vardır. Bunlardan biri, Bryaksis'in ancak İÖ 2. yüzyılda tanınmış bir heykeltıraş konumuna gelmiş olması ve Sarapis heykelinin bu tarihten daha önce yaratılmış olmasıdır. Magie, bunun Atina'daki tanınmış Bryaksis olmadığını, aynı adı taşıyan Kariyalı heykeltıraş Bryaksis olabileceğini belirtmektedir⁸⁶. Fakat Bryaksis'in yarattığı Sarapis eserlerinden pek çok yerde övgüyle söz edilmektedir. Daha geç dönem yazarları tarafından da tanımlanan heykel, muhteşem büyüklüğe sahiptir: Tahtta oturan Sarapis'in başında “*kalathos*” vardır; sol elinde bir asa tutmaktadır; sağ yanında ise, yeraltı dünyasının simgesi haline gelen Kerberos

⁸⁰ Saygı 2000, 22.

⁸¹ Fraser 1967, 39.

⁸² Stambaugh 1972, 10 v.d.

⁸³ Witt 1971, 53.

⁸⁴ Fraser 1960, 18.

⁸⁵ Cumont 1911, 63.

⁸⁶ Magie 1953, 169.

durmaktaydı (Lev. V b)⁸⁷. Başındaki kalathos tahıl ölçęęi olarak kabul gördüğünden bereketi simgelemektedir. Üzerinde bazen zeytin dalı bulunan Sarapis'in bu sepeti tanrı Osiris'in başında taşıdığı üzerindeki hükümdarlık tacından alınmıştır⁸⁸. Bu görünüşüyle Sarapis, Mısırlıların Osiris'i ve Hellenlerin Hades'i olmuştur⁸⁹. İskenderiye'de yaşayan Hellenler ve Mısırlılar, Sarapis'i yeraltı tanrısı şeklinde kabul etmiş ve O'na severek tapmışlardır⁹⁰. Herodot, Mısırlıların hepsinin aynı tanrıya tapmadığını, sadece İsis ve Osiris'in ortak tapınım gördüğünü belirtmiştir⁹¹. Öyle anlaşılıyor ki Mısır'ın bu tanrıları, Mısırda yerleşen Hellen halkı arasında da kabul görmüştür.

Herodot, Osiris ve Dionysos törenleri arasındaki benzerliği birbirlerine o kadar yakın görmüştür ki, bunları birbirinden ayırmanın imkânsız olduğuna değinerek, bunun Hellenler tarafından Mısır'dan ve ancak küçük değışiklerle alınmış olabileceğini belirtmiştir⁹². Plutarkhos da Osiris törenlerinin Dionysos törenlerine çok benzediğini vurgular⁹³. Sarapis, Osiris gibi aynı zamanda güneşin tanrısıdır. Helios ile öylesine karışmış ki, bazı yazıtlarda "*Helios Zeus Sarapis*" şeklinde geçmektedir⁹⁴. İskenderiye'de Helios Sarapis adı altında geleceği ve sonsuz yaşamı simge ediyordu. Bu özelliğiyle Thebes ve Memphis kentlerinin eski tanrılarına rakip olmuştur⁹⁵. Başındaki küreden yükselen alev, Helios'un güneş ışığının yerini tutan simgesi olmalıdır (Lev. V c). Sarapis'in kalathosu üzerinde kartalın resmedilmesi O'nun bu defa Zeus'la özdeşleştiğini göstermektedir (Lev. VI a)⁹⁶.

Sarapis, İskender'in ölümünün anlatımında sağlık tanrısı olarak geçmektedir. Aynı şekilde İskenderiye Kütüphanesinin kuruluşunda önemli görevler üstlenmiş ve Yahudilerin kutsal kitabının bizzat Yahudilerce Yunancaya çevrilmesini sağlamış olan filozof Phaleronlu Demetrios, körlüğü tanrı Sarapis tarafından

⁸⁷ Stambaugh 1972, 14.

⁸⁸ Dunand-Zivie 2004, 216.

⁸⁹ Magie 1953, 169.

⁹⁰ Budge 2004, 199.

⁹¹ Herodotos II 42.

⁹² Herodotos II 42, 49.

⁹³ Moncrieff 1909, 87-89.

⁹⁴ Saygı 2000, 24.

⁹⁵ Stambaugh 1972, 17.

⁹⁶ LIMC, c. VII/1 690.

tedavi edilince, tanrı onuruna yüzyıllar sonra söylenecek şiirler bestelemiştir⁹⁷. Tanrı, mucizeleriyle insanları hastalıklardan da kurtarmıştır. Tanrının kutsal sağ ayağının mucizevi bir şekilde iyileştirici olduğuna inanılmıştır: Anlatılana göre, İskenderiye Sarapion'nun çıkışında bir hastanın ağırlı yerine sağ ayağı (Lev. VI b) ile dokunarak iyileşmesini sağlamıştır⁹⁸.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Sarapis bir bereket tanrısıdır. Başındaki sepet (kalathos) bazen bir zeytin dalı, bazen de bir başakla süslenmiş olmasının nedeni budur (Lev. VI c). O'na tapanlar bu sepet üzerinden toprağın sonsuz bereketine inanmaktadırlar. Sarapis, sol elindeki kornikopya ve sağ elindeki paterası ile bereketi simgelemektedir⁹⁹.

Sarapis adını ve tasvirlerini gizemli yazılar içinde, nazarlıklar ve büyü malzemesi üzerinde de görmekteyiz. Bu da Sarapis'in büyü, astroloji ve dinle sıkı bağlar içinde olduğunu kanıtlamaktadır. Yılanla birlikte olduğu betimlerinde (Lev. VI d) tanrının üç karakteri yansımaktadır: Asklepios'un iyileştirici gücü; yeraltı ilahı ve toprağın zenginliği¹⁰⁰.

Sarapis'in ikonografik tipi, bünyesinde barındırdığı pek çok sıfatı ve tanrısal özelliğini açıkça ortaya koymaktadır. Küçük bir atribüt, onun hangi sıfatlara sahip olduğunu, belki de sadece kendisine ait olmayan bu sıfatı hangi Hellen ya da Mısır tanrısından aldığını göstermektedir. Sadece atribütleri değil, onun saçlarının şekli bile pek çok tanrısal özelliği simgelemektedir: Saç kesimi, Zeus, Poseidon veya Asklepios gibi klasik tanrıların tasvirlerinden esinlenmiştir. Alnına dökülen beş kâhkül, onun ölümler diyarındaki hâkimiyetini ortaya koyar¹⁰¹.

⁹⁷ Fraser 1967, 41 dn 76; Stiehl 1963, 23; Cumont 1911, 64; Stambaugh 1972, 76. Demetrios'un, Ptolemaios I Döneminde etkin rol oynadığı bilinmektedir bk. Stambaugh 1972, 20 v.d.

⁹⁸ Saygı 2000, 24 v.d.

⁹⁹ Magie 1953, 166 -168.

¹⁰⁰ LIMC, c. VII/1, 690.

¹⁰¹ Saygı 2000, 27; LIMC, c. VII/1, 690.

I.2. Hellenistik ve Roma Dönemindeki Yayılım Alanları

I.2.A. İsis

Büyük İskender'in Mısır'ın fethi sonrasında Hellen kültürü Anakara'nın sınırları dışına çıkmış ve böylece Akdeniz Bölgesi ile Ön Asya'da bir kez daha her iki kültürün kaynaşması sağlanmıştır¹⁰². Mısır'da Hellenli tanrıların etkisi görülmeye başlamıştır¹⁰³. Hellenistik Dönemde, politik ve dinsel şartlar değişmiş, küçük devletlere karşı büyük merkezi ve daha organize devletler ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak da evrensel tanrılar oluşmuştur¹⁰⁴. Bu dönemde kurulan şehirlerde Hellen tanrıları için yeni tapınakların yapıldığını görüyoruz. Fakat bu dönemin karışık siyasal olayları, devletlerin ve kişilerin tarih sahnesinde kısa bir süre görünmeleri Olympos tanrılarına olan güvenin azalmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak da insanların ve devletlerin kaderine egemen tanrıçalar doğmuş ve bu tanrıçalar büyük saygı görmüşlerdir¹⁰⁵. Hellenistik Çağ, pek çok kültür ögesi barındıran farklı toplulukları birbirleriyle kaynaştıran yayılımcı bir yapıya sahiptir. Kendilerini din bakımından tam anlamıyla tatmin etmek yollarını arayan, öteden beri yabancı tanrılara karşı büyük bir sempati göstermiş ve hatta yabancı tanrılara kendi ülkelerinde yer ayırmış olan Hellenler, doğu ülkelerinde buldukları tanrıları bazı görünüş benzerliklerine dayanarak kendi tanrılarıyla eş tutmuşlar ve onlara çekinmeden tapmışlardır. Örneğin İÖ 2. yüzyılda bütün Mısır tanrıları biri Yunanca, diğeri Mısırcı olmak üzere iki isim taşımaktadır¹⁰⁶.

Makedonyalı Büyük İskender'in Mısır'ı fethi ile birlikte yönetimdeki XXXI. Sülale son bulmuştur. 3000 yıllık muazzam bir geçmişten sonra Nil toprakları yabancı İmparatorlar tarafından alınmıştır. Fakat din, görülmemiş bir ün ve yaygınlık kazanmıştır¹⁰⁷. İskender Mısır'ı fethettikten hemen sonra, Memphis'e gidip Apis boğasına kurban kesmiş ve yeni firavun olarak selamlanmıştır.

¹⁰² Mansel 1999, 512–514. Bu bölge tanrılarının ilk karşılaşması İÖ 7. yüzyılda kabul edilmektedir bk. Armstrong 1986, 39 v.d.

¹⁰³ Armstrong 1986, 39.

¹⁰⁴ Kemertaş 2000, 7.

¹⁰⁵ Mansel 1999, 512.

¹⁰⁶ Yazıtlarda yalnız Hermes gibi ad zikredildiğinde bununla Hellen tanrısı Hermes'in mi, yoksa Mısır Tanrısı Tot'un mu kastedildiğini saptamak mümkün değildi Mansel 1999, 512–514.

¹⁰⁷ Witt 1971, 47; Winter 1994, 315.

Firavun tahtına yükselmiş Büyük İskender'in Mısır tanrılarına olan bağlılığı O'nun ölümünden sonra da sürdürülmüştür¹⁰⁸.

Mısır'da, iktidara yeni gelen sülalenin yeni bir tanrı tanıtmasını veya kendi bölgesinden bir tanrıya bir takım öncelikler vermesini gerektiren bir gelenek vardı. Çok eski zamanlara dayanan bu politika, tanrı yeryüzündeki düzeni değiştirirken gökteki yönetimi de değiştiriyordu. Doğal olarak Ptolemaioslar Döneminde Sarapis kültü süreklilik kazanmıştır¹⁰⁹. Fakat Ptolemaioslar'ın amacı, tapınım gören sayısız Mısır tanrılarına yeni birisini eklemek değildi¹¹⁰. Onlar, krallık toprakları içinde yaşayan iki ırkı; Hellen ve Mısır ırkını ortak bir tapınım etrafında birleştirmek istiyorlardı¹¹¹.

İsis kültü, Asya ve Avrupa'da Büyük İskender dönemi öncesinde de yayılmıştır¹¹². Mısır kralı I. Psammetikos'un (İÖ 664–610) Hellenlerden ve Karyalılardan paralı asker alması kültürler arasındaki etkileşimin ilk izleri olarak kabul edilebilir¹¹³. İÖ 7 yüzyıldan itibaren, Aşağı Mısır'a yerleşen Hellenli tacir ve sömürgeciler İsis'i, ana tanrıça ve bereket dağıtıcısı Demeter ile bir tutmuşlardır. Mısır ve Hellen tanrıları arasındaki bu yakınlaşma, Hellen-Mısır karşımı bir din oluşturmayı arzulayan Mısır'ın yeni efendileri Ptolemaioslar'a göre son derece uygun gelmiştir¹¹⁴.

Araştırmalara göre İsis tapınımı İÖ geç 5. yüzyılda ya da erken 4. yüzyılda Atina'ya ulaşım tanrıça Demeter'den esinlenerek yeni bir görünüş kazanmıştır¹¹⁵. İsis'in gizemli tapınışıyla ilgili ritüeller, Mısır törenlerinden çok, bir Hellen tanrıçasının ayinini yansıtmaktadır. O'nun bereketle olan ilgisi, Hellen tanrıçası Demeter ile özdeşleşmektedir. Tanrıça'nın Demeter'e ait birkaç özeliği daha

¹⁰⁸ Witt 1971, 46–48.

¹⁰⁹ Cumont 1911, 64.

¹¹⁰ Özkan 2002, 6.

¹¹¹ Fraser 1960, 18.

¹¹² Heyob 1975, 2.

¹¹³ Baines-Malek 1986, 45.

¹¹⁴ Bonnefoy 2001, 485.

¹¹⁵ Tiradritti 2005, 217.

kendinde barındırması, O'nun Hellen dünyasında daha kolay kabul edilmesini sağlamıştır¹¹⁶.

Asırlar boyu birçok merkezde farklı tapınımlar gören İsis, Hellenistik Çağda görsel olarak Hellenli yontu sanatçıların yarattığı kadın zarafetini ve inceliğini de almıştır. Öyle ki, tipolojik olarak Hellenlerin yerel tanrılarına benzemeyen bu tanrıça, Hellenistik Dönemde hem kendisi hem de kocası Sarapis ile birlikte yeni bir görünüm kazanmıştır¹¹⁷. İsis ve Sarapis Greko-Romen dünyasında ayrılmaz bir bütün olmuşlardır. Onların kültü, tüccarlar, paralı askerler, seyyahlar, gemiciler ve rahipler aracılığıyla kısa bir sürede geniş bir alana yayılmıştır¹¹⁸.

Ptolemaioslar'ın Mısır'ı almalarıyla birlikte Mısırlı İsis popülaritesini artırmıştır. Bu dönemde İsis, Sarapis'in eşi olarak Nil vadisinde, Hellen ve Mısır kültürlerinin kavşak noktalarında beraber tapınım görmüşlerdir. Bu değişim, İsis üzerinde yeni bir görünüm kazandırmıştır. Bununla beraber Firavunlar Dönemindeki İsis, annelik, eş olma, yeniden doğuş, sonsuz yaşam, büyücülük gibi birkaç özelliğini daha belirgin bir şekilde yansıtmaya devam etmiştir. Hellenistik Dönemde eski atribütlerinin çoğunu korumuş ve bu dönemde kazandığı yeni atribütler ile farklı bir görünüş kazanmıştır¹¹⁹.

Orta Krallık Döneminden (İÖ 2035–1550) itibaren üzerinde taşıdığı uzun dar elbisesini bırakmış (Lev. VII a) ve İÖ 4. yüzyılın Hellen giysisi olan kısa kollu “*khiton*” ve “*himation*” giymektedir (Lev. VII b). Buradaki farklılık, ortada, göğüs hizasında bağlı olan püsküldür ki, bütünüyle böylesine bir manto “*İsiyak Kostümü*” olarak isimlendirilmiştir (Lev. VII c). Bu giysi bundan böyle de tanrıçanın atribütü olacaktır¹²⁰. Ayrıca, Mısır peruğunun yerini, bir “*Libya Tarzı*” olan uzun bukleli saçlar almıştır. Başında ise, yukarıda belirttiğimiz gibi, Yeni Krallık Döneminden itibaren taşımaya başladığı, arasında güneş diski bulunan Hathor'un boynuzlarını kullanmaya devam etmiştir¹²¹.

¹¹⁶ Tiradritti 2005, 217.

¹¹⁷ Heyob 1975, 3, 53.

¹¹⁸ Magness 2001, 162.

¹¹⁹ Tiradritti 2005, 217, 218.

¹²⁰ LIMC, c. V/1 791 v.d.; Walters 1988, 5–8.

¹²¹ Bonnefoy 2001, 485.

Pek çok kraliçe, İsis'i taklit eden kıyafetler giyerek kendilerini onunla bir tutmuşlardır¹²². Bir Mısır çalgısı olan ve İsis'in sağ elinde tuttuğu "*sistrum*" ile sol elindeki "*situla*" Hellenistik ve Roma Dönemleri Akdeniz dünyasında İsis'e atfedilmiştir (Lev. VIII a)¹²³. Fakat Sistrum, bilindiği üzere Mısır'da Yeni Krallık Döneminden itibaren dini törenlerde rahipler tarafından kullanılmıştır¹²⁴.

Romalıların ve Hellenlerin korktuğu, tanrıların bile önlerinde diz çöktüğü kader, artık İsis önünde boyun eğmiştir. İsis "*kör talihin*" ayağını kaydırıp yerine geçen tanrıça olmuştur. İsis "*Victrix*", İsis "*Invicta*" ve benzerlerine yapılan adaklar ve göndermeler bu bağlamda değerlendirilmelidir¹²⁵.

Çeşitli kültürlerden insanların yaşadığı Ptolemaios Devrindeki Mısır'da, tanrıça İsis birden çok görünüm kazanmış olmasıyla toplum içindeki değeri iki kat artmıştır. İnsanlar, kendi inançları ve ümitleri doğrultusunda tanrıçayı biçimlendirerek İsis kültürünün alt tabakanın yaşamında da yayılmasına neden olmuştur¹²⁶.

Mısırlı askerlerin, denizcilerin tüccarların tanrıçası İsis'in kültü onlar tarafından Suriye kıyılarına, Anadolu'ya, Kıta Yunanistan'a, Ege Denizi adalarına ve Trakya'ya kadar yayılmıştır¹²⁷. Kült, tanrıçanın evi olan Mısır'ın güneyindeki Phiale'den yayılmaya başlamıştır. İmparatorluk Döneminde, kültürün geniş bir alana yayılmasındaki en büyük etken ise, Mısır'la direk ilişki kuran tüccarlar, askerler ve seyyahlar olmuştur¹²⁸.

Sarayın yaptığı sürekli propaganda da İsis ve Sarapis kültürünün, Mısır sınırlarının dışına çıkarak önce Mısır'ın nüfuzu altında bulunan deniz aşırı ülkelere, sonraları Ege Denizi kıyılarına ve Yunanistan'a geçmesinde etkili

¹²² Bonnefoy 2001, 485; Bu başlık hakkında daha fazla bilgi için bk. Walters 1988, 12.

¹²³ Walters 1988, 20.

¹²⁴ Sistrum, Mısırdaki Eski Krallık Döneminden itibaren tanrıça Hathor'un simgesi olarak bilinmektedir. Yeni Krallık Döneminden itibaren diğer tanrılar tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. En erken örneği tapınaklarda ya da kült alanlarında bulunmaktadır.

¹²⁵ Bonnefoy 2001, 486.

¹²⁶ Tiradritti 2005, 217.

¹²⁷ Witt 1971, 57.

¹²⁸ Ferguson 1985, 25.

olmuştur. Her ne kadar İskenderiye'nin Akdeniz ülkeleriyle olan ticaret ilişkileri bu iki tanrı kültürünün yayılmasında büyük bir etken olmuş ise de, İsis'in sonraki dönemlerde gördüğü ilginin nedenleri, müritlerinin insanlara başka bir dünyada mutlu bir yaşam müjdelemesiyle açıklanabilir¹²⁹.

Hellen dünyasına giren İsis, Attika bölgesinde Dionysos ve Demeter ile karşılaşmıştır. İÖ 3. yüzyılda Rhodos, Antakya, İzmir, Halikarnasos, Keos ve Boetia'de tapınım görmeye başlamıştır¹³⁰. İsis kültürü, Arap Körfezinden, Karadeniz kıyılarına kadar yayılmıştır. Yazıtlardan da anlaşıldığı gibi tanrıçanın Fransa, Panionia ve Almanya'da da taraftarları bulunmaktadır. Tapınakları ise Arap yarımadasından Asya'nın doğusuna, Portekiz'den ve İngiltere'ye kadar yayılmış (bk. Har. 3)¹³¹.

Atina'da İÖ 333 yıllarına tarihlenen bir yazıttan anlaşılmaktadır ki, İsis'in ilk müritleri, Attika ile ticari ilişki kuran Mısırlı tüccarlardır. Kült, Atina'da resmi olarak ancak İÖ 3. yüzyılın sonunda kurulmuştur. Bu dönemde tapınak rahibi artık Atina'nın vatandaşları arasından seçiliyordu¹³². Büyük olasılıkla Hadrian Döneminde yeniden inşa edilen bu erken tapınağın bugün sadece temellerine dair izler kalmıştır. Atina'daki bu küçük İon düzenli tapınak, akropolisin güney eteğinde, Asklepiyon'un hemen batısında yer almaktadır. Pausanias, Kenkhreai'da Asklepios ve Aphrodite tapınakları yanında, İsis'in de bir kutsal alanı bulunduğu bahseder¹³³. Euboia adasındaki Eretria'da, İÖ 2. yüzyıla tarihlenen bir İsieion'un varlığı bilinmektedir¹³⁴.

Mısır kontrolü altındaki Kos adasının (bk. Har. 5) Mısır ile ilişkileri İÖ 5. yüzyıla kadar inmektedir. Mısır'la eski geçmişe sahip bu ada, ancak Hellenistik Dönemde Mısır tanrılarıyla karşılaşmıştır¹³⁵. Bunun kanıtı olarak *Neokoros Glaukias* (Tapınak Muhafızı) tarafından “*İsis Soteria*” adına “*tanrıçanın*

¹²⁹ Mansel 1999, 515.

¹³⁰ Kemertaş 2000, 10.

¹³¹ Ünlüoğlu 2005, 96.

¹³² Takács 1995, 29.

¹³³ Ünlüoğlu 2002, 13, 14.

¹³⁴ Witt 1997, 69.

¹³⁵ Fraser 1960, 28.

emriyle” bir altar inşa edildiğinden bahseden yazıt gösterilebilir¹³⁶. İÖ 2 – 1. yüzyılda adada İsis, Sarapis ve Osiris taraftarlarının varlığı da ayrıca bilinmektedir¹³⁷.

Rhodos adasının Kamiros ve Lindos şehirleri Mısır ile ticaretin yaşandığı ilk şehirlerindendir. Bu yüzden Mısır tanrıları bu kentlerde erken dönemden itibaren görülmektedir. Kamiros'ta İÖ 250 yılından itibaren Sarapis rahiplerinin varlığı bilinmektedir¹³⁸. Rhodos'un diğer şehri Lindos'ta ise İÖ 240 yıllarında Sarapis için düzenlenen gizli ayinler bilinmektedir¹³⁹. İsis ile Sarapis'in bir arada görülmesi ise, yaklaşık İÖ 170 yıllarıdır. İÖ 2. yüzyıl ile İS 1. yüzyıl arası, Mısır tanrılarına ait kültürün Rhodos'ta revaç bulduğu yıllardır¹⁴⁰. Komşu Karpathos adasında ise, Mısır kültürü hem resmi, hem de özel dernekler bünyesinde kabul görmüştür¹⁴¹.

Doğu Akdeniz'deki Kıbrıs adası Mısır tanrılarıyla Hellenistik Dönemde tanışmıştır: Soloi kentindeki en erken iki tapımdan biri İsis'e, diğeri Aphrodite'ye adanmıştır¹⁴².

Antakyalı tarihçi Libanius'un aktardığı bir anekdota göre tanrıça İsis, Kral Seleukos II'nin rüyasına girmiştir ve O'na kendisini Mısır'dan Suriye'ye getirmesini emretmiştir (*Libanius, 11, 114, İsis*). Bu bilginin diğer antik kaynaklarda geçmemesi ve Libanius'un İS 4. yüzyılda yaşamış olması, bu bilgiye inanmayı güçleştirmektedir. Ancak arkeolojik veri olarak İÖ 227 yıllarında Antiocheia'da basılmış olan sikkelerin bir yüzünde Zeus yer alırken, diğer yüzünde İsis yer almaktadır¹⁴³.

¹³⁶ Dunand 1973, 130; ancak Fraser 1960, 28 ve Magie 1953, 171; Bu yazıtın tarihi için İÖ 3. yüzyıl değil de Hellenistik Dönem gibi daha geniş bir tarihi kabul etmişlerdir.

¹³⁷ Magie 1953, 171.

¹³⁸ Fraser, İsis kültürü kentte daha geç dönemde tanındığını belirtmiştir. Fraser 1960, 27 v.d. dn 4.

¹³⁹ Fraser 1960, 28; Magie 1953, 170.

¹⁴⁰ Magie 1953, 170, 171.

¹⁴¹ Dunand 1973, 18.

¹⁴² Wild 1981, 15 v.d.

¹⁴³ Norris 1982, 191.

Delos adasındaki arkeolojik ve epigrafik veriler, İsis kültürünün buraya Mısırlı rahipler tarafından İÖ 3. yüzyılın sonunda getirilmiş olduğunu göstermektedir¹⁴⁴. Burada tüccarlar, askerler, köleler, gezginler, diplomatlar ve misyonerler tarafından Mısır tanrılarına adanmış kült objelerini İÖ 220 yılından itibaren görmekteyiz¹⁴⁵. Burada ele geçen iki yüzün üzerindeki yazıttan erken olanı, tanrıçasına adakta bulunan İsis rahibesine aittir. İsis, burada Hellen tanrıçası Aphrodite ile eş tutulmuştur ve bu eşdeşlik tüm Kyklad adalarına da yayılmıştır¹⁴⁶.

Akdeniz havzasının ticari merkezi sayılan Delos adasının Güney İtalya'yla kurduğu ekonomik ilişki, kurulan ilişkinin doğmasında da önemli olmuştur. İsis ve Sarapis kültürünün Roma'ya gelişi de İtalyan tüccarlarının yaşadığı bu ilişki nedeniyle gerçekleşmiştir. Böylece kült başkente girmeden önce Roma'nın çevresindeki şehirlerde ortaya çıkmıştır¹⁴⁷. İsis kültü Roma'da İÖ 200'den beri biliniyordu¹⁴⁸. Ancak kült, İÖ 80–70 yılları arasında Roma'da toplumun alt tabakasındaki insanlar arasında gizli bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Tanrıça kültü daha bu topraklara girmeye başlamadan önce, “*lotus çiçeği*” ve “*basileion*” gibi Mısırlı simgelerin İÖ 90 yıllarında görüldüğü bir gerçektir. Ayrıca, İÖ 79 yılından sonra da İsis'in simgesi haline gelen sistrum görülmeye başlanmıştır. Bu simgeler ilk kez sikkeler üzerinde karşımıza çıkar. Benzer simgeleri Ptolemaios Döneminde Mısır'da basılan sikkeler üzerinde de görebiliyoruz¹⁴⁹.

İsis, Roma'da ancak Sulla Döneminde (İÖ 88–78) kabul görmüş ve İsis kültü ancak bu dönemde gelişmiştir. Roma'da İsis'e ilişkin ilk ve en önemli özdeşleşme, tanrıçanın “*Fortuna Primigenia*” ile özdeşleştirilmesidir. Bunun yanı sıra Roma'da İsis, denizcilerin koruyucusu, gemilerin mucidi olarak “*İsis Peligia*” ve “*İsis Pharia*” şeklinde de bilinmektedir (Lev. VIII b)¹⁵⁰. İsis Peligia

¹⁴⁴ Takács 1995, 29; Klauck 2003, 132.

¹⁴⁵ Klauck 2003, 132 v.d.

¹⁴⁶ Witt 1971, 68.

¹⁴⁷ Takács 1995, 29, 30.

¹⁴⁸ Klauck 2003, 133.

¹⁴⁹ Turcan 1996, 85 v.d.

¹⁵⁰ Bonnefoy 2001, 489.

şeklinde tapınım Geç Ptolemaioslar Döneminden başlamış, Roma İmparatorluğu Dönemi boyunca da devam etmiştir¹⁵¹.

İsis dininin gizemlerinin tanınmasında ve anlaşılmasında Apuleius'un "*Metamorphoses*" adlı yapıtı bize yardımcı olmaktadır. Eserin XI. bölümünde İsis ayinleri sanki canlı olarak anlatılmaktadır¹⁵². İsis ayinleri Hellen kültü özelliklerine benzese de, Mısır etkisi her zaman vardır, örneğin tanrısal heykellerin yıkanması, arındırılması ve giydirilmesi gibi¹⁵³. Mısır kült inancına göre tanrı ya da tanrıça ruhunun tapınakta oturduğuna inanılmaktaydı, bu yüzden Greko-Romen dünyasında Mısır tanrılarına adanmış tapınakların çevresinde tanrı heykelini yıkamak, beslemek ve yatırmak için bir insan topluluğu yaşamaktaydı¹⁵⁴. Bu tür tapınaklarda Mısır kökenli birçok rahip bulunmaktaydı. Rahipler, ritüellerde Nil'in kutsal suyunu kullanıyorlardı¹⁵⁵. Bu ritüeller, Hellen özelliğini yansıtmakla birlikte, biliyoruz ki, suyun İsis kültüründeki önemi çok büyüktür. Bu kültürde kutsal Nil ölümsüzlüğün ve yeniden doğuşun simgesidir¹⁵⁶.

Roma'da İsis adına iki bayram düzenlenmiştir: Bunlardan "*Navigium İsidis*" bahar ayında, "*Inventio Osiridis*" ise sonbaharda kutlanmaktadır. *Navigium İsidis* (İsis'in Seyri) İsis'in Osiris'i ararken dalgalarla mücadelesinin anımsandığı ve denizcilerin her yıl 5 Mart'ta kutladığı önemli bir bayramdır¹⁵⁷. Roma Dönemindeki bu bayramın İS 6. yüzyıla kadar yaşadığı bilinmektedir¹⁵⁸. Roma'da İsis adına düzenlenen ikinci bayram "*Inventio Osiridis*" (Osiris'i Bulma) adını taşımaktadır. 28 Ekim – 3 Kasım arasında kutlanan bu bayram, Osiris'in kayboluşunun ardından İsis'in yaşadıklarının canlandırıldığı bayramdır¹⁵⁹. Sembolik olarak denizciliği başlatan İsis, yukarıda belirtilen özelliğiyle (Pelagia ve Pharia) denizciliğin ve denizcilerin tanrıçası olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁶⁰.

¹⁵¹ Williams 1985, 111.

¹⁵² Dürüşken 2000, 128.

¹⁵³ Bonnefoy 2001, 488.

¹⁵⁴ Fotopoulos 2003, 96

¹⁵⁵ Walter 1987, 39.

¹⁵⁶ Bonnefoy 2001, 488; Antik dünyada İsis ve Sarapis'e adanmış elli tapınak bilinmektedir. Bu tapınakların yirmi yedisinde daima akan su bulunmaktadır. Fotopoulos 2003, 96.

¹⁵⁷ Dürüşken 2000, 131–138; Fotopoulos 2003, 96.

¹⁵⁸ Williams 1985, 111.

¹⁵⁹ Dürüşken 2000, 131–138.

¹⁶⁰ Bonnefoy 2001, 489; Dürüşken 2000, 135.

Pompeii’de, İsis adına bırakılan çok sayıda adak malzemesinin ele geçmesi, burada tanrıçaya adanmış bir tapınağın varlığını güçlendirmektedir¹⁶¹.

İÖ 58 yılında Capitolium’da, İsis adına heykeller dikilmiş ve tapınaklar inşa edilmiştir. Aynı yılın Ocak ayında Konsül Gabinius, dinsel bir tören düzenlemiştir. Bu tören sırasında Konsül’ün İsis adına hiçbir şey yapmadığını öne süren bir grup İsis müridi, bu törene müdahale etmiş, bunu üzerine İsis’in bazı tapınakları senato tarafından yıktırılmıştır. Mısır tanrılarına bağlı olan bu insanlar tapınaklarını daha sonra tekrar inşa etmişlerdir¹⁶².

Cladius ve onun taraftarı Roma’nın sokaklarını, caddelerini ve merkezini çete gibi etkin bir şekilde yönetmeye başladıklarında, kendi üyelerini halk arasından, kölelerden ve azat edilmiş özgür insanlardan karşılıyorlardı. İsis’e tapınanlar, büyük tanrıça Kybele’nin bayramını engellemeye çalışmışlardır. Cladius ve yandaşlarının Kybele törenlerine saygısızlık yaptığı gerekçesiyle İsis tapınakları İÖ 53 ve 50 yıllarında tekrar yıktırılmıştır. Ancak bu yasaklamaların hiçbiri, şefkat dağıttığına inanılan tanrıçanın müritlerini yıldırمامıştır ve gittikçe büyüyen bir halk gurubuyla Roma’da etkin olmayı sürdürmüşlerdir¹⁶³.

Mısır kültürleri, Roma’da devlet otoritesinin ve resmi din sınıfının süregelen baskısına karşı zafer kazanan ilk örnektir¹⁶⁴. Senatonun bu kültü engellemesinin nedeni ne ahlak açısından zayıf olan bu kültürün eyaletlerini etki altına alması ne de atalarından kalma kültürlerini yaşatmak savaşıdır. Tersine bunun arkasında politik bir neden aranmalıdır¹⁶⁵. Cumhuriyet’in son yıllarında İtalya’ya karşı düşmanlık gösteren Ptolemaiosların kurduğu, desteklediği ve koruduğu kült olması ve kültürün, üstünlüğünü her zaman hissettiği İskenderiye şehrinden çıkmış olabileceği gibi¹⁶⁶.

¹⁶¹ Witt 1971, 20-22.

¹⁶² Turcan 1996, 86; Takács 1995, 62.

¹⁶³ Turcan 1996, 86-88.

¹⁶⁴ Cumont 1911, 71.

¹⁶⁵ Takács 1995, 56.

¹⁶⁶ Özkan 2002, 12.

İÖ 43 yılında Antonius, Lepidus ve Octavianus'tan oluşan üçlü, İsis taraftarlarının devletin gözetimi dışında büyümelerini engellemek için İsis adına bir tapınak yaptırmıştır¹⁶⁷. Benzer şekilde Ceaser'ın ölümünden sonra ise İÖ 43'te Triumvirler kitlelerin memnuniyetini kazanmak amacıyla, Roma'da İsis ve Sarapis adına bir tapınak inşa edilmesine karar vermişlerdir¹⁶⁸. Bu karar, kültür resmen tanınmış olduğunu gösteriyor, ama bu proje asla bitmeyecektir¹⁶⁹.

Eğer Antonius Actium savaşını kazanmış olsaydı İsis ve Sarapis Roma'ya büyük bir zaferle girecekti. Fakat son Ptolemaios ve onun taraftarları İÖ 31 yılında Actium'da, Octavianus'a yenilmiş¹⁷⁰; kendini “*Yeni İsis*” olarak tanımlayan Cleopatra, Octavianus'un rakibi olan Antonius'a destek vermiş ve Antonius kendisini Osiris'in ya da Dioynisos'un bedenleşmiş biçimi olarak görmüştür. Bütün bunlar Actium savaşının galibi ve geleceğin İmparator'u olan Octavianus'un Mısır dinlerinden nefret etmesine ve onların Roma'da yasaklamasına neden olmuştur¹⁷¹. Aynı şekilde Augustus'un Mısır'a yaptığı gezi sırasında, Apis boğasını görmek için yolunda en ufak bir değişiklik yapmaması, bu nefretin göstergesi niteliğindedir¹⁷².

İÖ 28'de devletin desteğini tamamen kaybeden İsis dininin taraftarları, kendilerinin yapmış olduğu gizli, küçük ibadet alanlarına geri döndüler. Bu gizli ibadet alanları aileler arasında, özellikle kadınlar arasında rağbet görmüştür. İsis kültürünün aile içinde yaşatılmasına, saray çevresinden de gizli destekler gelmiştir. 1879 yılında bulunan ve Villa Farnase olarak bilinen, Augustus'un kızı Julia ile Agrippa'nın yaşadıkları evin duvarları, Mısır mitolojisinden seçilmiş resimlerle süslenmiştir. İmparator Augustus'un sarayına yakın olan Palatina'daki Apollon tapınağı, iki sfenksin arasında oturan İsis'in resmedildiği pişmiş toprak levhalarla donatılmıştır¹⁷³.

¹⁶⁷ Dürüşken 2000, 127.

¹⁶⁸ Cumont 1911, 69.

¹⁶⁹ Takács 1995, 69.

¹⁷⁰ Cumont 1911, 69.

¹⁷¹ Turcan 1996, 87.

¹⁷² Bonnefoy 2001, 87.

¹⁷³ Dürüşken 2000, 127.

İS 19 yılında Mısır tanrısı Anubis şeklinde giyinen bir Romalı asker, Romalı asil bir kadına tecavüz etmiştir. Bunun üzerine Tiberius, sert bir çıkışla İsis tapınağını yıktırır ve tanrıçanın heykelini de Tiber Nehri'ne attırır. Tiberius zamanında Mısır dinin adetleri batıl inanç olarak görülmüş ve taraftarları sürgün edilmiştir¹⁷⁴. Bütün bu şiddet gösterileri faydasız olmuştur ve Mısır kültlerinin Roma Pantheonu içindeki yayılımları önlenememiştir. Geç Cumhuriyet devrindeki sikkeler üzerinde İsis ve Sarapis sembolleri bir devrim niteliğinden çok, sanatsal ve entelektüel bir özellik göstermektedir. Senatonun İsis kültü için aldığı kararlar ise, etnik ayrımcılıktan çok siyasi nitelik taşımaktadır¹⁷⁵.

Yabancı dinlerin gizemlerine hayran olan ve bu konulara özel ilgi duyan Caligula zamanında (İS 37–41) Mısır tanrılarında herhangi bir baskı yapılmamıştır. Campus Martius'ta bulunan, Tiberius zamanında yıktırılmış İsis tapınağı, tekrar inşa ettirilmiştir¹⁷⁶.

İmparator Vespasianus'un İS 69 yılında başından geçen mucizevî bir olay sonucunda Mısır kültlerini yeniden canlandırmıştır: Vespasianus, İmparator seçildiği haberini ilk kez Sarapis tapınağındaki bir kâhinden öğrenmiş ve bilindiği gibi, Vespasian, İS 70 yılında oğlu Titus ile birlikte İsrail'i zapt ettikleri günün öncesindeki geceyi Campus Martius'taki İsis tapınağında geçirmiştir. Bu tapınak Vespasian dönemi sikkelerinin arka yüzünde resmedilmiştir (Lev. VIII c).

Domitianus (İS 81–96), Roma'da Mısır tanrılarında ithaf yazıtları taşıyan obeliskler diktirmiştir. Daha sonra Campus Martius'taki İsis tapınağını yeniler ve Roma'nın en görkemli anıtlardan olan İsis tapınağını yaptırır¹⁷⁷. Böylece Mısır tanrıları, Flaviuslar Sülalesi Döneminde Roma'da artık İmparatorluğun tanrıları olmuşlardır¹⁷⁸.

İmparator Hadrian (İS 117–138) zamanında Mısır tanrıları genişlemeye devam etmiştir. Tivoli'deki villasında Mısır tanrıları İsis, Osiris, Harpokrates ve Apis'in

¹⁷⁴ Turcan 1996, 88, 89.

¹⁷⁵ Takács 1995, 70.

¹⁷⁶ Turcan 1996, 89; Cumont 1911, 70.

¹⁷⁷ Turcan 1996, 90, 91.

¹⁷⁸ Takács 1995, 127.

heykelleri yer almıştır. Ayrıca arkadaşı Antionus'un heykelini de Mısır tanrısı Harpokrates tarzında yaptırmıştır¹⁷⁹.

Marcus Aurelius (İS 161–180), Tuna eyaletinde İsis ve Sarapis'in ülkeye refah ve mutluluk getirmesi için yazıt diktirmiştir¹⁸⁰. Caracalla, İS 215 yılında şehrin merkezi olan Quirinal'de, Domitian'ın yaptırdığından daha görkemli bir tapınak inşa ettirmiştir ki, bu da bu kültün kazandığı saygınlığı göstermektedir¹⁸¹.

İsis ile Sarapis, Antoninler ve Severuslar dönemlerinde de İmparatorluğun gözdesi olmaya devam etmiştir. Bu kült, gücünün en son noktasına İS 3. yüzyılın başlarında ulaşır ve daha sonraları halkın isteği ve resmi destek, Mithras kültürüne doğru kayar¹⁸².

Hıristiyanlık ortaya çıkıp İskenderiye kültürüne şiddetli bir şekilde karşı çıkınca, bu kültürün önemi artık azalmaya başlamıştır. İS 391'de Theophilus, Serapeum'u alevler içinde bırakmış ve tanrının devasa heykellerine ilk darbeyi kendi vurmuştur¹⁸³. Hıristiyanlık, İsis tapınımını ortadan kaldırmakta büyük zorluklar çekmiştir. Heykellerini yok etmenin ve tapınaklarının yerine kiliseler yapmanın yanı sıra, İsis kültürünü Hıristiyan inancıyla bütünleştirme çabası da vardır. Buna bir örnek olarak İsis'in çocuk Horus-Harpokrates'i kucağında taşıdığı ya da emzirdiği sahneler verilebilir ki, bu sahne Hıristiyan dünyasında İsa'yı taşıyan Meryem'in betimleriyle örtüşürülebilir¹⁸⁴.

I.2.B. Sarapis

Tanrı Sarapis, Ptolemaios devletinin resmi tanrısı olarak tanrılar ailesinin başına geçmiş, İÖ. 3. yüzyılın ortalarından itibaren İsis'le birlikte tüm Mısır tanrılarının temsilcisi sayılmıştır. Sarayın yaptığı sürekli propaganda sonuç vermiş ve Mısır'ın bu iki tanrısı (İsis ve Sarapis) ülke sınırlarının dışına çıkmıştır. Önce

¹⁷⁹ Turcan 1996, 91 Plate 12.

¹⁸⁰ Takács 1995, 127.

¹⁸¹ Dürüşken 2000, 144; Ferguson 1985, 25; Cumont 1911, 70.

¹⁸² Özkan 2002, 14.

¹⁸³ Dürüşken 2000, 144, 145.; Turcan 1996, 126; Cumont 1911, 70.

¹⁸⁴ Bonnefoy 2001, 489.

Mısır'ın nüfuzu altında bulunan deniz aşırı ülkelere, devamında ise Ege denizi kıyılarına ve Yunanistan'a kadar uzanmıştır¹⁸⁵.

Hellenistik Dönemde ele geçen Sarapis heykellerinin büyük bir çoğunluğu, kültün ortaya çıktığı ve yayıldığı İskenderiye Sarapeum'undaki heykelin benzeri şeklinde işlenmiştir: Sarapis tahtta oturur durumda bol dökümlü, khiton ve himation giymiştir. Başında kalathos taşımaktadır. Yukarıya kaldırdığı sol elinde genel olarak asa veya mızrak tutmaktadır; sağ eli ise, tahtın yanında oturan üç başlı Kerberos üzerindedir (Lev. V b). Tanrının kalın saçları yüzünü çevrelemekte ve boynunun arkasına, enseye düşmektedir. Alnı üzerine iki ya da üç veya beş dalgalı kâkül sarkmıştır. Uzun ve bukleli sakal, yaklaşık orta kısımda iki yana doğru açılmıştır. Bıyığı da buklelidir ve her iki yana uzanmaktadır¹⁸⁶.

Tanrı Sarapis, Hellenistik Dönemde başka tanrıların özelliklerini almaya devam etmiştir. İskenderiye'de, Memphis'te, Fayyum'da, Anakara'da ve adalarda yaşayan Hellen halkı, Sarapis'i cana yakın görüp, Klasik Dönemin geleneksel kendi şehir tanrılarıyla beraber almışlar ve ihtiyaçlarına cevap verdiği için de, bu yabancı tanrıya inanmaya başlamışlardır.

Hellenistik Dönemin din alanındaki eksikliği dışarıdan gelen bu yabancı dinin yayılmasında büyük bir etken olmalıdır. Çünkü bu inanç, krallar ve komutanlar, tüccarlar ve köleler ile Hellenler ve Doğulular arasında kısa sayılabilecek bir süreç içerisinde yayılmıştır¹⁸⁷.

Yukarıda belirtildiği gibi, İsis kültü Atina'da daha İÖ 333/2 yılından önce bilinmekteydi¹⁸⁸. Sarapis kültüne ait ilk işaretler ise, İÖ 215/4 yılında kendini gösterir¹⁸⁹. Çünkü bu yılda Sarapiastai grubundan söz edilmektedir. Bu grubun

¹⁸⁵ Mansel 1999, 515.

¹⁸⁶ Kornikopia, kalathos ve khiton bu üç öge Anadolu tanrılarıyla ilişkilendirilmektedir. Kornikopia ve kalathos taşıyan ilk heykel yontunun Symrna antik kentinde tanrıça Tyche işlendiği bilinmektedir. Bk. Stambaugh 1972, 14, 21 dn 3.

¹⁸⁷ Stambaugh 1972, 98.

¹⁸⁸ Klauck 2003, 132.

¹⁸⁹ Şunu belirtmemiz gerekmektedir ki, Hellenistik ve Roma dünyasında İsis ve Sarapis'in yayılım alanlarını birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Aynı kentte Sarapis, İsis ve Harpokrates kültlerinin izleriyle karşılaşırken; yakınındaki komşu kentte bu tanrılardan sadece biriyle

üyeleri Atina vatandaşı değildir. Ancak İÖ 2. yüzyılın başında Sarapiastai grubunun üyeleri, artık Atina'nın yerel vatandaşları arasından seçiliyordu. Bu da kültün Atina'da resmi olarak kabul edildiğini göstermektedir¹⁹⁰. İÖ 3. yüzyılda, Makedonya ve Trakya gibi Anakara'nın diğer bölgelerinde Sarapis kültünün izine rastlanmamaktadır¹⁹¹.

İsis ve Sarapis kültü, Anakara'nın iç kesimlerine ve batı yönüne doğru, özellikle Boetia ve Thessalya bölgelerine doğru yayılmıştır. Ancak bu bölgelerin Mısır'la ticari ve diplomatik ilişkilerinin zayıf olması, kültün doğrudan Mısır'dan alınmadığını, buralara Atina ve Eretria gibi kentlerden yayılmış olabileceğini akla getirmektedir. Peleponnes yarımadasında Mısır tanrılarının varlığı, İÖ 3. yüzyıla tarihlenen İsis ve Sarapis'e adanmış bir adak yazıtıyla belgelenmektedir. İsis kültünün Eretria'daki varlığı Hellenistik Dönem öncesi olmasa dahi, Hellenistik Dönemin başından itibaren bilinmektedir. Aynı bölgede İsis ve Sarapis kültlerinin birlikte görülmesi ise, İÖ 3. yüzyıla rastlar¹⁹².

Ege adalarından gelen Mısır tanrılarına adanmış yazıtların ve arkeolojik bulguların büyük bir çoğunluğu Delos adasından gelmektedir¹⁹³. Burada ele geçen 19 adak yazıtı, ada üzerindeki Mısır kültünü daha İÖ 3. yüzyılda saygı gördüğünü belgelemektedir. Adada ayrıca üç Serapion'un varlığı da bilinmektedir¹⁹⁴. En önemli buluntular arasında genellikle Sarapis kültünde kullanılmış olan Θησαυρός (*thesauros*) örneği verilebilir. Bu adak kumbarası, Ptolemaioslar'ın askerleri tarafından İsis, Sarapis ve Anubis'e adanmıştır¹⁹⁵.

Kyklad adalarının çoğunda İsis ve Sarapis kültünün yaygınlığı, İÖ 2. yüzyıla rastlar. Bu adalar içinde Thera adasının ayrı bir önemi vardır. Çünkü yalnızca bu ada Ptolemaioslar'ın egemenliği altında kalmış ve İÖ 2. yüzyıla kadar da Ptolemaioslar'ın karargâhı olarak kullanılmıştır. Adada ele geçen Sarapis kültüne

karşılaşmakta ya da bunların hiçbirine rastlanılmamaktadır. Bu bölgenin yeteri kadar araştırılmamasına bağlanabilir.

¹⁹⁰ Fraser 1960, 23.

¹⁹¹ Fraser 1960, 42–45

¹⁹² Fraser 1960, 32.

¹⁹³ Takács 1995, 29; Fraser 1960, 22–24.

¹⁹⁴ Wild 1981, 7.

¹⁹⁵ Fraser 1960, 24.

ait buluntular İÖ 3. yüzyıla işaret etmektedir¹⁹⁶. Ayrıca ada üzerinde Ptolemaios II veya babasının dönemine ait İsis, Sarapis ve Anubis adına adanmış bir kutsal alanın varlığı da bilinmektedir¹⁹⁷.

Diğer adalardan sadece Amorgos adasındaki bulgular İÖ 3. yüzyıla kadar gider. İÖ 280 yıllarına tarihlenen heykel, muhtemelen Sarapis kültüne aittir. Çünkü heykelin bulunduğu alanın, İÖ 3. yüzyılın sonu ile 2. yüzyılın başında Sarapieia bayramının kutlandığı yer olduğu tahmin edilmektedir. Bu veri, Sarapis kültürünün Amorgos kentine resmi olarak İÖ 3. yüzyılın ortalarında girmiş olabileceğinin belgesi kabul edilmelidir. Ios, Andros, Tenos, Keos ve Anaphe adalarındaki Mısır kültü, genel anlamda İÖ 2. yüzyıl veya daha sonrasında görülmeye başlanmıştır¹⁹⁸.

Buna karşın Ege'nin üç büyük adası olan Khios, Lesbos ve Samos'ta da bu kültürün saygı görmemiş olması akılcı değildir. Bilindiği üzere Lesbos ve Samos adaları Ptolemaioslar egemenliği altında kalarak, Khios adası ise Mısır ile yaptığı ticaretle ancak ayakta kalabilmişlerdir.

Khios'ta Mısır tanrısına ait iki adak bulunmuştur. Bunlardan biri İÖ 2. veya 1. yüzyıla tarihlendirilirken, diğeri Roma Dönemine aittir. Lesbos adasındaki veri ise, Mytilene şehrinde ele geçen ve Erken Hellenistik Döneme tarihlenen İsis ve Sarapis'e adanmış adak yazıtıdır. Muhtemelen İÖ 2. yüzyıldan bir yazıt, Samos adasına ilişkin önemli bir belgedir: Bir İsis rahibi konsülden aldığı yetkiyle tanrıça adına halktan para toplamıştır; ayrıca yine bu kentte Mısır tanrıları İsis, Sarapis ve Harpokrates adına adanmış bir kült objesinin varlığı da bilinmektedir¹⁹⁹. Ege denizinin kuzeyinde bulunan Lemnos, Thasos, İmbros ve Samothrake adalarında Mısır tanrılarıyla ilgili hiçbir belge günümüze ulaşmamıştır. Yalnızca Thasos adasında İÖ 2. yüzyıla tarihlenen Sarapiastai grubunun resmi emirleri bulunmuştur²⁰⁰.

¹⁹⁶ Fraser 1960, 25.

¹⁹⁷ Magie 1953, 170.

¹⁹⁸ Fraser 1960, 25 v.d.

¹⁹⁹ Magie 1953, 173.

²⁰⁰ Fraser 1960, 26, 27.

İsis ve Sarapis kültüne ait izler Anadolu’da, sadece Mısırlıların egemenlik sürdürdükleri topraklarda değil; ticari ilişkilerin yaşandığı kentlerde de görülmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi Lindos’ta Mısır tanrıları adına düzenlenen kutsal törenlerin İÖ 3. yüzyılın ortalarından itibaren İS 1 yüzyıla kadar sürdüğü bilinmektedir. İÖ 170 yılına tarihlenen bir yazıt üzerinde İsis ve Sarapis bir ara görülmektedir²⁰¹. İÖ 88 yılında, Mithridates Rhodos’a saldırdığında, bu şehirde İsis’e adanmış bir kutsal alanın varlığı bilinmektedir²⁰². Rhodos sikkelerinde ise (İÖ 1 ve İS 1 yüzyıl) Sarapis, “Helios Zeus Sarapis” gibi ışıklı tacıyla işlenmiştir. İÖ 2. yüzyılın sonunda veya İÖ 1. yüzyılın başındaki sikkeler üzerinde ise İsis, başında boynuzlarla çevrili güneş diski veya tüyden oluşan geleneksel başlığı ile görülmektedir.

Phoiniks’de, İÖ 3. yüzyıl veya biraz daha erken bir tarihte Sarapis rahiplerinin varlığından söz edilmektedir. Syme adasındaki bu kültün varlığı, kült rahiplerinin listeleriyle belgelenmiştir. Bu yüzyılın sonrasında ise, Sarapis ve İsis’in birleştiği görülmektedir²⁰³.

Ege’de iki büyük ada olan Girit ve Euboea’da da Mısır tanrılarının varlığı bilinmektedir. Mısır ile sıkı ilişki içerisinde olan Girit adasının tümü üzerinde olmasa da Itanos ve Gortyna kentlerinde Ptolemaioslar’ın bir karargâhı vardır. Bu karargâh aracılığıyla Mısır ile Girit arasındaki askeri iletişim (işbirliği) ile Mısır tanrı kültürünün İÖ 3. ile 2. yüzyılın ortalarından itibaren bu kentlerde yayıldığı tahmin edilmektedir. Bununla birlikte Hellenistik Döneme ait buluntular çok sönüktür. Gortyna’da İÖ 2. yüzyıla tarihlenen bir İseum’da, daha çok Ptolemaios propagandası yapılmaktadır²⁰⁴.

Akdeniz’in doğusundaki havzada yayılan Mısır tanrıları kültü, diplomatik ve ticari işler için Sicilya ve Güney İtalya’ya gelen İskenderiyeli tüccarlar tarafından

²⁰¹ Magie 1953, 170.

²⁰² Magie 1953, 170; Ksenophon Ephesius 1, 13.

²⁰³ Magie 1953, 170.

²⁰⁴ Fraser 1960, 30.

buraya taşınmıştır. Kültün Sicilya ve Katane’de kabulü, Ptolemaios Soter (İÖ 305–283) dönemidir²⁰⁵.

Akdeniz havzasında yaygınlaşan kült, Roma’ya girmekte gecikmemiştir. Başta Roma İmparatorları olmak üzere bu kült üzerinde baskı kurulmaya çalışılmışsa da, kült, Caligula Döneminden itibaren Roma’da resmen kabul görmeye başlamıştır. Caligula’dan sonra gelen İmparatorlar tarafından da bu kült ilgi görmüş ve kült taraftarlarının sayısı artmıştır. Tanrı Sarapis adına adanmış tapınakların çevresinde tanrıça İsis’e adanmış küçük şapel ya da altarlar yer almaktadır²⁰⁶.

Hellenistik Dönemden itibaren birbirlerinin eşi şeklinde bir bütün olarak görülen İsis ve Sarapis, Roma İmparatorluğu içinde de aynı kült alanlarına sahip olmuşlardır. Bu nedenle İsis’in Roma İmparatorluk Dönemindeki yayılım şekli ve kültü için uygulanan politika Sarapis için de geçerli olmuştur.

²⁰⁵ Cumont 1911, 68.

²⁰⁶ Witt 1971, 55.

I.3. Anadolu'daki İsis ve Sarapis Yayılım Alanları

I.3.A. Karia Bölgesi

Mısır tanrılarıyla ilgili Hellenistik Dönemin başlarına tarihlenen epigrafik buluntu azdır. Mısır egemenliğinin Anadolu'nun güneybatısında ve çevresindeki adalarda artmasıyla birlikte Mısır tanrıları bölgede etkin olmaya başlamıştır. Bu yayılım İskender'in askerlerinden I Ptolemaios Soter'in Karia'da; Kaunos ve Myndos Lykia'da; Ksanthos ve Phaselis ile Kos adasını ele geçirdiği tarih olan İÖ 309 yıllarında etkin olmaya başlar. Ancak bu yerlerin büyük çoğunluğunu kısa zamanda Demetrius Poliorketes'e kaptırmıştır. Bu merkezler İÖ 3. yüzyılda I Ptolemaios'un oğlu ve aynı zamanda halefi olan, Ptolemaios Philadelphos tarafından tekrar kazanılmıştır. Theocritus, Ptolemaios Philadelphos'u tanımlarken “*bütün Pamphylialıları, mızrak taşıyan Kylikyalıları, Lykialıları, savaş seven Karialıları ve Kyklad adalarını yöneten*” olarak tanımlamıştır (*Idylls* 17. 88, 89). Bu da batı Anadolu'daki Ptolemaiosların egemenliğinin arttığını göstermektedir. Philadelphos'un halefi Ptolemaios Euergetes Döneminde de Anadolu topraklarında Mısır egemenliği artmaya devam etmiştir²⁰⁷.

Batı Anadolu'da artan Ptolemaios egemenliği, beraberinde Mısır tanrıları inancını da getirmiştir. Mısır tanrılarının etkisinin ve de gücünün İÖ 3. yüzyılda giderek artmasının ve geniş alanlara yayılmasının nedeni sadece kralların yönettikleri siyasi ilişkiler değildir. Aynı zamanda Mısırlı tüccarların Anadolu'nun batı ve güneybatısı ile buradaki adalarla yaptıkları ticaret de kültürün yayılmasında etkili olmuştur²⁰⁸. Varlığı Hellenler tarafından bilinen Mısırlı tanrılarının en eskisi Ammon'dur²⁰⁹. Hellenler ise bu tanrıyı İÖ geç 7. yüzyılda koloni kurdukları ve Ammon başlı tanrı olarak ibadet gördüğü Kyrene'de tanımışlardır. İÖ geç 5. erken 4. yüzyıl Kyzikos sikkeleri üzerinde Ammon'un

²⁰⁷ Magie 1953, 163, 164.

²⁰⁸ Magie 1953, 163; Ünlüoğlu 2005, 96.

²⁰⁹ Köken olarak, bu tanrı yukarı Mısır'ın “Teb” kentinin yerel tanrısıydı. Bereket ve üreme tanrısı olan Ammon'un kutsal hayvanı koçtu. Başının üzerinde koçboynuzları ile simgelenmiştir. Bu özelliğiyle güneşle simgelenmesine neden olmuş; “Ammon Ra” şeklinde adlandırılmasına, Hellenlerin Zeus'u ile eş tutulmuş, bütün yaşamın yaratıcısı sayılmasına neden olmuştur. Hellenler arasında Ammon-Zeus olarak da bilinir. İÖ II. binin başından itibaren Mısırlıların baş tanrılarından biri sayılmıştır.

sakalsız ve aynı zamanda çoğu sakallı, Zeus'a benzeyen portreleri bulunmaktadır (Lev. VIII d)²¹⁰.

Yukarda belirttiğimiz gibi Mısır ile Karia bölgesi arasındaki ticarî, askeri ve siyasi ilişkiler, Mısır kültürünün Anadolu'da tanınmasına öncülük etmiştir. Mısır kültürünün Karia'da ilk tohumları, ana karadaki Halikarnasos ve Bargylia kentlerinde (bk. Har. 5) ve bu kentlerin çevresindeki Rhodos, Kos ve Karpathos adalarında yaklaşık aynı tarihlerde İÖ 3. yüzyıl başlarında atılmıştır²¹¹.

Halikarnasos'ta II. Ptolemaios zamanında (İÖ 285–246) Sarapis, İsis ve kraliçe Arsinoe adına yapılmış bir tapınaktan bahsedilmektedir²¹². Yine Halikarnasos kentinde İsis ve Sarapis'e adanmış özel yazıtın bu tanrıların Mısır dışındaki en eski yazılı belgesi olduğu tahmin edilmektedir²¹³. İsis ve Sarapis kültü resmi olarak Halikarnasos sikkeleri üzerinde İÖ 2. ya da 1. yüzyıl arasında görülmektedir. Sikkelerin bir yüzünde Sarapis başı görülürken, diğer yüzde İsis betimi bulunmaktadır²¹⁴. Halikarnasos'ta İsis rahibinden bahseden İS geç 3. veya 2. yüzyıla tarihlenen yazıttaki “Εσιδι Σαραπιδι και τοις δεμωις χαρστηριον” –İsis, Sarapis ve insanlara şükran adağı şeklindeki ifade, bu tanrılara ait kültürün Halikarnasos'ta, Roma Dönemine kadar devam ettiğinin kanıtı olarak gösterilebilir²¹⁵.

Halikarnasos körfezi karşısında bulunan ve Mısır etkisinde kalan Knidos kentinde, tedavi edilen bir İskenderiyelinin “*İsis, Sarapis ve tüm tanrılara*” bir şükran yazıtı bulunmaktadır. Muhtemelen Hellenistik Döneme ait bu adak sahibinin ve babasının ismi Yunancadır²¹⁶. Bu bağlamda sağlıkla ilişkilendirilen Sarapis'in, kentte bir Sarapion'u olduğu fikri akla gelmektedir.

²¹⁰ Magie 1953, 165; Wroth 1964, 25 no: 25.

²¹¹ Ünlüoğlu 2005, 96; Fraser 1960, 33 v.d.

²¹² Magie 1953, 171; Arsinoe bazen kendini İsis gibi resmetmiştir bk. Witt 1971, 47; Cumont 1911, 67.

²¹³ Fraser 1960, 34 dn 1; Magie 1953, 171; Dunand 1973, 31.

²¹⁴ Magie 1953, 171; Head 1897, 73 Pl. IX 2.

²¹⁵ Fraser 1960, 34 dn 5; Dunand 1973, 35; Koester 1998, 119.

²¹⁶ Magie 1953, 171.

Halikarnasos'un kuzey kıyısında bulunan Bargylia'da, İÖ 3. yüzyıldan itibaren İsis, Sarapis ve Anubis üçlüsüne (Synnaio Theoi) bir tapınak adanmış ve bir rahibin varlığı, kültün burada resmen tanındığını göstermektedir²¹⁷.

Bargylia körfezi karşısındaki Iasos'ta, Mısır tanrılarına ait kültün varlığı, Hellenistik Dönem sikkeleri ile kesinlik kazanır²¹⁸. Lucius Verus dönemine (İS 161–169) ait bir sikke üzerinde İsis Pelagia iki elinde şişirilmiş yelkenleri tutmaktadır²¹⁹. Caracalla Dönemine (İS 198–217) ait sikkelerde, Sarapis elinde asası ile oturmakta ve ayaklarının dibinde Kerberos bulunmaktadır. Onun yanında elinde situla ve sistrum taşıyan İsis görülmektedir. Diğer sikkelerde ise Sarapis başka tanrıçalarla beraber betimlenmiştir²²⁰.

Mylasa'nın iç kesiminde İsis ve Sarapis rahibinden söz edilmektedir. Bu iki tanrıya adanmış yazıtta İsis rahibi ve Neokoros'unun ismi geçmektedir²²¹. Bu kentte ele geçmiş başka bir yazıtta ise İsis ve Sarapis rahiplerinin, tanrılarına bir masa adadıkları belirtilmiştir²²². Mısır tanrılarının kentte ne zaman tapınım görmeye başladıklarını kesin olarak söyleyemiyoruz. Ancak, Mylasa'da ele geçen yazıtlardan hareketle İÖ 1. yüzyıldan itibaren Mısır tanrılarının burada resmiyet kazandığını söylemek mümkündür²²³.

Stratonikeia'da, İÖ 2. yüzyılın sonu ile 1. yüzyılın başına tarihlenen sikkelerin arka yüzündeki İsiyak Basileion, Mısır tanrılarının buradaki varlığının en erken Hellenistik Döneme kadar uzandığını göstermektedir²²⁴. Bu şehirde Mısır tanrılarına adanmış yazıtların hepsi Roma İmparatorluk Dönemine aittir. Zeus Panarmaros'a adanmış tapınağın Pronaosunda Mısır tanrılarından bahseden dört yazıttan üçü burada bulunmuştur²²⁵. Dört kişi tarafından adanmış yazıtlardan biri, “büyük savaşlarda ve açık denizlerde korusun” diye “Helios Zeus Sarapis” (Zeus

²¹⁷ Magie 1953, 171.; Dunand 1973, 36; Vidman 1969, 140.

²¹⁸ Koester 1998, 119.

²¹⁹ Magie 1953, 172 dn 82.

²²⁰ Magie, bu sikkeleri Roma Dönemine tarihlendirir. Magie 1953, 172; Koester ise bunları Hellenistik Döneme tarihlendirmektedir. Koester 1998, 119.

²²¹ Magie 1953, 171; Vidman 1969, 143 no: 277.

²²² Magie 1953, 171; Vidman 1969, 141 no: 275.

²²³ Ünlüoğlu 2005, 97; Koester 1998, 119.

²²⁴ Dunand 1973, 42 dn 6.

²²⁵ Vidman 1969, 145 no: 280–282.

Panarmaros) içindir²²⁶. Pronaosta ele geçen ikinci yazıtta, Sarapis ve İsis heykellerinin şehrin konsülleri tarafından Zeus-Panarmaros'a ve Hera'ya adandığı belirtilmektedir²²⁷. Üçüncü yazıtta Zeus'a bir soru yönlendirilmiştir: "Barbarların saldırıp saldırmayacaklarını Sarapis haber vermeyecek mi?" Bu soru, İS 3. yüzyılda Gotlar'ın şehri istilası sırasında sorulmuştur²²⁸. Zeus Panarmaros ile Sarapis arasındaki bu yakın bağ, her üç yazıtta da görülmektedir. Bütün bunlardan Sarapis'in, Stratonikeia kentindeki "Zeus Panarmaros" tapınağında önemli bir yer tuttuğu açıktır²²⁹.

Karia'nın kuzeyindeki Apollonia Salbake kentinde de Roma İmparatorluk Dönemine ait Sarapis ve İsis kültü olması ihtimaldir²³⁰. Çünkü burada ele geçen bir yazıtta Sarapis rahibinden bahsedilmektedir. Ayrıca kent sikkelerinin ön yüzünde Sarapis başı, arka yüzünde ise ayakta duran İsis betimlenmiştir: Tanrı, sağ elinde sistrum, sol elinde ise situla tutmaktadır²³¹.

Apollonia Salbake sikkelerine benzer sikkeler, Herakleia Salbake'de de görülmektedir (Lev. VIII e). Fakat Mısır tanrıları kültürüne ait başka delil yoktur. Benzer sikkelere Aphrodisias'ta da rastlanmıştır. Bu sikkelerin birinde İsis değil, O'nun vekili Harpokrates yer almaktadır²³².

Karia'nın batısında yer alan Alinda'da, Marcus Aurelius (İS 161–180) zamanında basılmış sikkelerin arka yüzlerinde İsis ve Sarapis, alışılmışın dışında betimlenmişlerdir: İsis ve Sarapis ayakta ve yüz yüzedir. Bazı örneklerde ise, Sarapis başının yanında duran tanrıça duvaklı olarak görülmektedir²³³.

²²⁶ Magie 1953, 172.

²²⁷ Kater-Sibbes 1973, 66; Magie 1953, 172.

²²⁸ Magie 1953, 172.

²²⁹ Koester 1998, 121.

²³⁰ Dunand 1973, 45.

²³¹ Magie 1953, 172.

²³² Magie 1953, 172; Head 1897, 66–71, Pl. VI 9.

²³³ Magie 1953, 172; Head 1897, 11 no: 15; Dunand 1973, 44, 45.

Bugünkü bilgilerimize göre Alabanda'ki veriler oldukça zayıftır. Yalnızca İÖ 136/5 yıllarına tarihlenen bir yazıtta, bir Alabandalı Delos'taki Sarapis, İsis ve Anubis üçlüsüne ithafta bulunmuştur²³⁴.

I.3.B. İonia Bölgesi

İonia'nın Mısır ile eskiye dayalı kesintisiz ilişkileri vardır. İşte bu ilişki, Mısır tanrı kültürlere bölgenin başlıca kentlerinde varlık göstermesine neden olmuştur. Bilindiği üzere I. Psammetikos Mısır'da yabancılara toleransı ve ilgi ile davranmıştır. Bunun sonucu olarak da İonia'dan gelen askerler ve tüccarlar, İÖ 7. yüzyıldan itibaren özellikle Naukratis'te yerleşmeye başlamıştır²³⁵. Bu da iki toplum arasındaki kültür alışverişini kolaylaştırmıştır. Ptolemaiosların hükümdarlığı döneminde ise İÖ 3. yüzyılda birçok İonia kenti, Mısır egemenliğine girmiştir²³⁶.

Tanrı Sarapis'in bu bölgeye girişi İÖ erken 3. yüzyıl olarak kabul edilmektedir²³⁷. Aynı yüzyılın sonunda Priene'de bir emir üzerine Sarapis, İsis ve onlarla beraber olan tanrılar adına rahiplerin bahşış aldıkları belirtilmiştir²³⁸. Priene'de izleri günümüze kadar gelmiş Tiyatro Caddesi ile Athena Caddesi arasında kalan kutsal alanın varlığı ve bu alanın hemen yakınında bulunmuş küçük bir sunak üzerindeki yazıt, birbirleriyle ilişkili üç tanrının, İsis, Sarapis ve Anubis'in adını taşımaktadır (Lev. VIII f). Bu da kutsal alanın Mısır tanrılarıyla ilişkili olduğu ihtimalini ortaya koyar. Bu yazıtın ve yapının aynı yüzyıla, İÖ 3. yüzyıla tarihlendirilmesi, yapıda Mısır tanrılarının ibadet gördüğünü göstermektedir²³⁹.

Menderes Nehri üzerinde, Priene'ye komşu Magnesia'da ise İÖ 200'de Sarapis kutsal alanına adanmak üzere, rahipli ve kurban adamasının belli şartlara

²³⁴ Dunand 1973, 44.

²³⁵ Herodotos II 152; Armstrong 1986, 39.

²³⁶ Dunand 1973, 49; Armstrong 1986, 39.

²³⁷ Fraser 1960, 36.

²³⁸ Magie 1953, 172.

²³⁹ Rumscheid 2000, 198; Dunand 1973, 54; Ünlüoğlu 2005, 99 Fig. 2, 3; R. Wild 1981, büyük altın yaklaşık 5 m. doğusunda bulunan su kanallarının konumları nedeniyle, Mısır tanrılarının kültüyle ilişkili olabileceğini belirtmektedir. Wild 1981, 20; Vidman 1969, 149 no: 290.

bağlandığı bilinmektedir. Ancak şehirde, Roma İmparatorluk dönemi öncesinde Mısır tanrıları kültürüne ait bunun dışında başka bir kanıt yoktur. Mısır tanrılarının bu dönemdeki izlerini, basılan sikkeler üzerinde görmekteyiz. Bu sikkelerin ön yüzünde Sarapis portresi yer alırken, arka yüzünde ayakta duran İsis figürü bulunmaktadır (Lev. VIII g). Bu örneklerden başka Septimius Severus'tan (İS 193–211) Gordianus dönemine (İS 234–244) kadar basılan sikkelerin ön yüzü İmparator portrelerine ayrılmışken, arka yüzleri “*magistrat*” adıyla birlikte İsis ve Sarapis'in ayakta duran betimlerini içerir²⁴⁰.

Ephesos ile Mısır arasındaki siyasi, ticari ve askeri ilişkiler, İÖ 3. yüzyılda tekrar başlamıştır. Bu birleşmedeki dinsel kanıt, tapınağı paylaşan tanrılara, “*İsis, Sarapis ve Anubis*”e (Synnaoi Theoi) adanmış yazıttır (İÖ 3. yüzyılın ilk yarısı)²⁴¹. Yazıt ibaresinin geri kalan kısmının “*bir emre göre*” olarak tamamlanmış olması, Mısır tanrılarına adanan yazıtların tipik örneğini yansıtmaktadır²⁴². Bu da, Ephesos'ta o zamandan beri bu üç tanrının bir arada tapınım gördüğü bir kutsal alanın varlığını düşündürmektedir²⁴³.

Mısır tanrılarıyla ilgi önemli bir diğer belge, İÖ 1. yüzyıla tarihlendirilen yazıttır. Sonradan Celcius Kütüphanesi'nin döşeme taşı olarak kullanılan yazıt üzerinde: “*Serapis için kurulmuştur*” ibaresi bulunmaktadır²⁴⁴.

Mısır tanrılarının varlığını oldukça erken dönemde bildiğimiz Ephesos'ta bu tanrılara adanmış bir kutsal alan mutlaka olmalıydı. Yapılan kazılarda Devlet Agorası olarak bilinen Yukarı Agora'nın batı kesiminde, peripteros plânlı küçük bir tapınak ortaya çıkartılmıştır. Buluntuları ışığında İsis Tapınağı olarak tanımlanan yapı Alzinger'e göre kenti ziyaret eden Marcus Antonius ve Kleopatra onuruna inşa edilmiştir²⁴⁵. Bu görüş, Bean tarafından da kabul edilmektedir²⁴⁶. Tapınakla aynı eksen ve hemen 12.5 metre önünde bir su teknesi bulunmuştur

²⁴⁰ Magie 1953, 173.

²⁴¹ Koester 1998, 128.

²⁴² Dürüşken 2000, 139.

²⁴³ Koester 1998, 128; Ünlüoğlu 2005, 101.

²⁴⁴ Vidman 1969, 154 no: 298.

²⁴⁵ Koester 1998, 128–130; W. Alzinger, Die Ruinen von Ephesos 39 (1972).

²⁴⁶ G. E. Bean, *Eskiçağda Ege Bölgesi* 158 (1997).

(1.20x1.50x0.18 m.)²⁴⁷. Bu havuz tapınağa ait gibi gözüke de daha geç tarihte, İS 200 yıllarında eklenmiştir ve olasılıkla da kutsal alana girmeden önceki arınma için kullanılmış olmalıdır. Bu yapının form olarak Mısır tanrılarının tapınağında bulunan su yapısıyla benzerlik göstermediğine deyinen Wild, tapınağın kuzey batısında bulunan su kuyusunu arınmayla ilişkili gösterdiğini belirtmektedir²⁴⁸.

Ephesos'ta Mısır kültleri ilgili olabilecek diğer yapı, Tetragonos Agora'sının batı tarafının güney bitimindeki tapınak kompleksidir. J. Keil tarafından Sarapion olarak kabul edilen yapı, tahminen İS 2. yüzyıl veya 2. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir. Yapının yalnızca Sarapis veya hem İsis hem Sarapis hem de diğer Mısır tanrılarına adaklar sunulması için yapılmış olabileceği kabul edilmektedir²⁴⁹. Tapınağın ön cephesi önünde Mısır granitinden yapılmış heykel parçaları yanında, Sarapis onuruna yapılan kurbanlardan bahseden ve Caracalla'ya bir ithaf içeren sütun kaidesi üzerindeki bir yazıt da bilinmektedir²⁵⁰. Ayrıca naosun güney ucundaki derin nişin yanında, batı ve doğu duvarlarında yer alan dikdörtgen formundaki altışardan on iki adet küçük su hazneleri, yapının suyla olan ilgisini ortaya koymaktadır²⁵¹. Herodot'un belirttiğine göre Mısırlı rahipler günde dört defa suyla arınılmaktadırlar²⁵². Bu da suyun Mısır kültüründeki önemini yansıtmaktadır. Tetragonos Agorasının kazıları sırasında bulunan iki yazıt parçası ve su saati, Ephesos'ta Hellenistik Dönemde Mısır tanrılarının varlığını ispatlamaktadır²⁵³. Yazıtlardan ilki Sarapis ve İsis için beyaz mermer üzerinde bulunmaktadır. İkincisi Ptolemaios yönetimi zamanın tarihlenen bir yazıttır. Buradaki hieron, naos ve temenos'un bir "emre göre inşa edilmesi" şeklindeki ifade, İsis ve Sarapis için yapılan adakların tipik özelliğini yansıtmaktadır²⁵⁴.

Didyma tapınağındaki İÖ 3. yüzyıla ait envanerde, Miletus'ta Osiris'e ait bir phialenin adandığından söz edilmektedir²⁵⁵. I. Seleukos ile oğlu Antiokhos

²⁴⁷ Wild 1981, 132.

²⁴⁸ Wild 1981, 174, 132.

²⁴⁹ Avusturya Arkeoloji Enstitüsü, *Efes, Rehberi* 148–150, 2000.

²⁵⁰ Vidman 1969, 156 no: 303; Dunand 1973, 69.

²⁵¹ Ünlüoğlu 2002, 38.

²⁵² Herodotos II 37.

²⁵³ Koester 1998, 128.

²⁵⁴ Ünlüoğlu 2005, 101; Vidman 1969, 154 no: 297.

²⁵⁵ Magie 1953, 174.

tarafından yapılan bu adak Mısır tanrılarının kentte varlığını değil, bu iki yöneticinin Osiris kültüne olan yakınlığını göstermektedir²⁵⁶. Bu kentte Sarapis, İsis ve Anubis üçlüsüne adanmış İÖ 2. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen bir başka yazıt daha bilinmektedir²⁵⁷. İmparatorluk Dönemindeki büyük tapınağın pronaosunda ele geçmiş yazıt (İS 3. yüzyıl) “*dua edenleri duyan tanrı Sarapis’e*” adanmıştır. Helios Sarapis’e adanmış aynı dönemden bir altar, kentteki Mısır tanrılarının varlığının bir başka belgesidir²⁵⁸. Tapınakta bulunan yazıtta ne İsis ne Harpokrates ne de Anubis’in adı geçmektedir. Hellenistik ve Roma Dönemine ait çok sayıdaki Attika yazıtında, Miletoslu birçok kadın ve erkek, theophoros²⁵⁹ İsas, İsias, İsigenes, İsidora, İsidotos ve İsion gibi isimler taşımaktadır. Fakat kentte İsis kültürüyle ilgili kalıntı oldukça azdır²⁶⁰.

Ptolemaiosların egemenliği İÖ 3. yüzyılda Anadolu kıyısındaki Lebedos’a kadar uzanmış olmasına rağmen, kentte Mısır tanrılarının varlığı ancak Hadrian Döneminde basılmıştır. Bu sikkelerin arka yüzlerinde İsis ayakta durur şekilde betimlenmiştir (Lev. IX a)²⁶¹.

Lebedos’un komşusu Kolophon’da bulunan sikkelerin arka yüzlerinde (İS 3. yüzyıl) oturan Sarapis ayağı dibinde Kerberos ile birlikte görülmektedir²⁶². Bir başka komşu kent olan Teos’ta ise Marcus Aurelius’un (İS 161–180) bir sikkesi üzerinde Sarapis oturan Kerberos ile birlikte görülmektedir²⁶³.

Kuzey İonia’daki Smyrna, Mısır kültürünün Ptolemaios egemenliği dışında da yerleşmiş olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İÖ 3. yüzyılda Anubis hayranları tarafından bu kentte oluşturulmuş bir lonca dikkat çekmektedir. Demetrios Poliorketes’in kızı ve Seleukos Nikator’un karısı kraliçe Stratonike

²⁵⁶ Dunand 1973, 49.

²⁵⁷ Vidman 1969, 149 no: 289.

²⁵⁸ Magie 1953, 174.

²⁵⁹ **Θεόφορος, ov:** Yunancada “tanrı” anlamına gelen “θεός” ismi ile taşımak anlamına gelen “φέρω” fiilinin birleşiminden oluşan iki bitimli sıfattır. “Tanrıdan esinlenmiş” anlamındadır.

²⁶⁰ Dunand 1973, 52.

²⁶¹ Magie 1953, 174; Dunand 1973, 72.

²⁶² Blumer 1991, 72.

²⁶³ Magie 1953, 174; Head 1892, 43 no: 48; Blumer 1991, 72 no: 16.

tarafından Anubis'e adanan bu yazıttaki lonca üyelerinin isimleri, yirmi beş satırı bulmaktadır²⁶⁴.

Mısır tanrısıyla ilgili başka bir yazıt "*Lord Sarapis'ten*" bahsetmekte ve Caracalla dönemine tarihlenmektedir²⁶⁵. Smyrna ve Ephesos'ta, Nero ve Antoninus Pius zamanında (İS 138–161) basılan harmonioia sikkelerinde Sarapis, Smyrna kentinin temsilcisi gibi gözükmektedir²⁶⁶. Smyrna'da tanrı Sarapis'i simgeleyen başka arkeolojik belgeler de vardır. Bunlar arasında mermer bir baş tanrının tahta oturduğunu gösteren bir takım levhalar çok sayıda terrakotta baş sayılabilir²⁶⁷. Rhetor, Aelius Aristides İS 2. yüzyılda Smyrna'da bir İsis tapınağından bahsetmektedir²⁶⁸. İsis kültüyle ilgili olarak başka bir kanıt ise bugün British Museum'da bulunan Smyrna kökenli bir mezar stelidir. Laodikeialı Metrodoros'un kızı İsias bir ağacın yanında durmaktadır ve elinde sistrum ile situla vardır (Lev. IX b). İsis'in rahibeleri veya İsis'e inanlar olduğunu belgeleyen benzer bir stel de Kanlıca'da bulunmuştur ve bu stel bugün İstanbul Arkeoloji Müzesinde korunmaktadır (Lev. IX c)²⁶⁹.

I.3.C. Lydia Bölgesi

Lydia'da, Smyrna dağları karşısındaki Magnesia ad Sipylum şehrinde İS 2. yüzyıla tarihlenen İsis ve Sarapis adına adak yazıtı bilinmektedir²⁷⁰. Ele geçen yazıtta listenin başında bir rahip ve on "θεραπεύται" (inanan, mümin) ismi ile birlikte tapınağa hizmet eden iki kişinin (ἱεροί) adı geçmektedir. Bu isimlerin çoğu İS 1. ve 2. yüzyılda eklenmiştir²⁷¹.

Attalos egemenliği (İÖ 190–133) altındaki Tralles'te basılan kistophoros sikkelerinin arka yüzlerinde İsiyak Basileion'nun yer alması burada bir İsis kültürünün varlığına işaret etmektedir²⁷². Ancak Hellenistik Dönemde burada Mısır

²⁶⁴ Koester 1998, 124.

²⁶⁵ Vidman 1969, 157 no: 306.

²⁶⁶ Dunand 1973, 74; Head 1892 Pl. XXVI 18.

²⁶⁷ Koester 1998, 124; Kater-Sibbes 1973, 70–72, 402–404.

²⁶⁸ Ünlüoğlu 2005, 102; Dunand 1973, 75.

²⁶⁹ Ünlüoğlu 2005, 102 Fig. 6, 7.

²⁷⁰ Vidman 1969, 158 no: 307.

²⁷¹ Magie 1953, 174.

²⁷² Dunand 1973, 79; Head 1901, 331 no: 38; Pl. XLV 2.

tanrılarının varlığını kanıtlayacak başka bir belgeye henüz rastlanmamıştır²⁷³. Roma Döneminden bir yazıtta bir rahipten ve Mısır tanrılarıyla ilişkili olabileceği düşünülen “*Mystai*” adlı bir birlikten ve İsis ile Sarapis rahiplerinden söz edilmektedir²⁷⁴. Tralles’te bulunan Sarapis’e ait küçük mermer baş ve yine Sarapis başının işlendiği madalyonun tarihi bilinmemektedir²⁷⁵.

Sardis’te Mısır tanrılarında açık bir şekilde bahseden epigrafik belge bulunmamasına karşın, İÖ 1. yüzyıldan itibaren hem yazıtlar hem de sikkeler üzerinde İsis ve Sarapis isimlerinden türetilmiş “*theophoros*” isimleri görülmektedir²⁷⁶.

İsis ve Sarapis’in farklı betimi, Lydia bölgesinin diğer şehirlerinde Antoninus Pius zamanında (İS 138–161) basılan sikkelerde görülmektedir. Gruplarsak eğer, Sarapis portresi: Anaetis, Daldis, Saittai (Lev. IX d), Thyateira ve Tripolis’teki sikkelerin önyüzlerinde (Lev. X a), Tralles sikkesinin ise arka yüzüne işlenmiştir. Ayakta duran Sarapis portresi: Apollonos Hieron (bir tanesinde Kerberos ile), Sardis ve Tripolis şehirlerindeki sikkelerde görülmektedir²⁷⁷. Oturan Sarapis figürleri: Hyrkaniş, Nysa, Tabala, Tralles şehir sikkelerinde Zeus Sarapis şeklinde, Tralles şehir sikkelerinin arka yüzlerinde ise Kerberos’la birlikte işlenmiştir²⁷⁸. Ön yüzde Sarapis portresi, arka yüzde ayakta duran İsis figürü: Bagis, Philadelphia, Saittai, Thyateira ve Tripolis şehirlerindeki sikkelerde karşımıza çıkar. Philadelphia ve Tralles’teki sikkelerin bazı örneklerinde İsis, Harpokrates’i taşımaktadır ve Tralles örneklerinde Harpokrates, alışılmışın dışında ayakta görülmektedir²⁷⁹.

²⁷³ Dunand 1973, 79.

²⁷⁴ Magie 1953, 178.

²⁷⁵ Koester 1998, 123; Kater-Sibbes 1973, 66, 380.

²⁷⁶ Dunand 1973, 79 dn 4.

²⁷⁷ Magie 1953, 178; Head 1901, 69 no: 3; 217 no: 33; 296 no: 26; 367 no: 24.

²⁷⁸ Magie 1953, 178; Head 1901, 369 no: 34; 32 no: 10; 301 no: 53; 369 no: 33.

²⁷⁹ Magie 1953, 178; Head 1901, 191 no: 29 (Pl. XXI 11, XXXIX 1); 214 no: 14; 311 no: 109; 355 no: 172.

I.3.D. Aiolis Bölgesi

Aiolis bölgesi, İÖ 3. yüzyılın başında Seleukoslar ve Ptolemaioslar arasındaki rekabete sahne olduğunda birçok kent Pergamon krallığının yönetimi altına girmiştir. Mısır egemenliği altına girmemiş olmakla birlikte bölgede, Hellenistik Dönemden itibaren Mısır kültürünün varlığına dair önemli belgeler vardır²⁸⁰.

Aiolis bölgesinin, Mısır tanrılarıyla ilgili veri sunan önemli merkezlerinden birisi Kyme'dir. Hemen belirtilmelidir ki, buradaki kalıntıların yorumları problemlidir ve tartışmalıdır²⁸¹. S. Reinach tarafından 1881 yılında yapılan yüzey araştırmalarında pek tanımlanamayan bir alanda, Antonin Salač yönetimindeki bir Çek ekibi, 1920'li yıllarda kazılar yapmıştır. Burada, İÖ 4. yüzyıldan daha erkene gitmeyen İon tarzında küçük bir tapınak tespit edilmişlerdir. Bu kült alanının bereket ve doğumla ilgili bir tanrıçaya adanmış olabileceği kabul edilmektedir²⁸². İÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen mermerden bir Aphrodite başının ele geçmesi, bu alanın Aphrodite'ye adanmış olabileceğini akla getirmektedir²⁸³. İÖ 2. yüzyılda bu tapınağın üzerine Mısır tanrıları İsis ve Osiris adına tekrar bir başka tapınağın inşa edildiği kabul edilmektedir. Bu tanrılara adanmış aynı dönemden bir yazıt da bu fikri desteklemektedir²⁸⁴. Ancak bazı araştırmacılar tapınağın tarihini İS 1. veya 2. yüzyıl olarak kabul etmektedirler²⁸⁵.

1996 yılında bir İtalyan ekip tarafından kentte sürdürülen kazı alanlarından biri de Aphrodite kutsal alanıdır. Burada çalışmalara, önceden kazılmış alanın iki ucunda yapılan sondajlarla başlanılmıştır. Tapınağın bulunduğu tepenin kuzeybatı köşesindeki sondajda, Hellenistik Döneme ait bir sarnıç ve içi kandillerle doldurulmuş küçük bir adak çukuru keşfedilmiştir²⁸⁶. Güneydoğudaki sondajda ise, bitişik küçük kanallarla birlikte Roma İmparatorluk Dönemine ait tekne

²⁸⁰ Dunand 1973, 84.

²⁸¹ Wild 1981, 170.

²⁸² Woodward 1926, 249.

²⁸³ Dunand 1973, 85.

²⁸⁴ Woodward 1926, 249.

²⁸⁵ Wild 1981, 170 dn 34.

²⁸⁶ Lagona 1997, 840.

formunda bir havuz gün ışığına çıkartılmıştır²⁸⁷. Bu da hiç kuşku yoktur ki, Mısır tanrıları kültürünün vazgeçilmezi olan suyu akla getirmektedir.

Kyme kentindeki İsis kültü Hellenistik Döneme gitse de burada bulunmuş yazıtların hiçbiri Roma İmparatorluk Dönemi öncesine ait değildir²⁸⁸. İS 2. yüzyıla ait bir adak yazıtından bir kadının tanrıça İsis'e oğlunu kurtardı diye bir heykel adadığını biliyoruz²⁸⁹. İS 3. yüzyıla tarihlenen bir bronz levhada ise Dorotheia adlı bir kadın, “*tanrıçanın emriyle*” İsis'e altın yaldızlı iki kulak sunmuştur (Lev. X b, c)²⁹⁰. Yazıtlardan hareketle Kyme'deki kültürün yalnızca İsis'e adandığı düşünülse de, kentin sikkelerinde Sarapis de görülmektedir. Sarapis ancak birkaç sikke üzerinde karşımıza çıkarken, İsis'e ait betimler hem sayıca hem de çeşit bakımından daha fazladır²⁹¹. İsis, Hadrian Döneminden (İS 117–138) Gallienus Dönemine (263–268) kadar olan kent sikkeleri üzerinde dört farklı biçimde görülmektedir: 1. İsis Pelagia, şişmiş yelken tutarken; 2. İsis, sistrum ve situla tutarken; 3. İsis elinde sistrum ve kral asası tutarken; 4. kucağında Harpokrates ile işlenmiş İsis betimleri²⁹².

Mısır tanrılarıyla ilgili belgeler, Myrina'da Hellenistik Dönemden itibaren bilinmektedir. Hiçbiri kültürün resmi varlığını kanıtlamasa da İÖ 2. yüzyıl ortalarına tarihlenen nekropoliste ele geçen terrakotta buluntular burada anılmaya değerdir: Ayakta durur şekilde başları örtülü, saçları açık ve elinde sistrum veya benzeri nesnelere taşıyan figürler, İsis rahibeleri ya da izdeşleri şeklinde yorumlanmaktadır (Lev. X d)²⁹³. Myrina terrakotta figürleri arasında, elinde sistrum tutan ve İsis tipolojisine benzeyen çok sayıda figürün bilinmektedir (Lev. XI a, b)²⁹⁴.

Pitane'den bir sikke üzerinde (İS 1.-2. yüzyıl), İsiyak Basileion'u taşıyan Tanrıça Roma'nın betimi yer almaktadır. Bu belge kentteki bir İsis kültürünün

²⁸⁷ S. Lagon, su kanallarının Mısır kültürlerinde kullanılan suyla ilişkili olabileceğini, kandillerin ise “*Navigium İsidis*” (İsis'in Seyri) bayramında kullanılan kandilleri hatırlattığını belirtmektedir. Bk. Lagona 1997, 840.

²⁸⁸ Dunand 1973, 85.

²⁸⁹ Vidman 1969, 158 no: 308; Dunand 1973, 85.

²⁹⁰ Ünlüoğlu 2005, 103.

²⁹¹ Dunand 1973, 86–88.

²⁹² Ünlüoğlu 2005, 103.

²⁹³ Dunand 1973, 91, 92.

²⁹⁴ Ünlüoğlu 2005, 103.

varlığına işaret etse de, kültürün varlığını ispatlayacak bir başka belge bugün için eksiktir²⁹⁵.

I.3.E. Mysia Bölgesi

Vidman, Mysia bölgesinde Mısır tanrılarına adanmış on bir yazıt olduğunu belirtmiştir²⁹⁶. Bu yazıtların en erkeni İÖ 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Bu kültür taraftarlarının isimlerinin Roma Döneminde de karşımıza çıkması inancın devamlılığını göstermektedir²⁹⁷.

Kyzikos, Mısır kültürünün hem varlığını hem de gelişimini izleyebildiğimiz bölgenin tek kentidir²⁹⁸. Kentin çok önemli bir ticari limana sahip olması Mısırlı tüccarlar tarafından sıkça ziyaret edilmesinin en önemli nedenidir. Bu da doğal olarak Mısır tanrılarını buraya taşımıştır. İsis ve Sarapis'e ibadet eden on dört kişilik bir grup, Geç Hellenistik Dönemde İsis adına bir altar dikmiştir²⁹⁹. Mısır tanrılarına yönelik bu kültürün Roma İmparatorluk Döneminde de devam ettiği açıktır. Aurelius (İS 161–180) ve Caracalla (İS 198–217) dönemimde basılan sikkelerde Sarapis, ayakları dibinde oturan Kerberos ile betimlenmiştir³⁰⁰. Kyzikos'ta ele geçmiş bir diğer önemli belge, İsis ve Sarapis'in birbirlerine düğümlemiş iki yılan olarak gösterildiği bronz eserdir (Lev. VI d). İsis burada başında başlığı, Sarapis ise başında kalathos ile gösterilmiştir³⁰¹. Kyzikos'ta bir diğer eser İsis-Tyche olarak yorumlanan ve İstanbul Arkeoloji Müzesinde korunan Roma İmparatorluk Dönemine ait terrakotta figürüdür (Lev. XI c). İsis olarak yorumlanmasının nedeni ise başındaki başlığı ve göğüs hizasındaki şalın düğüm şeklidir³⁰². Kyzikos yakınlarındaki Besbikos Adası'nda Athenaios'un oğlu Moskhion'un mezar steli üzerinde İsis ve Sarapis'in betimleri yer alır³⁰³. Bu da kültürün çevreye de hakim olduğunun bir belgesi olarak karşımıza çıkar.

²⁹⁵ Ünlüoğlu 2005, 105.

²⁹⁶ Vidman 1969, 161–165 no: 312–323.

²⁹⁷ Takács 2005, 164.

²⁹⁸ Ünlüoğlu 2005, 105.

²⁹⁹ Magie 1953, 176; Vidman 1969, 163 no: 318.

³⁰⁰ Magie 1953, 176.

³⁰¹ M. Ateş, *Mitolojiler ve Semboller* (2001) 36 Res. 27.

³⁰² Dunand 1973, 102.

³⁰³ Ünlüoğlu 2005, 106.

Mysia'nın kıyı kesiminde yer alan Adramytteion'da, İÖ 2. yüzyılda basılan sikkelerin arka yüzlerinde İsis Basileon yanında baykuşla betimlenmiştir³⁰⁴.

Mysia'nın iç kesimindeki Hadrianeia şehrinde İS 3. yüzyılda basılan sikkelerde Sarapis yalnız veya Kerberos ile birlikte ayakta durmaktadır. Bazı örneklerde ise tanrının yanında magistrat adı yer almaktadır. Yine bu kentte İmparator Caracalla'ya tanrı Sarapis'in heykeli sunulduğu (İS 206), Sarapis'in ise “*atalardan yadigâr*” tanrılar arasında görüldüğü belirtilmiştir. Mysia'nın iç kesimlerinde basılan sikkelerde (İS 2. – 3. yüzyıl) Sarapis portresi daha çok işlenmiştir³⁰⁵.

Mysia'nın önemli kenti Pergamon'da Mısır kültürüyle ilgili elimizdeki en erken buluntu İÖ 3 ya da 2. yüzyıla tarihlenen mermerden küçük bir sunak parçasıdır³⁰⁶.

Pergamon Aşağı Şehirdeki Ermeni Kilisesi yakınlarında bulunan ve İÖ 1. yüzyıla tarihlenen yazıtta; kült için kullanılan keten elbiseleri ve bütün nesnelere kutsal yere taşımakla görevli biri kadın diğeri erkek iki Hieraphoroi'un tanrıçanın emriyle Sarapis, İsis, Harpokrates, Osiris ve Apis'e heykel adanmış oldukları aktarılmaktadır³⁰⁷. Pergamon kenti için bir diğeri önemli veri bugün “Kızıl Avlu” olarak bilinen yapıdır. Yapının, İS 2. yüzyılın ilk yarısında, Traian ve Hadrian Döneminde Mısır tanrıları İsis, Sarapis ve Anubis adına adanmış olduğu kabul edilmektedir³⁰⁸.

I.3.F. Lykia Bölgesi

Lykia bölgesindeki Mısır egemenliği en erken Ptolemaios Philadelphos Döneminde (İÖ 285–246) başlamıştır. Yukarıda da vurgulandığı gibi, Lykia, Mısır tanrıları kültürünün Anadolu'da ilk görülen bölgelerinden birisidir.

³⁰⁴ Magie 1953, 175; Wroth 1894, 102 no: 1.

³⁰⁵ Magie 1953, 175, 176.

³⁰⁶ Koester 1998, 112; Takács 2005, 164.

³⁰⁷ Magie 1953, 175; Koester 1998, 112; Herodotos II 37 Mısır'da rahiplerin ketenden başka elbise giymediklerini belirtmektedir; Apuleius'un “Metamorphoses” kitabında, İsis kültürünü yöneten rahiplerin beyaz keten elbise giyildiği belirtmiştir. Dürüşken 2000, 132.

³⁰⁸ Wolfgang 2002, 204; Wild 1981, 179; Koester 1998, 112.

Ptolemaios Philadelphos ve onun sonrasında (İÖ 246–222) Lykia'nın Telmessos, Lissa³⁰⁹ ve Ksanthos şehirlerinde Mısır egemenliğine çok sayıda görülmektedir³¹⁰.

Ksanthos'ta Hellenistik Döneme ait bir depoda, İskenderiye ve Priene örneklerine benzer çok sayıda terrakotta İsis başı bulunmuştur³¹¹. Kent surları dibinde bulunan ve bugün British Museum'da sergilenen bir kabartma üzerinde ise her iki tanrının elinde bir bereket boynuzu betimlenmiştir (Lev. XI d). Bu tanrılar benzer tarzda sol ellerinde kornikopya ve başlarında taç taşır vaziyette gösterilmiştir³¹². Bunlara benzer bir kabartma Andriake'de, Myra limanında karşımıza çıkar (Lev. XII a)³¹³: Ayakta işlenmiş olan Sarapis figürünün yanında Kerberos değil bu defa bir grifon işlenmiştir. Adakta bulunan kişi de tanrılar kendisine adak adamasını emrettiğini belirtmiştir³¹⁴. Aynı yapının dış kapısında İmparator Hadrian ile karısı Sabina'nın büstleri bulunmaktadır. Sabina'nın şalı İsis'te görmeye alıştığımız şekilde düğümlenmiştir³¹⁵.

Kadyanda şehrinde Mısır tanruları kültürünün en iyi örneklerini Roma İmparatorluk Döneminde görmekteyiz. Bu kentin Roma İmparatorluk Dönemi yazıtlarında “πατρώοι” (atalardan kalma) tanrılar İsis ve Sarapis adına düzenlenen yıllık oyunlardan bahsedilmektedir³¹⁶. Mısır tanruları burada *πατρώοι* diye adlandırılmıştır ve bu epitheton'un İsis için de kullanıldığı bilinmektedir³¹⁷. Ayrıca kentte bulunmuş bir dekrette Sarapis rahibinin varlığından bahsedilir³¹⁸.

Rhodiapolis kentinde Mısır tanruları kültü Roma İmparatorluk Döneminde yoğunlaşmıştır. Kentte bulunmuş İS 2–3 yüzyıla tarihlenen bir lahit üzerindeki yazıtta birinin hırsızlık ya da zarar vermesi durumunda İsis ve Sarapis'e ceza

³⁰⁹ Lissa kenti bazen Karia bazen de Lykia bölgesine dahil edilmektedir. Sevin 2001, 136.

³¹⁰ Mısır egemenliği Telmessos kentinde İÖ 240, Lissa İÖ 277/4 ve Ksanthos ise İÖ 256 yıllarına tarihlenir. Magie 1953, 164; 177 dn 2.

³¹¹ Dunand 1973, 5.

³¹² Michaelis 1885, 287–289 Pl. VIII; Dunand 1973 Planche V 1; LMCI c. VII/2 511, 125a.

³¹³ Magie 1953, 177.

³¹⁴ Dunand 1973, 5 Planche II; Vidman 1969, 175 no: 348.

³¹⁵ Anabolu 2001, 40.

³¹⁶ Magie 1953, 177; Vidman 1969, 174 no: 343, 344; Dunand 1973, 6.

³¹⁷ Ünlüoğlu 2005, 98; Magie 1953, 177.

³¹⁸ Vidman 1969, 174 no: 342.

ödemesi gerektiği yazılıdır³¹⁹. Ayrıca kentte İsis ve Sarapis'e adanmış bir kutsal alanın varlığı da bilinmektedir³²⁰. Sidyma'da da "*Helios Zeus Sarapis*" adına bir altar yaptırıldığı bilinmektedir³²¹.

Hellenistik Dönemde, Phaselis dışında, Lykia bölgesinin hiçbir kent sikkeleri üzerinde bu tanrıların betimlerine bugüne kadar rastlanılmamıştır³²². Bu sikkelerin arka yüzlerinde tanrıça İsis'in başlığı, lyra (lir) ve meşale kompozisyonu oluşturulmuştur (Lev. XII b) ³²³. Buna benzer kompozisyon tartışmalı da olsa Olympos kentinin birkaç sikkesinde de görülmektedir³²⁴.

I.3.G. Pamphylia Bölgesi

Pamphylia bölgesinde Mısır tanrılarına adanmış çok az sayıda yazıt bilinmektedir. Kilikia sınırındaki Hamaksia şehrinde tarihi belli olmayan yazıtta, pronaoslu bir Sarapion'dan bahsedilmektedir³²⁵. Bölgede İsis kültü ancak Roma İmparatorluk Döneminde görülür³²⁶. Roma İmparatorluk Döneminden önce Kült, bölgenin sadece Aspendos kentinde tanınmış olabilir. Aspendoslu Zoilos'un yazdığı mektupta, rüyada kendisine görünen Sarapis'in, adına bir tapınak inşa ettirmesini ve bir rahip görevlendirmesini emrettiğini belirtmiştir³²⁷. Hellenistik Dönem için Aspendos'taki Mısır tanrılarının varlığı, bu şekildeki bir varsayım üzerine dayandırılmaktadır. Bununla birlikte Roma İmparatorluk Dönemi kent sikkelerinde İsis ve Sarapis'in varlığı yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır³²⁸. Bu sikkeler üzerinde Sarapis, ayakta veya oturur (Kerberos'la birlikte) durumda resmedilmiştir. Diğer sikke örneklerinde İsis Pelegia (Lev. XII c) olarak işlenmiştir³²⁹. Sikkeler üzerinde yaygın olmayan bir tipte ise, Sarapis oturmuştur

³¹⁹ Ünlüoğlu 2005, 98; Vidman 1969, 176 no: 347.

³²⁰ Magie 1953, 177.

³²¹ Magie 1953, 177; Ünlüoğlu 2005, 98.

³²² Magie 1953, 177.

³²³ Troxell 1982, 65. Plate 7, 8.

³²⁴ Troxell 1982, 70 Plate 9, 48.

³²⁵ Magie 1953, 177; Vidman 1969, 176 no: 349; Fraser 1960, 33 dn 1.

³²⁶ Dunand 1973, 7.

³²⁷ Dunand 1973, 7 v.d.

³²⁸ Magie 1953, 177.

³²⁹ Magie 1953, 177; Hill 1897, 104 no: 85, 86 ve 98.

ve yüzü İsis'e dönüktür; Sarapis'in arkasında duran kadın figürü, elinde meşale tutmaktadır (Lev. XII d)³³⁰.

Perge Sütunlu Cadde ele geçen İsis, Sarapis ve Horus-Harpokrates'in İS 2. yüzyıla tarihlenen heykelleri bugün Antalya Müzesi'nin Perge salonunda yan yana sergilenmektedirler³³¹. Ancak kültün burada ne kadar eskiye gittiği ve ne kadar kabul gördüğü hakkında bilgilerimiz eksiktir. Side kentinde de, Geç İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen ve σύνναοί θεοί'a adanmış bir yazıtta, Mısır tanrılarını varlığına dair bir ifade yer alır³³². 1960 yıllarında bulunan bu yazıtta İsis ve Sarapis rahibinden söz edilmesi kültün varlığını destekler niteliktedir.

I.3.H. Pisidia Bölgesi

Pisidia bölgesinin dağlık yerinde yer alan Adada kentinde, Zeus Megistos Sarapis'e ve tanrılaştırılmış İmparatorlara naos ve bunu çevreleyen atölyeler ile portikolar adanmıştır. Kentin İS 2. ve 3. yüzyıla tarihlenen sikkelerinde Sarapis büstü ya da oturur vaziyette ve yanında Kerberos'la birlikte işlenmiş Sarapis betimi görülmektedir³³³.

Sagalassos'ta, Geç Hellenistik Dönem Çeşme'nin önündeki avluda yapılan kazılarda, dolgu malzemesi arasında Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenen bir İsis büstü bulunmuştur³³⁴. Phrigya bölgesine komşu kent Apollonia'da, Caracalla dönemi sikkelerinde Mısır tanrılarını farklı bir biçimde işlenmiştir³³⁵: Sarapis önünde duran İsis'e sağ kolunu uzatmıştır, Harpokrates ise Sarapis'in arkasında durmaktadır. Kremna'da, Gordianus III Dönemi (İS 238–244) sikkeleri üzerinde İsis, elinde patara ve situla tutar halde ayakta betimlenmiştir³³⁶.

³³⁰ Magie 1953, 177; Hill 1897, 288 no: 97; Blumer 1991, 321, no: 45, 49 ve 51.

³³¹ Magie 1953, 177; bk. M. E. Özgür, *Skulpturen Des Museums Von Antalya I* (1987). Tafel 26–28.

³³² Dunand 1973, 8, 9; Vidman 1969, 177 no: 350.

³³³ Magie 1953, 178.

³³⁴ Waelkens 1992, 329.

³³⁵ Magie 1953, 179; Hill 1897, 202 no: 3.

³³⁶ Magie 1953, 179; Hill 1897, 217 no: 10,11; 225 no: 14; 244 no: 26; 303 no: 10a.

Pisidia bölgesinde Mısır tanrıları kültürüne ait daha erken buluntuya rastlanılmamıştır. Kuşkusuz kült, doğu kültürlerine ilginin arttığı Severuslar ve Suriyeli kraliçeler döneminde gelişmiştir³³⁷.

I.3.I. Kilikia Bölgesi

Kilikia kıyısında Mısır tanrılarına adanmış yegâne yazıt, günümüzdeki Sis kasabasının yakınında bulunmuş olan ve Roma Dönemine tarihlenen örnektir³³⁸. Adakta bulunan kişi, teşekkür sunusu niteliğinde “*Sarapis’e, on bin isimli İsis’e ve onlarla ilişkideki tanrı ve tanrıça onurlarına*” bir kutsal alan inşa ettirmiştir.

Tarsus Gözlükule’de Sarapis ve İsis tanrılarına ait çok sayıda terrakotta figürin ve figürin parçası açığa çıkartılmıştır³³⁹: Figürinler başında kalathos taşımaktadır (Lev. XII e). Tarsus kenti için Maximinus Döneminde (İS 235–238) basılan sikkelerde, oturan Sarapis ve İsis figürü arasında başka tanrılar da yer almaktadır. Valerianus ve Gallienus Döneminde (İS 253–268) basılan sikkelerde ise İsis miğferli ve kanatlıdır. Elinde sistrum ve kornikopya taşımaktadır ayak dibinde ise, dümen gibi farklı atribütler bir aradadır³⁴⁰. Tarsus’ta bulunan diğer örnekler ise İsis ve Sarapis’in betimlendiği kandil parçalarıdır. İS 2. yüzyıla tarihlenen bir kandil parçasında hilal içine yerleştirilmiş İsis başının üzerinde daire biçiminde bir haç görülmektedir. Diğer örnekte İsis ve Sarapis birlikte görülmekte bu örneklerde de hilal şekli göze çarpmaktadır (Lev. XIII a-c)³⁴¹. Tarsus’tan başka bir figürin yüksek arkalıklı bir sandalyede oturan ve ellerini kucağındaki çocuğa koymuş olan kadın betimidir (Lev. XIII d)³⁴². H. Goldman bu sahneyi, mistik erginlenme sahnesi ya da kucağındaki çocuğu iyileştiren İsis mucizesi olarak yorumlar. Kilikia bölgesinin önemli kenti Tarsus’ta Antoninuslar Döneminden önce Mısır tanrılarıyla ilgi sikke görülmezken, Kilikia’nın diğer şehirlerinde karşımıza çıkması şaşırtıcıdır. Flaviopolis’te, Antoninus Pius, Marcus Aurelius,

³³⁷ Dunand 1973, 10.

³³⁸ Magie 1953, 177, 178; Dunand 1973, 13; Vidman 1969, 177 no: 351.

³³⁹ Kater-Sibbes 1973, 67 no: 383–390; Goldman 1935, 531 fig. 6.

³⁴⁰ Magie 1953, 178.

³⁴¹ Dunand 1973, Planche IV 3–6.

³⁴² Dunand 1973, 12. Planche IV 2.

Commodus, Caracalla ve Alexander Severus dönemi sikkelerinin arka yüzlerinde Mısır tanrılarının, büstleri görülmektedir³⁴³.

I.3.J. Phrygia-Galatia ve Kapadokia Bölgeleri

Phrygia bölgesi içindeki Roma İmparatorluk Döneminin birçok kentinde basılan sikkelerde, Sarapis benzer bir tarzda işlenmiştir³⁴⁴. Bölgede kültün tanınması ve yayılması Severuslar Döneminde olmuştur. Muhtemelen tek erken istisna Laodikeia kentidir³⁴⁵.

Kentin Batı Tiyatrosu'nun güneydoğusunda gün ışığına çıkartılan yapı, İsieion (İsis Tapınağı) olarak nitelendirilmiştir. Çünkü İS 2. yüzyıla tarihlenen yapıda, tanrıçanın iyi korunmuş bir heykeli bulunmuştur³⁴⁶. Hierapolis, Laodikeia, Prynnessos ve Synnada kentlerinde ayakta duran ve elinde sistrum veya situla tutan İsis figürleri sikkelerin arka yüzlerinde görülmektedir (Lev. XIV a)³⁴⁷. Ayrıca Laodikeia kentinde sadece İsis başlığının betimlendiği sikkeler Augustus Döneminden (İÖ 30, İS 14) itibaren bilinmektedir (Lev. XIV b)³⁴⁸.

Aizanoi kentinde bulunan ve Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenen sikkelerin ön yüzünde Sarapis büstü veya portresi, arka yüzde ise ayakta duran İsis işlenmiştir³⁴⁹. Benzer figürler aynı tarihli diğer Phrygia kent sikkelerinde de görülmektedir³⁵⁰.

³⁴³ Dunand 1973, 12, 13.

³⁴⁴ Magie 1953, 177, 178. Bu kentler: Aizanoi, Apameia, Ceretapa, Colossae, Dionysopolis, Eucarpia, Eumeneia, Hierapolis, Hyrgaleis, Laodikeia ad Lycum, Prynnessos, Stectorium, Synnada, Themisonium ve Tiberiopolis'deki sikkelerde Sarapis büstü veya portresi bulunmaktadır. Head 1906, 26 no: 25–27; 91 no: 129–131; 154 no: 2; 184 no: 11, 12.

³⁴⁵ Dunand 1973, 46.

³⁴⁶ Machteld 1964, 160.

³⁴⁷ Magie 1953, 179; Head 1906, 366 no: 28; 397 no: 27; Blumer 1991, 286 no: 2.

³⁴⁸ Magie 1953, 179; Head 1906, 286 no: 61–63, 86; Blumer 1991, 264 no: 10.

³⁴⁹ Magie 1953, 178.; Head 1906, 48 no: 10, 11; 232 no: 29–31; 274 no: 6; 419 no: 7; Blumer 1991, 200 no: 15.

³⁵⁰ Dunand 1973, 46. Bu kentler: Amorio, Bria, Colossae, Hierapolis, Hyrgaleis ve Themisonium'dır.

Kotaion, Midaeion ve Temenouthyrai³⁵¹ kent sikkelerinde Sarapis, ayakta ve alışılmış portre tarzında resimlenmiştir. Sağ kolu havada durur. Sol elinde ise bir asa tutmaktadır³⁵².

Galatia'nın Mısır tanrılarıyla ilişkisini belgeleyen veriler arasında, Ankyra kentinde Roma İmparatorluk Dönemine ait yazıtta İsis *κῠρία*'ya yapılan adaktan bahsedilmesi gösterilebilir³⁵³. Marcus Aurelius Dönemine (İS 161–180) tarihlenen bir yazıtta: “*Zeus Helios Sarapis ve Synnaoi Theoi için*” denilmektedir. Adakta bulunan şahıs aynı zamanda Sarapis'in rahibi olan bir İskenderiyelidir. Ayrıca da bu şahsın “Sevgili İsis” için de bir adak yaptırdığı da bilinmektedir³⁵⁴. İS 2. yüzyılın sonu ile 3. yüzyıla ait Ankyra sikkelerinin arka yüzlerinde Sarapis'in büstü görülmektedir (Lev. XIV c)³⁵⁵. Ayrıca tanrı ayakları dibinde, sol tarafta bulunan çok süslü bir altara bakarken de gösterilmiştir³⁵⁶.

Bölgenin ikinci önemli kenti olan Pessinus'ta Claudius Dönemine (İS 41–54) ait bir sikkede oturan Sarapis tipi karşımıza çıkar³⁵⁷. Marcus Aurelius (İS 161–180) ve Caracalla Dönemi (İS 198–217) sikkeleri üzerinde, benzer tipteki Sarapis portresi, İsis'in ve Harpokrates'in alışılmış tipi ile birlikte görülmektedir³⁵⁸.

Yabancı tanrıların kolay kolay tapınım görmediği Kappadokia bölgesinde çok sayıda yerel kült bulunmaktadır³⁵⁹. Mısır tanrıları bölgedeki Kaisareia şehrinde, ancak Marcinus (İS 217–218) ve Alexander Severus (İS 222–235) zamanında basılan sikkede görülmektedir. Bu sikkelerde Sarapis, alışılmadık bir tarzda ayakta: Sağ elini havaya kaldırmış ve sol eliyle de bölgenin en yüksek noktası Argaios (Erciyes) dağının simgesini havada tutmaktadır (Lev. XIV d)³⁶⁰.

³⁵¹ Kent Lidya bölgesine dahil edilmiş; ancak 5. yüzyılda Phrygia'nın Pakatiane bölgesine dahil edilmiştir. Lidya, Phrygia ve Mysia'nın sınırlarını oluşturuyordu. Sevin 2001, 188.

³⁵² Magie 1953, 179; Head 1906, 168 no: 52; 417 no: 39; 263 no: 188; 264 190.

³⁵³ Dunand 1973, 14; Vidman 1969, 171 no: 334.

³⁵⁴ Magie 1953, 179; Dunand 1973, 14-16.; Vidman 1969, 171 no: 335.

³⁵⁵ Magie 1953, 179; Wroth 1964, 16 no: 46.

³⁵⁶ Magie 1953, 179.

³⁵⁷ Magie 1953, 179; Wroth 1964, 21 no: 20.

³⁵⁸ Magie 1953, 179.

³⁵⁹ Dunand 1973, 17.

³⁶⁰ Magie 1953, 180.

I.3.K. Bithynia-Paphlagonia ve Pontus Bölgeleri

Mısır tanrıları kültürünün Bithynia bölgesine girişi, Anadolu sahilinde yer alan diğer bölgelerden daha geç dönemde gerçekleşmiştir. Bölgede Mısır kültürüne ilişkin belgeleri Roma İmparatorluk Dönemi öncesine ait veriler henüz bilinmemektedir³⁶¹.

Bithynia bölgesinin Nikomedeia şehrinde, İS 2. yüzyıla ait bir İsis tapınağının yangınla tahrip edildiğinden bahsedilmektedir³⁶². Ancak Nikomedeia’da Mısır tanrıları kültürü daha önceden tanınmış olmalıydı, çünkü İÖ 1. yüzyılın başına tarihlenen bir Delos yazıtında, Nikomedeialı Hagios’un oğlu Oneirokrites Menodoros’tan bahsedilmektedir. Delos’taki Sarapis tapınağına çağrılan bu uzman, görevini yaşadığı şehirde icra etmiş olmalıydı³⁶³.

Daha sonraki zamanlarda İsis ve Sarapis kültürü Prusa’da (Bursa) görülmektedir. Bu kültürün bir rahibi ile bir grup kült adayının ismi bir yazıtta geçmektedir³⁶⁴. Ayrıca Prusa ve Kios sikkelerinde, oturan ve ayakta duran Sarapis yalnız veya Kerberos’la birlikte da betimlenmiştir (Lev. XIV e,f)³⁶⁵ Bu tip sikkeler diğer Bithynia şehirlerinde de görülmektedir³⁶⁶.

Hadrianus’dan (MS 117–138) Gallienus Dönemi sonuna kadar (MS 260–268) birçok sikke basımında Sarapis’in kendisi, İsis, Harpokrates ve Apis’ten tüm grup üyelikleriyle birlikte ortaya çıkmıştır³⁶⁷. Nikomedeia şehrinde basılan sikkelerde sadece Sarapis’in ayakta bilinen örnekleri dışında İmparator, tanrı tarafından taç giydirilirken betimlenmiştir. Tanrının oturan betimlerinde, ayaklarının dibinde oturan Kerberos yer almaktadır³⁶⁸. Rüzgârla şişirilmiş yelkeni ile İsis Pharia veya

³⁶¹ Dunand 1973, 105.

³⁶² Magie 1953, 176; Genç Plinius (Epistulae. X. 33) mektubunda İsis tapınağının yıkımını anlatır.

³⁶³ Ünlüoğlu 2005, 107.

³⁶⁴ Bu kült adaylarının Delos Adasındaki İsis ve Sarapis’in sekiz erkek ve yedi kadından oluşan dekastai grubunu hatırlattığını belirlemiştir. Magie 1953, 176.

³⁶⁵ Magie 1953, 176.

³⁶⁶ Apameia Myrleia’da ve Caesarea Germanice’de görülmekte, Crateia Flaviopolis ve Prusias ad Hypium’da sikkelerde Sarapis başı yer almaktadır.

³⁶⁷ Boyana 1997, 70.

³⁶⁸ Magie 1953, 176.

Euploia olarak görülmüştür (Lev. XIV g)³⁶⁹. Bazen de Sarapis, Helios ve İsis birbirlerine bakarken betimlenmişlerdir. Benzer tarzdaki sikkelerin çoğu Nikaia şehrinde de karşımıza çıkar. Caracalla Sarapis ile birlikte betimlendiği sikkede bir geminin ön kısmında tanrıyla yüz yüze oturmuştur. Başka bir sikkede ise, ayakta ve Harpocrates figürü ile gösterilmiştir³⁷⁰. Hadrianus zamanından itibaren kabul görmeye başlayan kült Caracalla yönetiminde gelişerek çoğalmıştır³⁷¹.

Paphlagonia bölgesindeki Mısır tanrılarında İsis'in varlığı, Amastris ve Sinope kentlerinde Roma Döneminde darp edilen sikkelerde ortaya çıkmaktadır. Amastris kentinde Faustina Dönemine ait (İS 161–180) bir sikkede İsis başı sağa dönük bir şekilde sikkenin arka yüzünde görülmektedir. Ayrıca İsis Pharia olarak betimlenmiş sikkeler de bilinmektedir. Sinope kentinde de Marcus Aurelius (161–180) Dönemi sikkelerinde İsis görülmektedir³⁷². Kastamonu ili, Araç ilçesindeki Orta Güney köyde bulunan bir yazıt Mısır tanrılarının bölgedeki varlığını ispatlamaktadır³⁷³: İS 2 – 3. yüzyıla tarihlenen yazıtta, I. Thrakia “*Helios-Sarapis, İsis'e*” İsis κυρία (Yüce efendi İsis) ve Synnaioi Theoi'a teşekkür sunusunda bulunmuştur. Senatör sınıfındaki Claudia Paula adındaki bir kadın, İsis'in rahibesi şeklinde görülmektedir³⁷⁴. Bu bulgularla tanrıçanın varlığı kentte ispatlanmaktadır.

Paphlagonia bölgesinde Sarapis kültürünün varlığını kanıtlayan bulgular olarak Gangra/Germanikopolis, Neoklaudiapolis ve Sinope kentlerinde sikkeler ve tartışmalı olmakla birlikte Sinope kentindeki Sarapis'e adanmış olan kült alanı ve bu kült alanında bulunmuş olan tanrının maskeleri gösterilebilir³⁷⁵.

Gangra/Germanikopolis kentinde Septimius Severus ve eşi Julia Donma Dönemine (İS 193–211) tarihlenen sikkelerde, Neoklaudiapolis kentinde Antoninus Pius (İS 138–161) ve Commodus Dönemi (İS 176–192) sikkelerinde,

³⁶⁹ Boyana 1997, 70.

³⁷⁰ Magie 1953, 176.

³⁷¹ Boyana 1997, 70.

³⁷² Işık 2004, 141–143.

³⁷³ Dunand 1973, 15; Vidman 1969, 170 no: 332.

³⁷⁴ Magie 1953, 180; Robinson 2000, 311 no: 39.

³⁷⁵ Işık 2004, 188–190.

Sinope kentinde ise Antoninus Pius zamanından, Gallienus Dönemine kadar (İS 253–268) olan sikkelerinde kesintisiz olarak Sarapis portresi görülmektedir³⁷⁶. Bu kentte Mısır tanrılarıyla ilgili belgelerden bir tanesi İS 2. ya da 3. yüzyıla tarihlendirilen bir kadın heykelinin kaide kısmındaki yazıt parçasıdır³⁷⁷. Yazıtta yakınlardaki Sarapis kutsal alanı tanımlanmaktadır. Ayrıca Helios Sarapis’e teşekkür sunusunda da bulunmaktadır³⁷⁸. Bölgenin Sinope kentinde Sarapis’e adanan birçok yazıtta Sarapis “*Helios Zeus Sarapis*” şeklinde tanımlanmıştır³⁷⁹.

1951 yılında Sinope kentinde E. Akurgal ve L. Budde tarafında yapılan kazıda 15 m. uzunluğunda ve 8.6 m genişliğinde bir tapınak kalıntısına rastlanmıştır. Kazı bulgularında anlaşıldığına göre bu kutsal alanın İÖ 4. yüzyılda kurulduğu ve uzun bir müddet kullanılmıştır³⁸⁰. Bu tapınağın hangi tanrı için inşa edildiği kesin olarak bilinmemekle beraber İÖ 4. yüzyıla ve Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenen Sarapis’e ait olabilecek maskların varlığı bilinmektedir³⁸¹.

Yukarıda belirtildiği gibi, Sarapis’in Sinop’tan ithal bir tanrı olduğu yorumu ve Akurgal-Budde tarafından kazılan ve tartışmalı kabul edilen Sarapis tapınağı dışında, Mısır tanrılarının Sinope kentinde erken dönemde varlığını kanıtlayacak belge, bugün için eksiktir.

Mısır tanrılarıyla ilgi bulgular Pontus bölgesinde yok denecek kadar azdır. Mısır tanrılarına adanmış bir yazıt Merzifon’un güneyinde yer alan Gölköy’de ele geçmiştir³⁸². Bu yazıt Zeus-Sarapis’e adanmıştır. Amisus kentinde Hadrianus zamanında basılan sikkelerde Sarapis, Kerberos’la birlikte oturmuş durumda İsis ise alışılmış pozu içindedir. İS 3. yüzyıldan Trapezus sikkelerinde, tanrının hem büstü verilmiştir hem de elinde çelenk ve palmiye dalı tutmuş bir şekilde betimlenmiştir³⁸³.

³⁷⁶ Işık 2004, 188–190.

³⁷⁷ Magie 1953, 180.

³⁷⁸ Magie 1953, 180; Robinson 2000, 315–323 no: 30, 48, 64.

³⁷⁹ Robinson 2000, 315–323.

³⁸⁰ Robinson 2000, 315–323; E. Akurgal- L. Budde, *Berich Über Die Ausgrabungen In Sinope* 1956, 27 v.d.

³⁸¹ Işık 2004, 190.

³⁸² Işık 2004, 190, 191; Vidman 1969, 171 no: 333.

³⁸³ Magie 1953, 180.

I.3.L. Bölüm Değerlendirme

Egemenlik toprakları geniş bir alana yaymış dönemin güçlü devleti Ptolemaioslar tarafından yaratılan Sarapis kültü, kısa zamanda geniş bir alana yayılmıştır. Mısır tanrısı İsis ve Sarapis'e adanmış tapınakların yayılım alanları incelendiğinde; bu tapınakların deniz kıyısı olan bölgelerde yoğunluk gösterdiği, kültürün ise Hellenistik Dönemden itibaren Ptolemaiosların egemen olduğu topraklarda, başta Akdeniz ve Ege çanağı olmak üzere, deniz ticaretinin yoğun yaşandığı bölgelerde yayıldığı görülmektedir. R. Wild³⁸⁴ tarafından İsis ve Sarapis'e adanmış kutsal alanların belirtildiği harita ile bu yayılım daha rahat anlaşılabilir (bk. Har. 3).

F. Dunand'ın, 1980'li yıllarda tanrıça İsis'in Anadolu'da ve Suriye'deki arkeolojik bulgularını işlediği haritaya bakıldığında kültürün yayılım batıdan bölgelerden doğuya doğru külte ait verilerin azaldığı görülmektedir (bk. Har. 2). Karia, Lykia, İonia, Aiolis, Kilikia, Mysia ve Bithynia bölgelerinden gelen arkeolojik malzemenin gösterdiği gibi Anadolu'da Mısır tanrılarının izleri yoğun bir şekilde görülmektedir. Bu yoğunluk deniz kıyısındaki bölgelerde daha belirgindir. Anadolu'da İsis'e adanmış arkeolojik malzeme içerisinde tapınak ve yazıtları Ege, Akdeniz ve Marmara gibi deniz kıyısındaki bölgelerde yoğun bir şekilde görülürken, iç bölgelerde sikke v.b. buluntular yoğunluk görülmektedir.

Anadolu'da İsis ve Sarapis tapınımla ilgili (genellikle beraber) yazıtlar genellikle bu tanrılar için adanan kutsal alanlardan, festivallerden veya rahiplerden bahsetmektedir. Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu ve çevresindeki adalarda İsis ve Sarapis'e adanmış otuz yedi kült alanı bilinmektedir. Arkeolojik verilere göre bu yerlerin yirmi bir tanesi Hellenistik Döneme tarihlenmektedir. Yirmi bir kült alanının on beşi tanesi Mısır egemenliğindeki altında veya onun etkisi altındaki alanlarda görülmektedir³⁸⁵.

³⁸⁴ Wild 1981, Plate XXX.

³⁸⁵ Magie 1953, 181.

Buna karşın sikkeler üzerinde İsis ve Sarapis betimlerini daha çok görmekteyiz. Anadolu'daki yüz on sekiz sikkenin ki bunların yetmiş üçü Roma'nın Asya eyaletlerindeki kentlerde görülmektedir. Bu yetmiş üç adet sikkenin on sekiz tanesi Bithynia, Paphlagonia ve Pontus'ta; on yedi tanesi Lykia, Pamphylia ve Kilikia'dadır. Bu sikkelerin en eken tarihlisi Hellenistik Dönemdeki Rhodos ve Halikarnasos kent sikkeleridir ve bunların arka yüzlerinde İsis başı bulunmaktadır.

Roma egemenliğinden önce Asya şehir sikkelerinde sadece İsis tapınımını yansıtan örnekler bilinmektedir. Sarapis, Anadolu'daki sikkelerinde en erken betimlenmesi Claudius zamanında (İÖ 41–54) Pessinus ve Iconium şehir sikkeleri üzerinde görülmektedir³⁸⁶. Sikke üzerindeki en erken Sarapis portesinin ise Ptolemaios VI (İÖ 170) zamanına ait olduğu basıldığı bilinmektedir³⁸⁷. Sarapis'in tek başına betimlendiği sikkeler, İsis'in betimlendiği sikkelerden daha fazladır. İsis ve Sarapis'in çift olarak büstleri ve yüz yüze figürleri Antoninus Pius (İS 138–161) zamanından Gallus (İS 251–253) zamanına kadar çok sayıdaki şehir sikkeleri üzerinde görülmektedir³⁸⁸.

³⁸⁶ Magie 1953, 182.

³⁸⁷ Michaelis 1885, 291.

³⁸⁸ Magie 1953, 181.

BÖLÜM II: KAUNOS'TAKİ SARAPİS VE İSİS İZLERİ

Yukarıda da belirtildiği gibi, Sarapis kültürünün ortaya çıkışıyla ilgili olarak çeşitli görüşler vardır ve bunların en yaygın olanı da kültürün Ptolemaioslar Döneminde ortaya çıktığıdır. Ptolemaioslar'ın, Anadolu'daki en erken yayılım alanlarından birisi de kuşkusuz Karia Bölgesidir³⁸⁹. Söz konusu bu sülalenin Karia'nın önemli bir liman kenti olan Kaunos'taki varlığı, Limyra'da bulunmuş bir karar yazıtıyla (İÖ 288/287) belgelenmiştir ve bu sülalenin Kaunos'taki egemenliklerinin İÖ 3. yüzyıl boyunca olmasa da uzunca bir süre devam ettiği bilinmektedir³⁹⁰.

Bugünkü bilgilerimize göre Sarapis ve İsis kültürünün İskenderiye dışında görüldüğü en erken bölgelerden birinin Karia olması³⁹¹ kültürün, İÖ 4. yüzyılın başlarına kadar Karia ve Lykia arasında küçük bir bölgenin de başkentliğini yapmış olan Kaunos'ta görmemiş olması düşünülemez. Karia'nın Lykia sınırındaki önemli bir liman kenti olan Kaunos, Ege ile Akdeniz arasında ticaret yapan gemiler için fevkalade stratejik öneme sahip bir noktadaydı. Kentin fiziki coğrafyası göz önüne alındığında, hinterlandı kuzeyden Menderes ovasına açılan dağlarla, batı yönden ise denize bakan kaya mezarları ve vadileriyle Karia'nın öteki kısımlarından ayrılmış, yüzünü doğuya ve güneydeki Lykia'ya çevirmiştir³⁹².

Kaunos antik kentinde bugüne kadar ele geçen yedi yazıt, İsis ve Sarapis'in Kaunos'taki varlığını kanıtlamıştır³⁹³. Bu yazıtların biri İsis'e, üçü Sarapis'e, geri kalan üçü de her iki tanrıya adanmıştır. Bu yazıtlardan ikisi üzerinde “*tanrısal emir gereğince*” ifadesi okunmaktadır³⁹⁴. Bilindiği gibi bu tarz emir ifadeleri, Mısır tanrılarına adanmış yazıtların tipik özeliğidir³⁹⁵. Bu iki yazıttan birinde (No:

³⁸⁹ Magie 1953, 163.

³⁹⁰ Ögün-Işık 2001, 20.

³⁹¹ Ünlüoğlu 2005, 96; Fraser 1960, 33.

³⁹² Ögün-Işık 2001, 14.

³⁹³ Marek 2006, 253–257, Abb. 66–72.

³⁹⁴ Marek 2006, 253 Abb. 66; 254 Abb. 67.

³⁹⁵ Dürüşken 2000, 139.

67) “...*Theoi Adelphoi*...” yazısı okunmaktadır ki, bu kültün varlığı daha İÖ 272/1 yılından beri bilinmektedir³⁹⁶.

İsis ve Sarapis adına adanmış yazıtları derleyen L. Vidman’a göre bu tanrılara adanmış yazıtların sayıca en fazla olduğu dönem İÖ 2. yüzyıldır³⁹⁷:

İÖ 4. yüzyıl:	2
İÖ 3. yüzyıl:	68
İÖ 2. yüzyıl:	269
İÖ 1. yüzyıl:	113
İS 1. yüzyıl:	72
İS 2. yüzyıl:	189
İS 3. yüzyıl:	123
İS 4. yüzyıl:	9

Ayrıca, 295 adet yazıt parçası daha vardır ki, bunların tarihi henüz saptanamamıştır.

Ancak yabancı tanrılara hiç mi hiç tahammülleri olmayan Kaunosluların, bu kültü erken bir dönemde benimsemiş oldukları muhtemeldir. Bu halkın yabancı tanrılara karşı olan tutumlarını Herodot’tan (Herodot I. 172) öğreniyoruz: “...*Yine bunlar başka bir defa toplanmışlar, aralarında kurulan yabancı tapınaklardan yararlanmayarak, yalnız kendi atalarından kalma tapınaklarda ibadete karar vermişlerdi. Daha sonra bunların bütün gençleri silahlanıp, mızraklarını havada sallayarak Kalynda sınırına dayandılar ve yabancı tanrıları kovaladıklarını söylediler...*”

Geleneklerine bu denli bağlı Kentte son yıllarda ele geçen iki stel böylesine yabancı bir kültün Kaunos’taki varlığını artık tartışmasız kılmıştır. Her iki Stelin gerek buluntu yeri dikkate alındığında, gerekse formunun detayları incelendiğinde, kentnin dini yaşamına giren bir yabancı kültün anlaşılmasında ne kadar özel buluntular oldukları ortaya çıkmaktadır. Bu da, bu iki stelin çalışmamıza neden konu edildiğinin açıklamasıdır.

³⁹⁶ Marek 2006, 254.

³⁹⁷ Wild 1981, 7; Vidman 1969.

Özellikle üç yüzünün özenle tıraşlanmış ve perdahlanmış olmasından dolayı, zamanında bir cephe önünde dikili duran bu iki steli, mercek altına alarak inceleyelim:

II.1. Stel Tipolojisi

Stel A: Yükseklik: 1.55 m; Genişlik:0.35 m; Derinlik: 0.32 m ölçülmektedir (Lev. XV a-e Çiz. 1) . Kireç taşından ince ve yüksekçe bir dikme formundadır; üst ve alt kısmı profillidir; kırılarak iki parçaya ayrılmıştır. Sağ üst kısmı tahrip olmuştur. Kaba tıraşlanmış üst yüzeyinde daha çok üçgen formunda bir dübel deliği açılmıştır. Stelin arka yüzeyi sonradan bir yiv şeklinde yontulmuştur. Stelin arka yüzü hariç üç yüzü de düz tıraşlanmış ve silinmiştir. Üç satırlık yazıt, tahrip olmuş üst profilin hemen altında yer almaktadır. Gövdenin yaklaşık ortasına alçak kabartma olarak bir altar yapılmıştır. Altarın dikdörtgen gövdesinin alt ve üst kenarı birer silme ile profillendirilmiştir. Semerdam formunda bir niş gibi çatı, gövdenin üzerine oturtulmuştur.

Üst profilin hemen altındaki üç satırlık yazıtın aşağıdaki tercümesi (İÖ 2. yüzyıl ya da 1. yüzyıl), C. Marek'in kaleminden aktarılmıştır³⁹⁸:

“Apollodoros’un oğlu rahip Hyllos (Sarapis) rahibi idi, bunu Sarapis ve İsis’e (adadı).”

Stel B: Yükseklik: 1.33 m; Genişlik: 0.41 m; Derinlik: 0.28 m'dir (Lev. XVI a-e Çiz. 2). Stel A gibi kireç taşından ve yine uzun ince bir dikme formundadır. Gövdenin her iki bitimi de profillendirilmiştir. Üst bitimde, alttan başlayarak korniş, ion kymationu; kyma reversa ve abacus. Alt bitimde ise, üstten başlayarak korniş; kyma reversa; topuk ve alt kenarına iki dış profili işlenmiş kaide. Üst ve alt bitimlerine anathyrosis işlenmiştir. Stel dört parça olarak günümüze ulaşmıştır; sol üst, sağ alt ve arka kısmı büyük ölçüde kırılmış ve tahrip olmuştur. Üst yüzeyine iki dübel yuvası vardır. Stel A gibi, bunun da arka yüzü hariç, geri kalan yüzeyleri tıraşlanmış ve silinmiştir. Yazıtın hemen altında, alçak kabartma olarak

³⁹⁸ Marek 2006, 256 Abb. 71.

yapılmış zeytin dalından bir çelenk yer almaktadır. Onun da altına, Stel A'dakine benzer dikdörtgen gövdeli, alt ve üst kenarları silme profilli alçak kabartma bir altar yerleştirilmiştir (0.28 m.). Üzerine, içi yine bir niş formunda oyulmuş bir çatı oturtulmuştur.

Çelenk motifinin hemen üzerindeki iki satırlık yazıtın ilk satırı üstteki kornişin üzerine kazılmıştır (İÖ 2. ya da 1. yüzyıl) C. Marek'in kalemiyle yazıtın tercümesi³⁹⁹:

“Deinarhos ..., (Sarapis) rahibi idi, (bunu) Sarapis'e adadı.”

Aşağıda detaylarıyla değinileceği gibi, stelleri özelleştiren üzerlerindeki alçak kabartmalardır. Bunlar form olarak çok yakın benzerlik içindedirler, ama ölçülerinde farklılıklar vardır:

	cm	cm
KABARTMA	STEL A	STEL B
Yükseklik	47	28
Genişlik	22	15
ALTAR		
Yükseklik	26	19
Genişlik	21	15
NİŞ		
Yükseklik	21	9
Genişlik	12.5	10
Derinlik	6	9

II.2. Stellerin Kült İçindeki Önemi

Kentte daha önce ele geçen yazıtlara ilaveten yeni bulunmuş olan bu iki stel, Mısır'ın bu önemli iki tanrısının Kaunos'taki varlığını tartışmasız olarak belgelemiştir. Çünkü yazıtlarının yanında bu her iki stel, gövdesi üzerine alçak

³⁹⁹ Marek 2006, 255 Abb. 70.

kabartma olarak yapılmış mimari dokusu ile bugüne kadarki bütün örneklerden ayrılmakta ve daha ilk bakışta kültle olan yakın ilişkisini ortaya koymaktadır.

Gövdedeki alçak kabartma mimari dokunun tipolojisi her iki örnekte de aynıdır: Üst ve alt kenarı birer “korniş” ile profillendirilmiş bir altar. Bunun da üzerine “semerdan” formunda bir çatı oturtulmuştur (Lev. XVII a,b). Motif, bütünü itibariyle bir “Lykia Lahdi” görünümündedir. Burada dikkati çeken özellik, bu tonozlu çatının içinin bir “niş” şeklinde oyularak fonksiyonel duruma getirilmiş olmasıdır ki, bize göre bunun Kült aktivitesi içinde özel bir yeri olmalıdır.

Kült için çok önemli bir görevi olduğuna inandığımız bu alçak kabartmanın benzer örnekleri yok denecek kadar azdır. Bunların buluntu yerleri ve/veya konumları da geçerli ve inandırıcı bir yorum yapma fırsatını vermekten uzaktırlar.

Benzer örneklerin biri Lagina’daki Hekation’da⁴⁰⁰, diğer bir örnek ise Sunion’dan bir adak kabartması üzerinde karşımıza çıkar⁴⁰¹. Bunlara yakın bir dizi benzer motif de Lindos Akropolis’inde ele geçmiştir⁴⁰². Ama bu örneklerin hiç birinde Mısır’ın bu ünlü tanrılarıyla olan bağlantısından söz edilmemektedir.

Lagina’daki örnek, Rhodos hâkimiyeti döneminden (İÖ 190–167) bir adak altarıdır (Lev. XVIII a) ve yazıtına göre de Leon’nun oğlu Hekate Menophilos’un rahibine aittir⁴⁰³.

Sunion örneği, büyük bir kaya külesinden kopmuş bir blok parçasıdır (Lev. XVIII b)⁴⁰⁴. Bloğun pürüzlü yüzeyi düzeltilerek, burada 30.7 x 44 cm. boyutunda bir panel oluşturulmuştur. Panelin sol tarafında sakalsız ve çıplak biçimde Herakles figürü yer almaktadır ve başı sağ profilden gösterilmiştir. Gövdesi, sanki her an sağa doğru hareketlenecekmiş gibidir. Sağ eliyle havaya kaldırdığı sopasını başının üzerinde tutarken, ileriye doğru uzattığı sol eliyle bir aslanı yelesinden

⁴⁰⁰ Schober 1933, Hekatenios 13 Abb. 2.

⁴⁰¹ Young 1941, 171 Fig. 3.

⁴⁰² Dyggve-Poulsen 1960, 443 no: 175; 444 no: 176; 445 no: 177; 503 no: 224.

⁴⁰³ Schober 1933, Hekatenios 14.

⁴⁰⁴ Young 1941, 185.

yakalamıştır. Aslanın önünde, sol tarafa doğru hamle yapan Girit Boğası'nın yüzü görülmektedir. Figürlerin arkasında alçak kabartma olarak yapılmış iki ağaç yer almaktadır. Bu ağaçlardan aslanın arkasında yükseleni bir hurma, (palmiye) boğanın arkasında bulunan diğeri ise bir zeytin ağacıdır. Ağaçların arasına bir yapı yerleştirilmiştir. Alt ve üst kenarları birer kornişle sınırlandırılmış olan yapı kare formundadır. Üst kornişin her iki köşesinden çıkan çizgiler üçgen alınlıklı bir çatıyı oluşturmaktadır. Bu çatının içi 2 cm'den biraz daha derin oyulmuştur⁴⁰⁵. Bu formuyla bina daha çok bir “*naiskos*” dur. Ancak kabartmanın buluntu yerinin belli olmaması, üzerindeki kompozisyonun yorumunu desteksiz bırakmaktadır. Bu da doğallıkla farklı görüşleri ortaya çıkarmaktadır. Örneğin Herakles Figürü. Kahramanın sakalsız ve genç işlenmiş olması, onun daha genç karakteri olan ve Attika versiyonu olarak kabul edilen “*Theseus*” olabileceğine olanak vermiştir. Ayrıca, hurma (Palmiye) ve zeytin ağaçları arasındaki küçük bir tapınak görünümündeki yapı, yalnızca Leto kültüyle ilişkilendirilmek istenmiştir⁴⁰⁶. Yapının Kaunos stelleri üzerindeki “altar” kabartmasına biçim olarak yakınlığından kuşku yoktur. Her yıl tanrıça İsis adına düzenlenen *Navigium Isidis* bayramında, rahiplerin tören yürüyüşünde tanrıçanın gökyüzünün hâkimi oluşuyla ilgisini anımsatan altın bir hurma yaprağının taşıdığı⁴⁰⁷ ve tanrı Sarapis'in başındaki kalathosun üzerinde bazen zeytin dalı resmedildiği ve bundan dolayı da mimari yapanın bu kutsal ağaçların kült içerisinde önemli birer yeri olduğu bilinmektedir⁴⁰⁸.

Lindos Akropolünden dikdörtgen mermer bir blok (65 x 33.8 x 27.5 cm) üzerindeki alçak kabartma (Lev. XVIII c)⁴⁰⁹, Kaunos stellerinin alçak kabartmasına benzerliği ile dikkat çekicidirler. Bir altar ya da küçük bir naos görünümündeki semerdam çatılı, 12 x 10.8–14.7 cm boyutundaki bu alçak kabartmanın tasarımı, “Stel B” örneğimizin gövdesi üzerindeki küçük mimari yapıya çok yakın durmaktadır. Lindos örneğinin semerdam çatı formundaki nişin ölçüleri de Kaunos örneğine yakındır⁴¹⁰. Blok üzerindeki yazıt yalnızca bir adak

⁴⁰⁵ Young 1941, 185, 171 Fig 3.

⁴⁰⁶ Young 1941, 186.

⁴⁰⁷ Dürüşken 2000, 131.

⁴⁰⁸ Dunand-Zivie 2004, 216.

⁴⁰⁹ Dyggve-Poulsen 1960, 442 no: 175.

⁴¹⁰ Dyggve-Poulsen 1960, 442 no: 175 (Y.:11; G.:10.8 ve D.: 5 cm).

yazıttır ve adağı yapan kişinin belirtilmemiş olması da bunun daha çok halktan birine ait olduğu düşüncesini akla getirmektedir⁴¹¹.

Lindos'dan başka bir örnek, yine dikdörtgen formunda bir mermer parçasıdır (Lev. XVIII d)⁴¹². Bu örnekteki alçak kabartmada hemen dikkati çeken, yalnızca niş karakterindeki semerdam çatının verilmiş olmasıdır. Alçak kabartmanın altındaki yazıt, bu adak taşını herhangi bir tanrı ile ilintili kılmamaktadır, aksine bir ölümlüye aittir: Heykeltıraş “Lusias Kios” un babasına⁴¹³.

Herakles heykel kaidesi olarak yorumlanan mermer stel de yine bir Lindos örneğidir (Lev. XIX a). 1.22 m yükseklik ve 46–60 cm arasında değişen bir genişliğe sahip Lartos mermerinden stelin arka yüzünün üst tarafına bir aslan postu işlenmiştir ki, buradan hareketle de, Hellenistik Dönemde yoğun olarak bilinen “sarhoş” pozunda bir Herakles figürünün varlığı düşünülmektedir⁴¹⁴. Burada da karşımıza çıkan semerdam çatı formundaki niş (11 x 10. 8 x 5 cm), yorumsuz bırakılmıştır.

Akropol kapısının içinde gömülü olarak ele geçen bir blok, Lindos'tan son örnektir (Lev. XIX b)⁴¹⁵. Bunun da malzemesi Lartos mermeridir (92 cm yüksekliğinde, 63.5–67 x 49–51 cm). Bloğun hem alt hem de üst yüzeyinde anathyrosis bulunmaktadır kaidesi kayıptır. Bloğun üzerindeki alçak kabartma, Kaunos örneklerindeki gibi “*nişli bir altar*” ya da “*naiskos*” dur. Bu yapı her iki yandan birer keçi figürü ile çevrelenmiştir ki, bunların ayakları üzerinde şaha kalkmış pozlarını biz daha çok Anadolu sanatından tanıyoruz⁴¹⁶. Bu sembolik betimden dolayı, palmet şeklindeki akroterleriyle kutsal bir yapının ön cephesi gibi bezenmiş bu niş, daha çok bir kültle ilişkisi olmalıdır. İÖ 228–148 yıllarına tarihlendirilen yazıt, bu alçak kabartmanın hemen üzerindedir: Burada birçok

⁴¹¹ Dyggve-Poulsen 1960, 442 no: 175.

⁴¹² Dyggve-Poulsen 1960, 443 (47.3x30.3–33.5x79.3cm).

⁴¹³ Dyggve-Poulsen 1960, 443 (18.8x21x15.5 cm) no: 176.

⁴¹⁴ Dyggve-Poulsen 1960, 444 no: 177. Niş bu ölçüleriyle Lindos'daki 175 no'lu örnekle aynı ölçülerdedir.

⁴¹⁵ Dyggve-Poulsen 1960, 503 no: 224.

⁴¹⁶ Dyggve-Poulsen 1960, 503 no: 224; Ayakları üzerine şaha kalkmış hayvan betimleri Frig sanatında İÖ 8. yy.dan itibaren bilinmektedir. Bk. E. Akurgal, *Anadolu Kült Tarihi* 270 Res. 181 (2000).

Athena rahibinin ismi yanında, onurlandırılmış insanların da isimleri geçmektedir⁴¹⁷.

Yukarıdaki Lindos örnekleri üzerinde alçak kabartma olarak yapılmış nişli altarlara yorumlanmasında güçlükler vardır. Bunların başında da, bu malzemenin buluntu yerlerinin onların zamanındaki gerçek yerleri olmaması gelmektedir. Ayrıca üzerlerindeki yazıtların içeriği de aydınlatıcı bilgi vermekten uzaktırlar. Yazar tarafından verilmiş olan tek yorum, nişlerin içine lamba ve kandil koyulmuş olabileceğidir⁴¹⁸. Doktora çalışmasını adak kumbaraları üzerinde tamamlayan G. Kaminski ise bu nişlerin fonksiyonu için başka bir yorum getirmiştir: İçine küçük sikkelerin depolandığı bir “*Adak Kumbarası*”⁴¹⁹. Ancak bu yorum ne filolojik ne de arkeolojik belgelerle desteklenmiştir.

Thera’da açığa çıkartılan Mısır tanrıları için ayrılmış nişli açık alan, özellikle yan yana sıralı nişlerinin formu nedeniyle dikkat çekicidir (Lev. XIX c)⁴²⁰. Tonoz ya da sivri kemer şeklinde kesilmiş üst profilleriyle bu nişler, ilk bakışta Kaunos ve Lindos örnekleri üzerindeki alçak kabartma olarak yapılmış “*naiskos*”lara çok yakın durmaktadırlar. Kaminski, üzerine bir adak kumbarasının oturtulduğu ana kayadan nişin hemen yanındaki bu nişleri “*adak nişleri*” olarak yorumlamıştır⁴²¹.

Yukarıda nişlerin fonksiyonlarına yönelik teklifler içinde bizim örneklerimize en uygunu, bunların kandil yuvaları olduğudur. Eğer bu tanrıçalardan İsis’in “yol gösterici” karakteri dikkate alındığında, bu yorum daha da desteklenmektedir. Çünkü niş içine yerleştirilen bir kandilin yanması sırasında stel önüne düşen gölge, çatının tonoz profili nedeniyle bir “*hilal*” formunu almaktadır (Lev. XX a). Ve Ay’ın “*hilal*” formu da yukarıda vurgulandığı gibi tanrıçanın en önemli atribütlerinden biridir ve tanrıça, çoğu arkeolojik malzeme üzerinde bu motifle özdeşleştirilmiştir⁴²². Bunun deneysel arkeoloji çerçevesinde tarafımızdan

⁴¹⁷ Dyggve-Poulsen 1960, 503 no: 224; Lindos’un diğer örnekleri İÖ 200–170 yıllarına tarihlendirilmiştir. Dyggve-Poulsen 1960, 442–444.

⁴¹⁸ Dyggve-Poulsen 1960, 442.

⁴¹⁹ Kaminski 1991, 129.

⁴²⁰ Kaminski 1991, 118 Tafel 29 Abb. 2 dn 349.

⁴²¹ Kaminski 1991, 118.

⁴²² Witt 1971, 30; LMIC c. V/2 Plate 34, 43, 124, 210, 268; Dunand 1973, Planche IV 3,4.

uygulaması da yapılmıştır (Lev. XX b). Resimde görüldüğü gibi, kandil fitilinden yükselen alevin ışığı, stel önüne alacalı bir “*hilal*” formunda yansıyabilmektedir. Steller önüne yansıyan bu ışık, tanrıça İsis ve Sarapis’in başlarının üzerindeki boynuzlarla çevrelenmiş güneş kursuna da benzerliğini söylemek, belki biraz ileri gitmiş gibi olacaktır (Lev. XXI a,b), ama özellikle alevin yüksek olduğu durumlarda bunu çağrıştıran bir gölgenin varlığı da görmezden gelinemez. Tanrıça İsis kabul törenine alınan Apuleius, kendine görünen İsis’i şu şekilde tanımlamaktadır⁴²³: “... *alının ortasında yuvarlak beyaz ve ışıltılı bir halka ayna gibi, ya da daha çok verdiği ışığı yansıtan “Ay” gibi parlıyordu...*” bu tanımlamanın stellerin önüne düşen kandil yanmasından pek de uzak olmadığı görülebilir.

Bilindiği üzere İsis, “*yol gösterici*” özelliği ile Yunan dünyasındaki Hekate’yi çağrıştırmaktadır⁴²⁴. Ki Hekate, Roma dünyasında, Ay tanrıçası; geceye ve karanlığa egemen bir kudret; büyü ve sihri elinde tutan bir kara güçler ecesi olarak karşımıza çıkar⁴²⁵. Buradan hareketle de söylenebilir ki, birer “*naikos*” formunda işlenmiş bu mimari formları, karakterleri benzer tanrı ve tanrıçalara adanmış olması daha çok akla yatkındır.

Stellerin üst yüzeylerindeki dübel yuvaları, bunların sonraki kullanımlarında açılmış olmalıdır. Çünkü özellikle “*Stel A*”, üzerine sonradan açılmış profillerinden, en son kullanımında bir eşik bloğu olduğunu gösterir. “*Stel B*” nin aksine “*Stel A*” nin üst yüzeyi kaba tıraşlanmıştır. Bu detay da yüzeye zamanında mimari gibi, heykeltıraşlık eserleri gibi, ya da her hangi bir başka obje gibi bir elamanın oturtulmuş olabileceği düşüncesini çürütmektedir. Ancak *Stel A*’daki dübel yuvası, diğer *Stel* üzerindeki yuvadan 2.5 cm kadar daha sığdır. Bu da, stelin bir “*kapı eşiği*” olarak yerleştirilişi esnasında uygun bir formata getirilmek amacıyla bu yüzeyin tıraşlanmış olduğunu akla getirmektedir. Buradan hareketle denilebilir ki, bu dübel yuvasının zamanındaki derinliği de, en az diğer *stel* üzerindeki dübel yuvasının derinliği kadar olmalıydı. Bütün bunlardan

⁴²³ Dürüşken 2000, 140.

⁴²⁴ Hekate’nin karanlık gecelerde meşale ile yolcularına yol gösterdiğine inanılmıştır. T. Yörükkan, *Yunan Mitolojisinde Aşk*, 82–85 (2000).

⁴²⁵ Erhat 2000, 126.

çıkartılacak sonuç şudur: “Stel A” nın bu yüzeyi de “Stel B” deki gibi zamanında düz tıraşlanmış olmalıdır. Ve bu her iki stel üzerine de zamanında bir başka mimari eleman dübellenenmiştir. Ancak stellerin genişlikleri göz önünde tutulduğunda, stellere dübellenen bu mimari obje, çok da büyük olmamalıdır. Bunun ne olabileceği konusunda, bugün için bir şey söylenemez. Bu kültle ilgili herhangi bir mimari eleman da bir heykel de olabilir. Ya da Rhodos’tan Kalymnos örneğinde olduğu gibi, Mısır tanrılarının bir grup heykeli de (Lev. XXI c, d) ⁴²⁶ olabilir.

II.3. Muhtemel Kült Alanı Lokalizasyonu

Daha önce yayınlanmış yazıtlardan bilindiği gibi Mısırın bu ünlü iki tanrısının Kaunos’taki varlıkları Hellenistik Çağdan itibaren bilinmektedir. Şimdi ise bu özgün iki stel, formları nedeniyle bir taraftan tanrıçalara duyulan saygının kentteki ağırlığını ortaya koyarlarken, diğer taraftan da buluntu yerleri nedeniyle muhtemel kült yerine ışık tutmaktadırlar.

Steller bir birine yakın yerlerde bulunmuşlardır (bk. Har. 7): “Korinth Tapınağı” olarak isimlendirilen yapının üzerinde yer aldığı tepenin güneyini sınırlayan polygonal teras duvarı önünde. Aynı teras duvarı önünde, ama biraz aralıklı mesafede ele geçmişlerdir. Her ikisinin de pozisyonlarından açıkça belliydi ki, bu iki stel belki de ard arda teras üzerinden atılmışlardır. Çünkü aşağıdan bir yerden yukarıya doğru kolayca taşınamayacak kadar ağırdırlar bunlar. Ve çünkü ele geçirildikleri yamaç alanda bunların kullanılmış olabileceği homojen bir mekânın kalıntılarına rastlanılmamıştır. Ayrıca bunun için yeterli alan bile yoktur. Bu da, her iki stelin daha çok zamanında teras üzerinde bir yerde ve birbirlerine çok yakın bir mesafede dikili oldukları düşüncesini akla getirmektedir. Teras üzerinde, ama nerede sorusu, bugün için cevapsızdır. Ancak en yakın aday, buluntu yerlerinin hemen arkasındaki düzlüğün gerisindeki höyük şeklinde yükseltinin üzerine inşa edilmiş olan Tapınak’tır (bk. Har. 6). Daha 1970’li yılların başında Ü. Serdaroğlu tarafından burada gerçekleştirilen yüzey

⁴²⁶ M. Kreeb, “Überlegungen zu einem Bronzeobjekt aus Kalymnos” 171 Abb. A. Hoffmann (Hrsg.) *Ägyptische Kulte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches* BYZAS I (2005).

araştırması sonrasında, düzeninden dolayı buradaki kutsal yapı, “Korinth Tapınağı” olarak isimlendirilmiştir⁴²⁷. Ve sonrasında bu alanda detaylı bir araştırma yapılmamıştır. Umuyoruz ki, Mısırın bu özel tanrıçalarının tapınma alanlarına ilişkin izler, ileride yapılabilecek araştırmalar sonrasında bu alanda gün ışığına çıkartılacaktır.

⁴²⁷ Ü. Serdaroğlu, *Lykia Karia'da Roma Dönemi Tapınak Mimarlığı* 31–37 (2004).

SONUÇ

Büyük İskender'in Mısır'ı fethetmesi ve burada İskenderiye şehrini kurmasıyla, 3000 yıllık muazzam Mısır devleti, yabancı yöneticilerin eline geçmiştir. Böylece Doğu-Batı kültürlerini birebir yaşayan insanlar arasındaki yakınlaşma daha da artmıştır. Bu, rahat sürdürülen bir ticaret ortamı doğururken, buna bağlı olarak da karşılıklı kültür alış-verişi canlılık kazanmıştır.

İskender'in ölümünün ardından Mısır'ın yönetimini ele geçiren Ptolemaioslar, İskender'in kurduğu yönetim anlayışını devam ettirmişlerdir. Hellen kökenli bazı tüccar, asker ve yöneticinin Mısır'da yerleşmeye başlamasıyla Doğu-Batı toplumları arasında sosyal ve ticari ilişkilerin daha da artmıştır. Mısır'da artan nüfusla birlikte ırkların sayısı da artmıştır. Bu ırkları bir arada yönetmek zorunda kalan Mısır'ın yeni yöneticileri olan Ptolemaioslar, egemenlikleri toprakları içinde yaşayan farklı ırktaki insanların kabul edeceği dinsel anlamda bir takım değişiklikler yapmışlardır. Değişimin amacı şudur: Bu ırkların hiçbirinin tepkisini çekmeden ortak bir din ve kültür adı altında yönetme düşüncesi. Birleştirici tanrı da: "Sarapis" olmuştur.

Sarapis kültü, I. Ptolemaios emri ile biri Mısırlı diğeri Hellenli iki rahibin ortaklaşa hazırladığı, Mısır ve Hellen inançlarını yansıtan bir kült özeliğini taşımaktadır. Bu yüzden hem Hellenlerin hem de Mısır tanrılarının kimliklerini içinde barındırmıştır.

İkonografik olarak Hellen tanrılarının özeliğini yansıtan Sarapis, kimliğinde de birçok Hellen tanrısının özelliğini taşımaktadır. Bu tanrılardan en önemlileri içerisinde baş tanrı Zeus vardır, sağlık tanrısı Asklepios, Dionysos ve yeraltı tanrısı Hades vardır. Bünyesinde pek çok sayıda Hellen tanrısının kimliğini içinde barındıran Sarapis, Mısır'da yerleşen Hellen kökenliler için zaten yabancı bir tanrı olamazdı.

Ptolemaiosların yapması gereken tek şey, bu tanrıya Mısırlıların da kabul edebileceği bir kimlik yüklemektir ki, bu da hiç zor değildi. Çünkü yönetim yeni bir sülalenin eline geçmiştir ve bu yeni sülalenin de yeni bir tanrıyı ya da kendi bölgesinden her hangi bir tanrıyı beraberinde getirmesi ve ona tapınılmasını istemesinden doğal başka ne olabilir ki? Tarih, böylesine bir politikanın örnekleriyle doludur.

Ptolemaioslar, Sarapis'i Mısırlılara daha kolay kabul ettirmek için geçerli bir başka politika izlemişlerdir: Mısırlıların eski bereket tanrıçası "İsis" i, Sarapis'in eşi olarak sunmuşlardır. Hellenistik Dönemden itibaren bu iki tanrının aynı mekânlarda tapınım görmesi ve aynı arkeolojik malzeme üzerinde resimlenmesi bu birlikteliğin göstergesidir. Sarapis'in, Mısır tanrılarıyla olan birlikteliği yalnızca tanrıça İsis ile sınırlı kalmamıştır. Sarapis adı, Mısır'ın diğer iki önemli tanrısı olan "Osiris" ve "Apis" ile bağlantılıdır. Bilindiği üzere Osiris, Mısır'da Hellenistik Dönem öncesi İsis'in kocası ve Nil Nehrinin simgesidir; Apis ise boğa tanrısı. Ayrıca Sarapis, bu iki tanrının ölümle olan bağlantısını da kendine almıştır.

Egemenlik topraklarını geniş bir alana yaymış, Ptolemaioslar tarafından yaratılan bu yeni kültürün, geniş bir alana yayılması elbette ki kaçınılmazdır. Kült, Hellenistik Dönemden itibaren Ptolemaiosların egemen olduğu her toprağı, başta Akdeniz ve Ege çanağı olmak üzere deniz ticaretinin yoğun yaşandığı her bölgeyi içine alan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.

Bithynia, Paphlagonia, Pontus, Mysia, Aiolis, Ionia, Lykia, Kilikia ve Karia bölgelerinden gelen arkeolojik malzemenin gösterdiği gibi, kültürün Anadolu toprağı üzerindeki izlerini başta Batı Akdeniz, Ege ve Marmara bölgeleri olmak üzere, farklı tarihlerde de olsa, geniş bir coğrafyada görmekteyiz.

İsis ve Sarapis kültürü bu geniş coğrafya içinde genellikle, çok sayıdaki ithaf yazıtıyla temsil edilmektedir. Bu ithaf yazıtlarından yedisi Kaunos örenindedir. Örendeki adak yazıtlarından ikisi, formuyla çok özel duran iki stel üzerinde yer almaktadır. Bu adak stellerini özelleştiren, gövdeleri üzerindeki "altar" ya da

“*naiskos*” kabartmasıdır. Alçak kabartma olarak yapılmış bu mimari doku, bir “*adak nişi*” kullanımına getirilmiş semerdam çatı örtüsüyle özgündür. Büyük bir ihtimalle bu niş, Mısırın bu ünlü iki tanrısı için yerine getirilen kült seremonisinin bir parçasıdır. Elimizdeki arkeolojik verilerin ışığı altında oluşan kanaatimize göre, nişler küçük sikkelerin bırakıldığı birer “*adak kumbarası*” değil, daha çok adak kandilleri için açılmış olmalıdır. Hiç kuşku yoktur ki, bu fonksiyon, tanrıçanın “*yol gösterici*” karakterine de çok uygun düşmektedir. Tıpkı Roma İmparatorluk Dönemi içinde “*Ay tanrıçası*” olarak da tapınım gören üç yol ağızlarındaki “*yönlendirici*” tanrıça “*Hekate*” gibi...

İsis ve Sarapis tapınımı antik dünyanın dinsel inanışında öylesine kök salmıştır ki, yaşamını İS 4. yüzyılın sonlarına kadar sürdürebilmiştir. Bunun bir nedeni de, Roma İmparatorlarının Hıristiyanlık inancına karşı doğu dinlerini önemsemeleri ve desteklemeleri olmalıdır. Çünkü İsis ve Sarapis kültü, tek tanrılı inanca sahip Hıristiyanlığa karşı direnen paganizmin ayaktaki tek kalesi olarak kalmıştır.

Kucağında oğlu “*Harpokrates*” i taşıyan bereket tanrıçası İsis’in, aynı şekilde oğlu “*Hz. İsa*” yı taşıyan Meryem Ana betimleri ile olan özdeşleştirilmesi, kültürün tek tanrılı inançtaki yansıması değil de, nedir?

LEVHA LİSTESİ

Levha I

- a.) Lahit. Teb Nekropolü: Yer-tanrı *Geb* ile gök tanrıçası *Nut*'un arasında *Nut* girmiş. XXI. Sülale Dönemi (**Jack M. Sason (ed.) *Civilization of Ancient Near East c. III. IV 2000, 1703 fig. 2.***
- b.) Lahit. Teb, Amenofis III'ün mezar odası (XVIII. Sülale) altın simgesi önünde diz çökmüş İsis. (**Witt 1971 fig. 1.**)
- c.) Kucağındaki firavunu emziren İsis, Ptolemaioslar Dönemi (**Witt 1971 fig. 1.**)

Levha II

- a.) İsis: Sol elinde asa, sağ elinde ank tutmuş (**Budge 2004, 203.**)

Levha III

- a.) Koruyucu kanatlarıyla İsis; İÖ 8–6 yy; (**Viyana Emma Brunner Traut, *Osiris-Kreuz-Halbmond, Die drei Religionen Ägyptens 1984, 28, Abb. 6.***)
- b.) Zeus (**Copenhagen Glyptothèque Museum, *LIMC, c. VIII/2 283, 154b.***)
- c.) Asklepios (***LIMC, c. II/2 128, 34***)

Levha IV

- a.) Sarapis: Elinde Bereket boynuzu (**Stambaugh 1972 Plate I fig.1.**)
- b.) Sarapis portresi (**Alexandria Greko-Romen Museum *LIMC, c. VII/2, 511, 119a.***)
- c.) Tahtta oturan Sarapis: Sağında ayakları dibinde köpeği Kerberos (**Roma Capitoline Museum *LIMC, c. VII/2, 504, 10c.***)
- d.) Tahtta oturan Hades; sağında köpeği Kerberos mermer (**Pamukkale Müzesi, *LIMC IV/2, 210 8.***)

Levha V

- a.) Apis boğası (**London British Museum, *LIMC, c. II/2 177, 12.***)
- b.) Tahtta oturan Sarapis; sağında köpeği Kerberos (**Roma Capitoline Museum, *LIMC, c. VII/2 504, 10b.***)

- c.) Başında Kalathos ve çevresindeki ışın demetiyle Helios'a benzetilmiş Sarapis büstü (**Londra British Museum, LIMC, c. VII/2, 516, 212**).

Levha VI

- a.) Başında Kalathos ve onun üzerinde kartal betimi ile Sarapis büstü, bazalt taştan (**R. Peyrefitte koleksiyonu Paris, LIMC, c. VII/2, 510, 104**).
- b.) Ön yüzde: Antoninus Pius portresi; arka yüzde: Devasa büyüklükteki sağ ayak ve onun üzerinde Sarapis büstü, bronz, İS 139/140 (**Alexandria Museum, American Numismatic Society 1935, 117**).
- c.) Başında kalathos ile Sarapis büstü (**Alexandria Museum, Kater-Sibbes 1973 no:3**)
- d.) Bronz. Kyzikos'ta bulunmuş yılan şeklinde betimlenmiş İsis ve Sarapis (**Kahire Museum, Dunand 1973 Planche XV**).

Levha VII

- a.) İsis, Mısır Tarzı kıyafetiyle (**Witt 1971 fig. 5**).
- b.) İsis, Hellen tanrıçaları kıyafetiyle betimlenmiştir (**Wien Kuntshistorisches Museum, LIMC, c. VII/2, 504, 58**).
- c.) İsis heykeli (**Girit Heraklion Museum, Walters 1988 Plate 12 fig. 9**).

Levha VIII

- a.) Sağ elinde sistrum, sol elinde oinoche taşıyan İsis (**Roma Capitoline Museum, Walters 1988 Plate 31 fig 6**).
- b.) Delos; mermer kabartma, İsis Pelegia (**Bonnefoy 2001, 488**).
- c.) Bronz sikke, arka yüzde İsis tapınağının ön cephesi, Vespasianus Dönemi (**Turcan 1996, 90 Plate 11**).
- d.) Kizykos'tan sikke, ön yüzünde Ammon başı (**SNG France 2347, 8**)
- e.) Herakleia Salbake'den sikke, ön yüzünde başında kalathos ile Sarapis büstü; arka yüzünde sistrum ve situla taşıyan İsis betimli sikke, İS 2 yüzyıl (**Head 1897 Plate XX 1**).
- f.) Priene'den İsis, Sarapis ve Anubis için adanmış yazıt (**Ünlüoğlu 2005, 100 fig. 3**).
- g.) Magnesia'dan ön yüzde Sarapis büstü; arka yüzde elinde sistrum ve situla taşıyan İsis betimli sikke (www.wildwinds.com/magnesia/Schultz_519)

Levha IX

- a.) Lebedos'tan, arka yüzde elinde sistrum ve situla taşıyan İsis betimli sikke (www.coinarchives.com/a/lotviewer).
- b.) Laodikeialı Metrodoros'un kızı İsis'in mezar steli (Smyrna) (**British Museum, Walters 1988 Plate 1 b**).
- c.) Kanlıca'dan mermer stel: Sağ elinde sistrum, sol elinde situla taşıyan İsis kabartması (**Ünlüoğlu 2005, 103 fig. 7**).
- d.) Saitta'dan sikke, ön yüzde başında kalathos ile Sarapis portresi (<http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=157&pos=5>).

Levha X

- a.) Tripolis'ten sikke, ön yüzde Sarapis büstü; arka yüzde sol elinde sistrum ve sağ elinde situla taşıyan İsis (**Dunand 1973 Planche XXII 3**).
- b.c.) Dorotheia adlı birisi tarafından İsis'e sunulan altın kaplamalı iki çift kulak (**Dunand 1973, Planche X**).
- d.) Myrina'dan İsis rahibesi veya yandaşı İS 2. yüzyıl, LOuvre Museum (**Dunand 1973, Planche XI**).

Levha XI

- a.) Myrina'dan pişmiş topraktan Mısır kültü hizmetkârı İS 1. yüzyıl (**Dunand 1973, Planche XI 2**).
- b.) Myrina'dan pişmiş topraktan İsis figürünü (**Dunand 1973, Planche XII 2**).
- c.) Kyzikos'tan pişmiş topraktan İsis-Tykhe figürünü, Roma İmparatorluk Dönemi (**İstanbul Arkeoloji Müzesi, Dunand 1973, Planche XVI**).
- d.) Ksanthos mermer kabartma: Elllerinde kornikopya taşıyan İsis ve Sarapis kabartması (**Dunand 1973, Planche I**).

Levha XII

- a.) Myra limanı olan Andriake Granarium'daki kabartmada: Lectus üzerine uzanmış İsis ile yanında asa ve patera tutan Sarapis grifon ve yılan arasında betimlenmiştir (**Dunand 1973, Planche II**).
- b.) Phaselis kentinden sikke, arka yüzdeki betim: Lyrin solunda İsis basileionu sağında ise meşale yer almaktadır (**Troxell 1982 Plate 7 fig. 65**).

- c.) Aspendos'tan sikkenin arka yüzünde, elinde yelkeni ile İsis Pelegia yüzünü arkaya çevirmiş durumdadır (*Blumer 1991, 321, 45*).
- d.) Aspendos'tan sikke İS 3 yüzyıl arka yüzde tahtta oturmuş Sarapis ayaklarının dibinde Kerberos, Sarapis'in önünde ayakta sağ eliyle havaya kaldırdığı sistrum taşıyan İsis, tahtın arkasında ayakta Demeter betimlenmiştir (*SNG France 171*).
- e.) Sakallı Sarapis portresi, üstünde Kalathos bulunmaktadır (*Goldman 1935, 532 fig. 6*).

Levha XIII

- a-c.) Üzerinde İsis ve Sarapis'in betimlendiği kandiller (*Dunand 1973, Planche IV 3-5*).
- d.) Sikkenin arka yüzünde İsis, iki elini kucağındaki çıplak çocuğun başına koymuş, Tarsus Roma İmparatorluk Dönemi (*Dunand 1973, Planche IV*)

Levha XIV

- a.) Arka yüzde, ayakta durur şekilde elinde sistrum ve situla taşıyan İsis betimli sikke (*Head 1906 Plate XLVI 7*).
- b.) Laodikeia'dan sikke arka yüzde İsiyak basileionu (*Head 1906 Plate XXXIV 15*).
- c.) Ancyra'dan ön yüzde: Julia Domna; arka yüzde başı sağa dönük kafasında kalathos bulunan Sarapis büstü (*Worth 1964, 16 no: 46*).
- d.) Caisareia'dan sikkenin arka yüzünde Sarapis ayakta, Argios dağının simgesini elinde tutmaktadır (*Baydur 1994, 37 no: 162*).
- e.) Prusa'dan ön yüzde İmparator Caracalla; arka yüzde: Ayakta sağ elini hava kaldırmış Sarapis (*SNG Vol: VII 1299 Fitzwillam Museum*).
- f.) Prusa'dan ön yüzde: Gallienus; arka yüzde: Ayakta sağ elini hava kaldırmış, sol elinde asa tutan Sarapis betimi (http://www.s110120695.websitehome.co.uk/SNG/sng_reply2a.php?v erb=SNGuk_0602_1302).
- g.) Nikomedia'dan İsis Pelegia, elinde sistrum ve yelken tutmaktadır (<http://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=26309&AucID=28&Lot=562>).

Levha XV

- a.) Stel A, ön yüz (*Kaunos Kazı Arşivi*).
- b.) Stel A, üst yüzey (*a.g.y*).

- c.) Stel A, arka yüzey (*a.g.y*).
- d.) Stel A, yazıt detay (*a.g.y*).
- e.) Stel A, altar kabartması detay (*Kaunos Kazı Arşivi*).

Levha XVI

- a.) Stel B, ön yüz (*Kaunos Kazı Arşivi*).
- b.) Stel B, üst yüzey (*a.g.y*).
- c.) Stel B, arka yüzey (*a.g.y*).
- d.) Stel B, Yazıt (*a.g.y*).
- e.) Stel B, altar kabartması detay (*a.g.y*).

Levha XVII

- a.) Stel A, altar kabartması detay (*a.g.y*).
- b.) Stel B, altar kabartması (*Kaunos Kazı Arşivi*).

Levha XVIII

- a.) Lagina'dan adak steli (*Schober 1933, 13 Abb. 2*).
- b.) Sunion'dan kabartma (*Young 1941, 171 fig. 3*).
- c.) Lindos Akropolü'nden mermer blok (*Dyggve-Poulsen 1960, 442 no: 175*).
- d.) Lindos Akropolü'nden mermer blok (*Dyggve-Poulsen 1960, 443 no: 176*).

Levha XIX

- a.) Lindos Akropolü'nden Herakles heykel kaidesi (?) Mermer blok (*Dyggve-Poulsen 1960, 444 no: 177*).
- b.) Lindos Akropolü'nün giriş kapısında bulunmuş mermer adak steli (*Dyggve-Poulsen 1960, 503 no: 224*).
- c.) Thera'da Mısır tanrılarına adanmış açık hava tapınım alanı (*Kaminski 1991 Tafel 29 Abb. 2*).

Levha XX

- a.) Üzerindeki kabartmada niş içerisine kandil koyulmuş (*Kaunos Kazı Arşivi*).

- b.) Kabartma içindeki kandil ışığının stel önüne düşen yansıması (*a.g.y*).

Levha XXI

- a.) Sarapis (*Budge 2004, 198*).
- b.) İsis (*Budge 2004, 203*).
- c.) Kalymnos'tan bronzdan Mısır tanrıları grubu (Sarapis, İsis ve Harpokrates) (*Kreeb 2005, 171 fig. 1*).
- d.) Aynı eser arkadan.

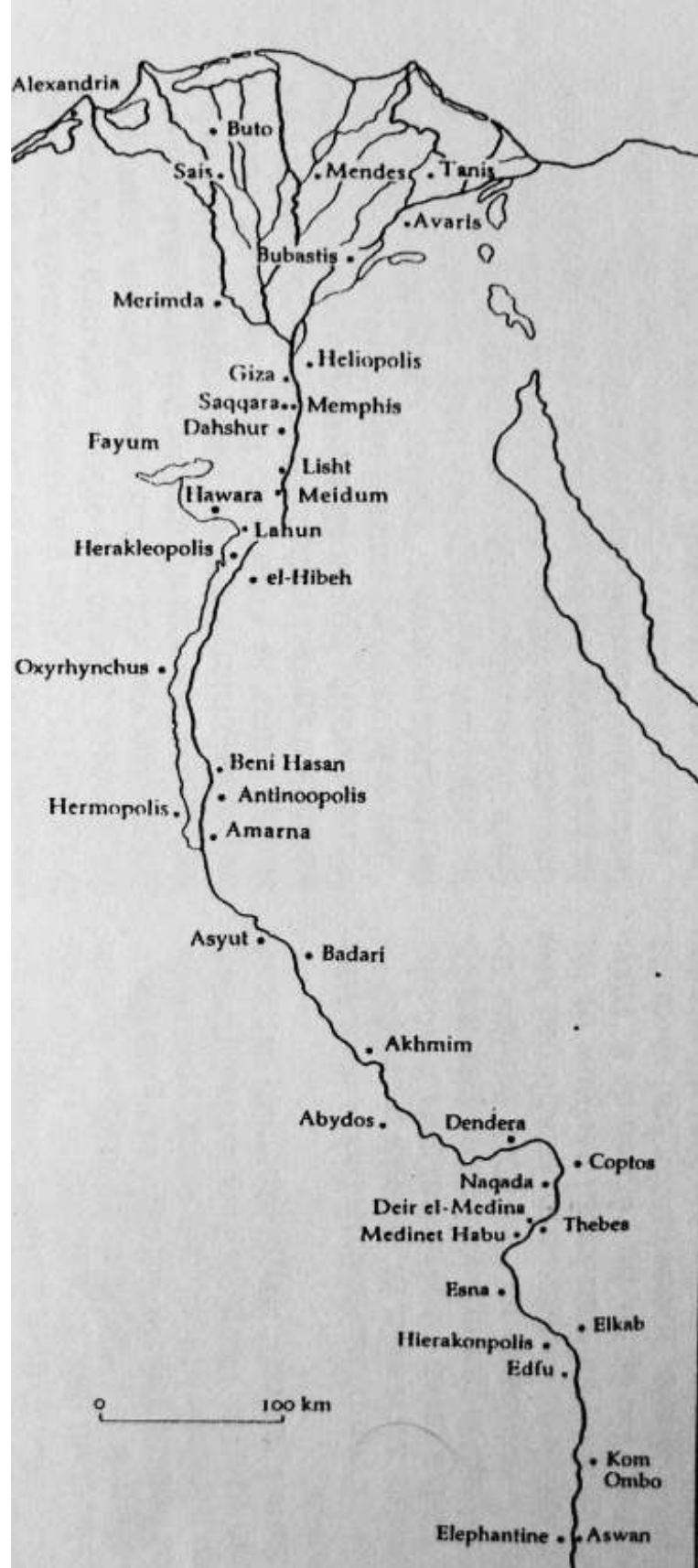
HARİTA ve ÇİZİM LİSTESİ

- Harita 1: Nil Nehri çevresindeki Mısır Kentleri (*Freeman 2003 harita 2*).
- Harita 2: İsis ve Sarapis Küçük Anadolu ve Suriye'deki yayılım alanları ve buluntu türleri (*Dunand 1973 harita 2*).
- Harita 3: Bugüne kadar bilinen İsis ve Sarapis kutsal alanları (R. Wild'a göre) (*Wild 1981 Plate XXX*).
- Harita 4: Batı Anadolu Bölgeleri.
- Harita 5: Güney Ege Kentleri (**K. Konuk**, *Karun'dan Karia'ya Erken Anadolu Sikkeleri*, harita 1).
- Harita 6: Kaunos Antik Kenti planı (*Öğün-Işık 2001 harita 2*).
- Harita 7: Kaunos Antik Kenti planından detay. Stellerin buluntu yerleri.

Çizim Listesi

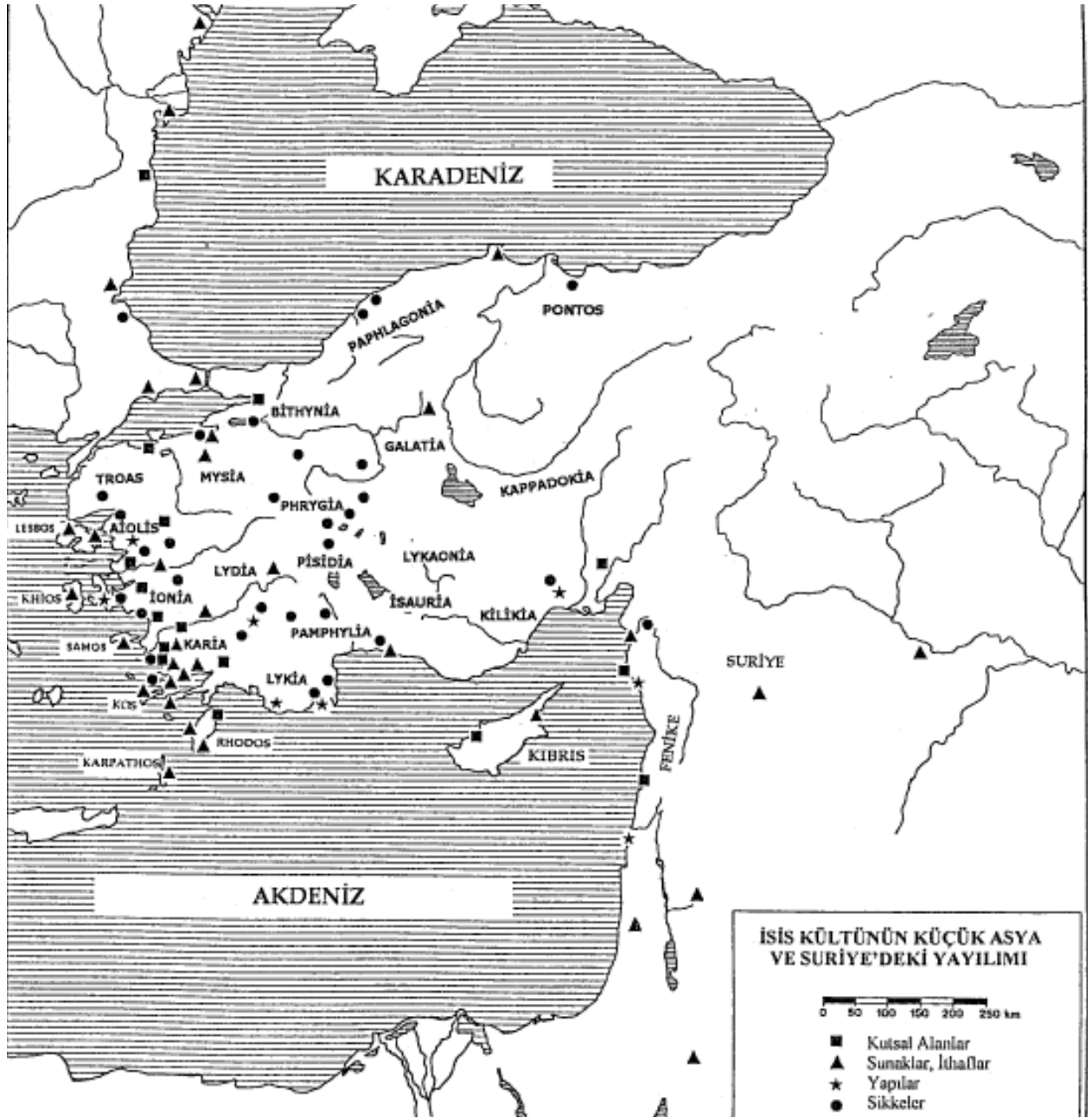
- Çizim1: Stel A cephe ve kesit (*Kaunos Kazı Arşivi*).
- Çizim 2: Stel B cephe ve kesit (*a.g.y*).
- Çizim 3: Stel A ve B Üst yüzey görünüş ve kesit (*a.g.y*).

HARİTA 1

Nil Nehri'nin Çevresindeki Mısır Kentleri

HARİTA 2

HARİTA 3

Bugüne kadar bilinen İsis ve Sarapis kutsal alanları (R. Wild'a göre)

HARİTA 4

Ege ve Akdeniz Bölgesi

HARİTA 5

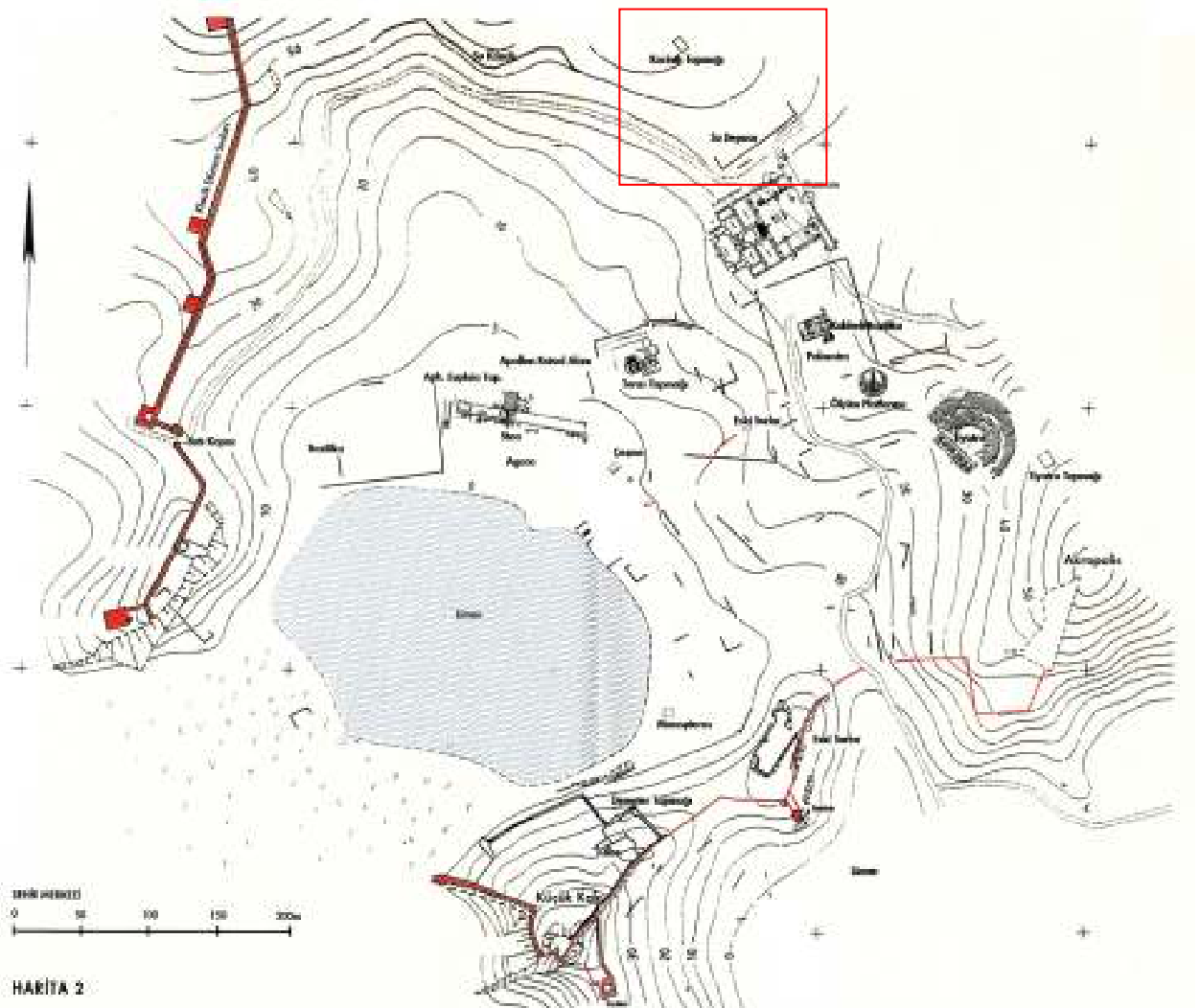
Güney Ege Kentleri

Kaunos Antik Kenti

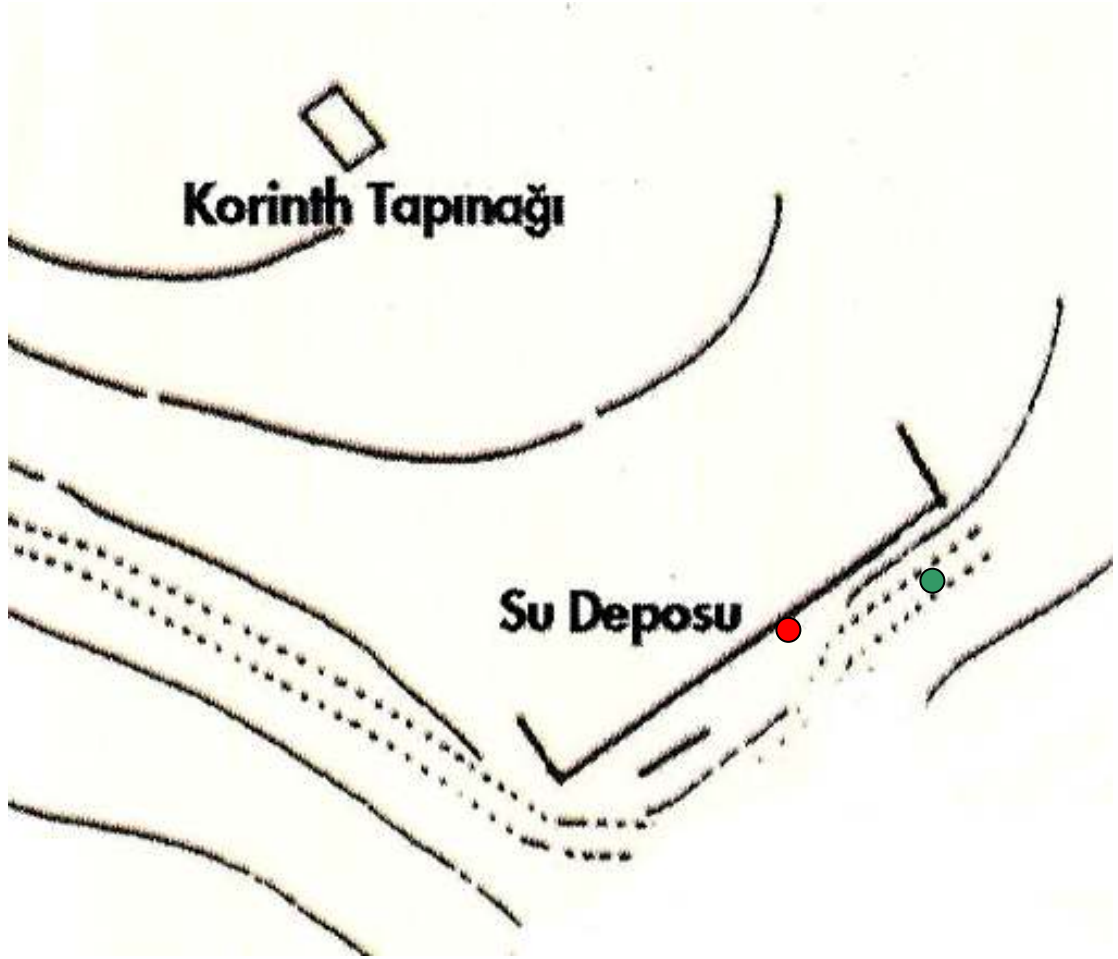
- Korinth Tapınağı
- Stellerin Buluntu Yeri

HARİTA 6

HARİTA 2

HARİTA 7

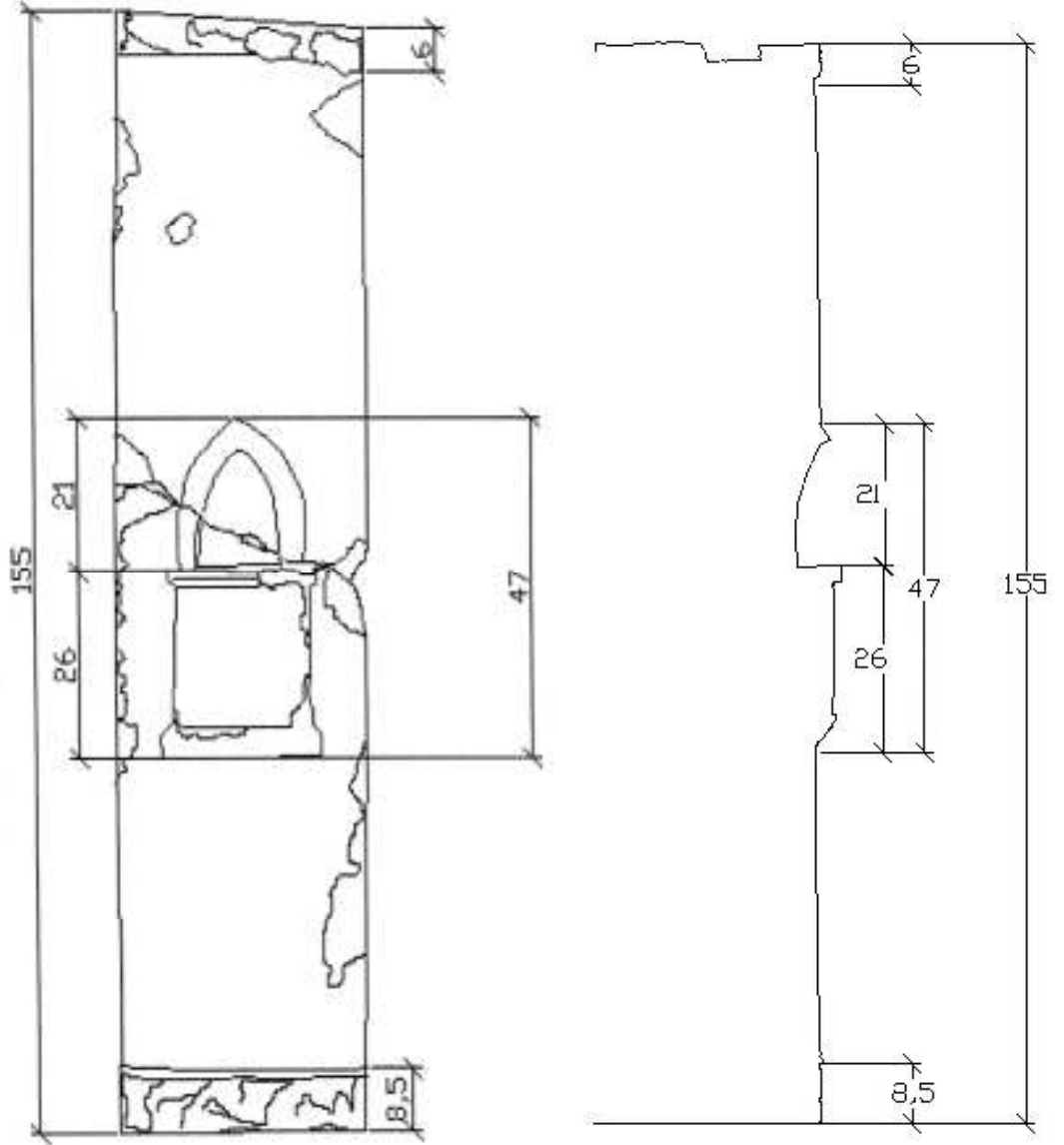

- Stel A buluntu yeri
- Stel B buluntu yeri

Kaunos Kenti, Harita 6'dan büyütülen alan

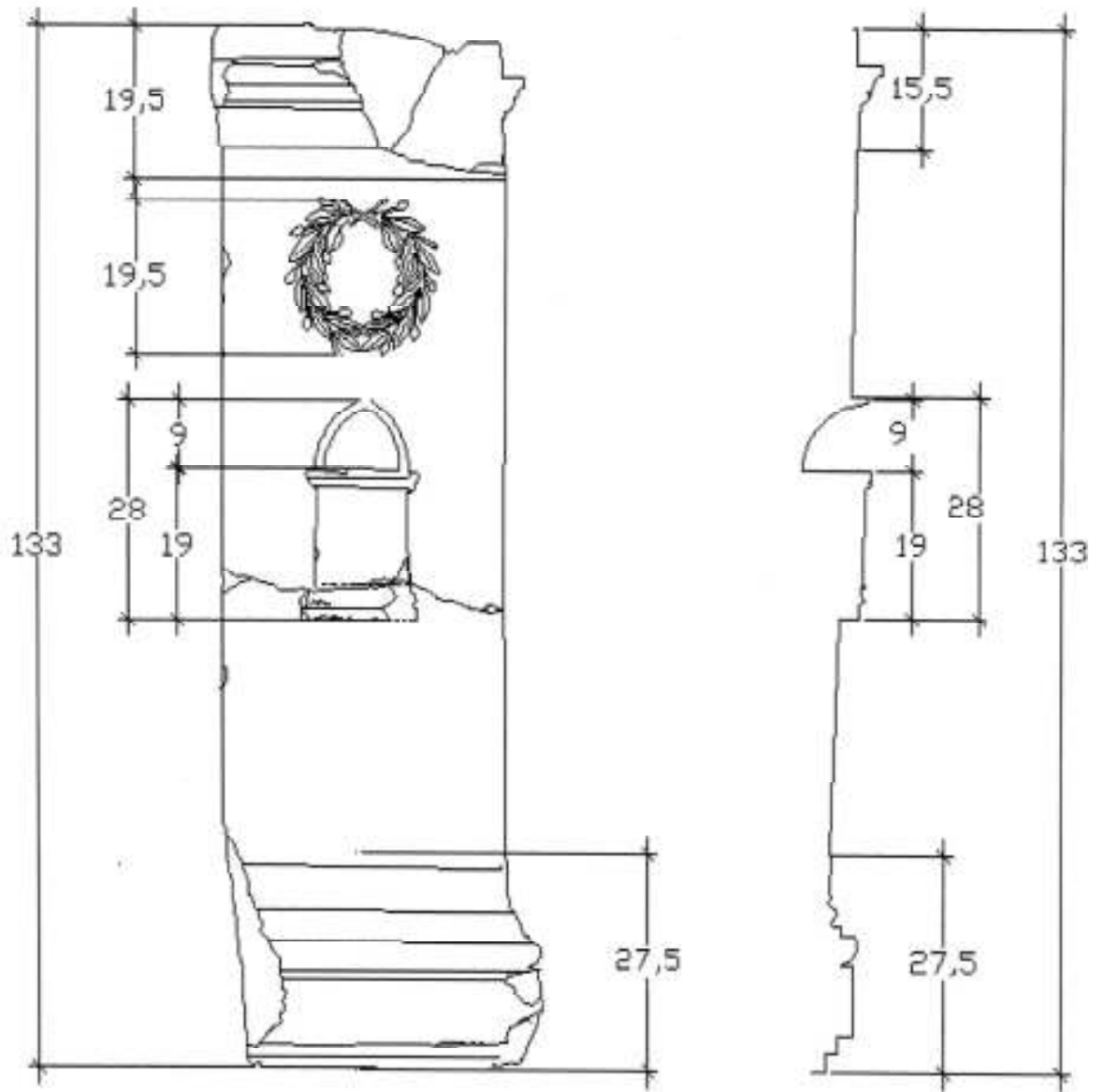
ÇİZİMLER

Çizim 1

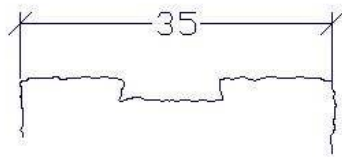
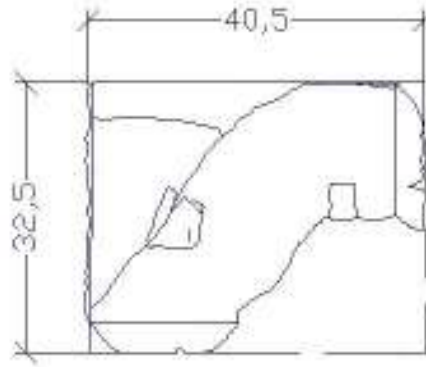
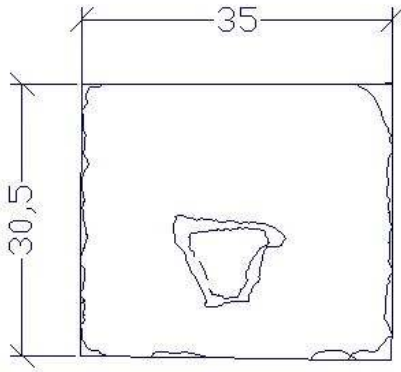
Stel A

Çizim 2

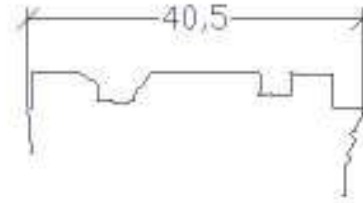

Stel B

Çizim 3

Stel A

Stel B

LEVHA I

a)

b)

c)

LEVHA II

a)

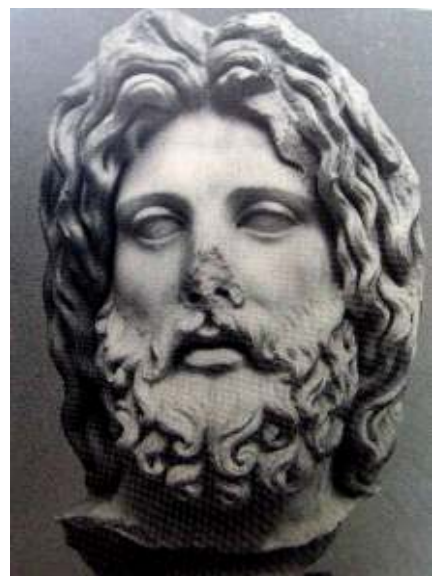
LEVHA III

a)

b)

c)

LEVHA IV

a)

b)

c)

d)

LEVHA V

a)

b)

c)

LEVHA VI

a)

b)

c)

d)

LEVHA VII

a)

b)

c)

LEVHA VIII

a)

b)

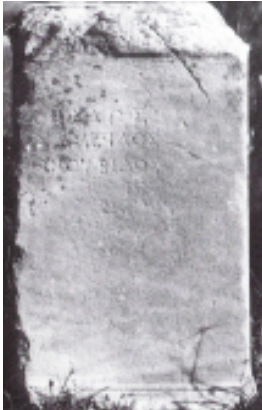
c)

d)

e)

f)

g)

LEVHA IX

a)

b)

c)

d)

LEVHA X

a)

b)

c)

d)

LEVHA XI

a)

b)

c)

d)

LEVHA XII

a)

b)

c)

d)

e)

LEVHA XIII

a)

b)

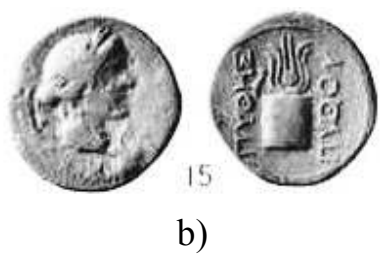
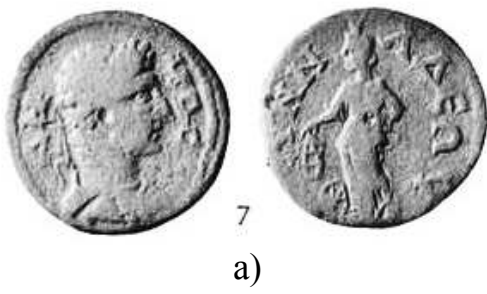

c)

d)

LEVHA XIV

LEVHA XV

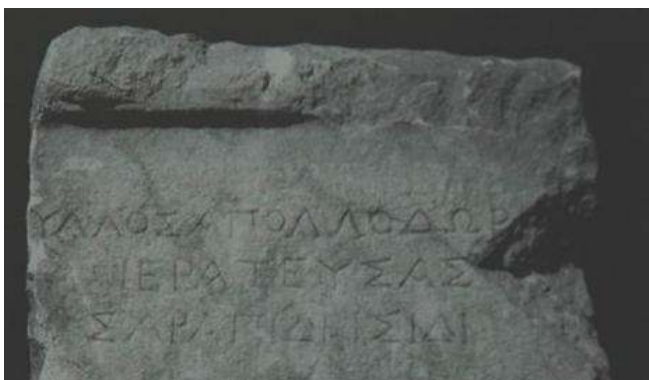
a)

b)

c)

d)

e)

LEVHA XVI

a)

b)

c)

d)

e)

LEVHA XVII

a)

b)

LEVHA XVIII

a)

b)

c)

d)

LEVHA XIX

a)

b)

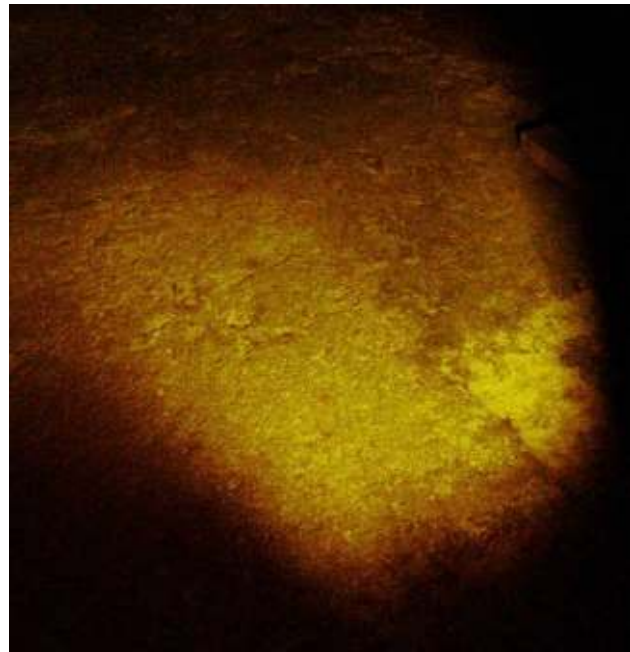

c)

LEVHA XX

a)

b)

LEVHA XXI

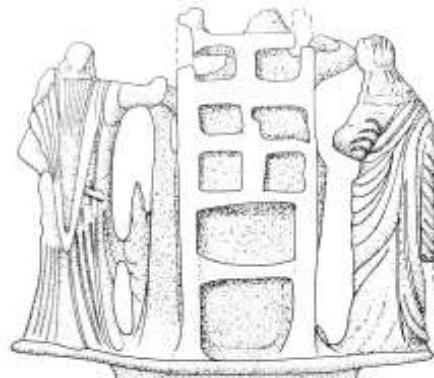
a)

b)

c)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Erkan Kart
Doğum Yeri : Antakya
Doğum Yılı : 27.02.1980
Medeni Hali : Bekâr
E-mail : erkan-kart@hotmail.com

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 1994-1997 : Harbiye Lisesi
Lisans 2000-2004 : Dicle Üniversitesi
Yabancı Dil : İngilizce

MESLEKİ BİLGİLER

2005 : Prof. Dr. Aliye Öztan başkanlığında yürütülen “Acemhöyük Kazısı”.

2006 : Prof. Dr. Cengiz Işık başkanlığında “Kaunos Kazısı”.

2006 : Yrd. Doç. Dr. Kaan İren başkanlığında yürütülen “İdyma ve Çevresinde Arkeolojik Yüzey Araştırması”.

2007 : Prof. Dr. Cengiz Işık başkanlığında “Kaunos Kazısı”.

2007 : Prof. Dr. Adnan Diler yürütücülüğünde “Muğla Kültür Envanteri Projesi”.

2008 : Prof. Dr. Adnan Diler yürütücülüğünde “Aspat (Strobilos) Territoriumunda Arkeolojik Park Yönetimi ve Antik Tarım Alanlarında Agro-Turizm Planlaması” TÜBİTAK Projesi